

Міністерство освіти і науки України

ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет»

Економічний факультет, кафедра менеджменту організацій

Великий В.М., Виноградова Т.І., Потанер Л.Д.

ПСИХОЛОГІЯ

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ

Навчальний посібник для студентів вищих
навчальних закладів непедагогічного профілю

Рекомендовано до друку вченою радою Херсонського державного аграрного університету

Протокол від “2” квітня 2015 року № 5

Херсон – 2015

УДК 159.9(075)
В 27

Великий В.М. Психологія: опорний конспект: навч. посіб. для студ. ВНЗ непедагогічного профілю / В. М. Великий, Т. І. Виногорова, Л. Д. Потанер. – Херсон: ХДАУ, 2015. – 143 с.

Рецензенти:

Попович І.С. - кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогіки, психології та освітнього менеджменту Херсонського державного університету

Зайцева Т.Г. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін Херсонської державної морської академії

Навчальний посібник призначено для студентів вищих навчальних закладів непедагогічного профілю навчання.

Матеріал подано у вигляді, зручному для формування системного бачення психології, легкого узагальнення та повторення навчального матеріалу.

© Великий В.М.
Виногорова Т.І.
Потанер Л.Д.
©ХДАУ, 2015

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
РОЗДІЛ I. Вступ до психології.....	5
Тема 1. Психологія як наука.....	5
Тема 2. Методи психології.....	13
Тема 3. Розвиток психіки і свідомості.....	20
Тема 4. Особистість.....	29
РОЗДІЛ II. ПІЗНАВАЛЬНІ ПРОЦЕСИ ОСОБИСТОСТІ.....	39
Тема 5. Увага.....	39
Тема 6. Відчуття.....	43
Тема 7. Сприйняття.....	49
Тема 8. Пам'ять.....	55
Тема 9. Мислення.....	62
Тема 10. Уява.....	71
РОЗДІЛ III. ІНДИВІДУАЛЬНО-ТИПОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ.....	76
Тема 11. Темперамент.....	76
Тема 12. Характер.....	84
Тема 13. Здібності та їх розвиток.....	92
РОЗДІЛ IV ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВА СФЕРА ОСОБИСТОСТІ.....	99
Тема 14. Емоції та почуття.....	99
Тема 15. Воля.....	107
Розділ V. ОСОБИСТІСТЬ У ДІЯЛЬНОСТІ Й СПІЛКУВАННІ.....	114
Тема 16. Психологічні основи діяльності людини.....	114
Тема 17. Спілкування.....	119
Тема 18. Психологія соціальних спільнот.....	127
Тема 19. Основи конфліктології.....	132
Рекомендована література.....	138
Джерела для поглибленого вивчення предмету.....	140

ПЕРЕДМОВА

Навчальний посібник призначено для студентів вищих навчальних закладів, які вивчають психологію, для викладачів психології, а також всіх тих, хто цікавиться проблемами психології.

Психологія як наука вже тривалий час викладається у багатьох вищих навчальних закладах, і потреба у її спеціалізованих знаннях лише зростає. Якість її викладання є одним з важливих чинників розвитку самої науки, оскільки психологія розвивається багато в чому завдяки зусиллям тих, хто вивчає, вирішує практичні завдання, цікавиться її новинами. Посібник має на меті підвищити якість вивчення психології.

Подання навчального матеріалу у вигляді схем, таблиць і малюнків помітно підвищує глибину розуміння і міцність засвоєння знань студентів. Опора тільки на словесно-логічне мислення в процесі викладання ускладнює розуміння і запам'ятовування навчального матеріалу. У багатьох студентів, словесно-логічне мислення забезпечує високу якість засвоєння знань тільки у поєднанні з наочно-образним мисленням. Включення наочно-образного мислення відбувається тоді, коли ті, хто навчаються сприймають інформацію системно у вигляді схем, малюнків, таблиць.

Наочно-образне мислення надає студентам можливість легше, системніше і міцніше запам'ятовувати навчальний матеріал на занятті. У практичній діяльності фахівець, стикаючись з питаннями, які потребують психологічної підготовки, зазвичай користується тими знаннями, які збереглися в його пам'яті. Представлення психологічних знань у вигляді схем і малюнків дозволяє структурувати інформацію, приводити її в певну систему. Тому застосування в процесі викладання психології таблиць, малюнків і схем підвищує не лише якість навчання, але і результативність використання зазначених знань в подальшій професійній діяльності.

Створення даного посібника дозволяє вирішити цілий ряд не лише навчальних, але і наукових проблем.

Крім зазначених опорних конспектів кожної теми, навчальний посібник містить у собі плани семінарських занять. У цих планах виокремлено питання, що виносяться на самостійне опрацювання студентами, творчі завдання, орієнтовна тематика рефератів, завдання тестового контролю знань з кожної теми, пропонується література.

В основу навчального посібника покладена нормативна навчальна програма з психології, затверджена Міністерством освіти і науки України. Структура і зміст пропонованого навчального посібника відбивають результат застосування системного підходу до дослідження психологічних проблем.

У роботі подано схеми, малюнки і таблиці, які розкривають зміст усіх розділів психології як навчальної дисципліни.

РОЗДІЛ I. ВСТУП ДО ПСИХОЛОГІЇ

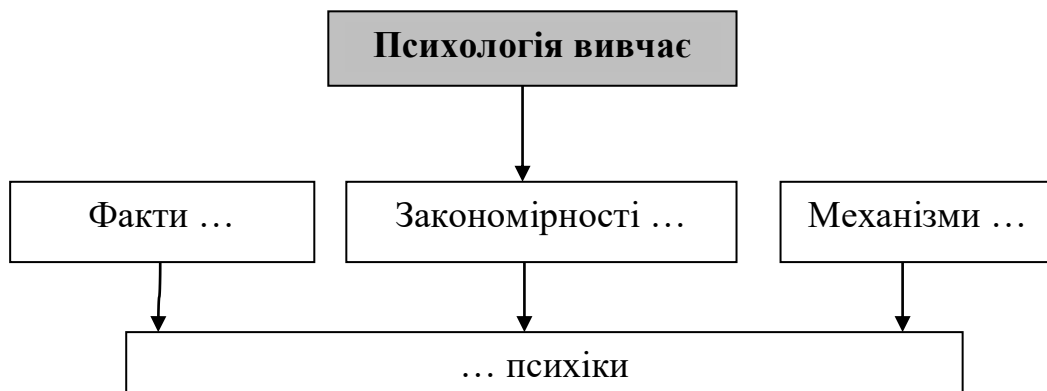
Тема 1. Психологія як наука

План

1. Предмет і завдання психології
2. Етапи історичного розвитку психології
3. Теорії (напрямки) сучасної психології
4. Місце психології в системі інших наук
5. Структура сучасної психології

Опорні схеми для вивчення теми

Психологія	(гр. « <i>psyche</i> » – душа; « <i>logos</i> » – вчення, що дослівно означає «наука про душу») - наука, що вивчає факти, закономірності та механізми існування психіки живих істот; одна з наук, що вивчає людину, її життя і діяльність; Ψ – « <i>psi</i> » символічне позначення психології.
Об'єкт психології	– найскладніша сфера життєдіяльності людини - психіка.
Психіка	– функція мозку, сутність якої полягає у відображенні дійсності у вигляді відчуттів, уявлень, мислення, почуттів; визначає якісну своєрідність поведінки людини і тварини.
Свідомість	- вища форма психіки, яка виникла в процесі праці і пов'язана з розвитком мовлення.

Психологія надає відповіді на питання	
Чому?	в діяльності людини мають місце ті чи інші вчинки.
Що?	можливо чекати від людини в різних обставинах.
Як?	формуванню своїх стосунків, враховуючи індивідуально-типологічні особливості людини.

Етапи становлення предмета психології як науки (за В.В.Рибалкою)		
Час виникнення	Провідне поняття	Стисле визначення
Десятки тисячоліть до н.е.	Душа в архаїчному розумінні	Двійник тіла, що живе власним життям та залишає тіло під час сну, смерті, непритомності
Кінець IV тис. до н.е.	Душа	Нематеріальна, незалежна від тіла пізнавальна та життєдіяльна основа. В античну епоху ототожнювалась з атомом, вогнем, повітрям, а в епоху середньовіччя із свідомістю як здатність до рефлексії
Перші століття н.е.	Свідомість	Сукупність мотиваційних, пізнавальних та емоційних властивостей індивіда
Друга половина XIX ст.	Поведінка	Сукупність реакцій у відповідь на зовнішні подразники, яка, згідно з поглядами біхевіористів, має бути протиставлена свідомості
Кінець XIX ст.	Самосвідомість	Система уявлень індивіда про себе, що регулює його стосунки з іншими людьми, ставлення до себе, образ власного «Я» з притаманними йому когнітивними, емоційними та оцінково – вольовими компонентами
Початок XXст.	Особистість	Соціально зумовлена система психічних якостей індивіда, яка формується і виявляється в предметній діяльності та спілкуванні. Містить комунікаційні, мотиваційні, характерологічні, самосвідомісні, інтелектуальні, досвідні, психофізіологічні властивості суб'єкта творчої діяльності

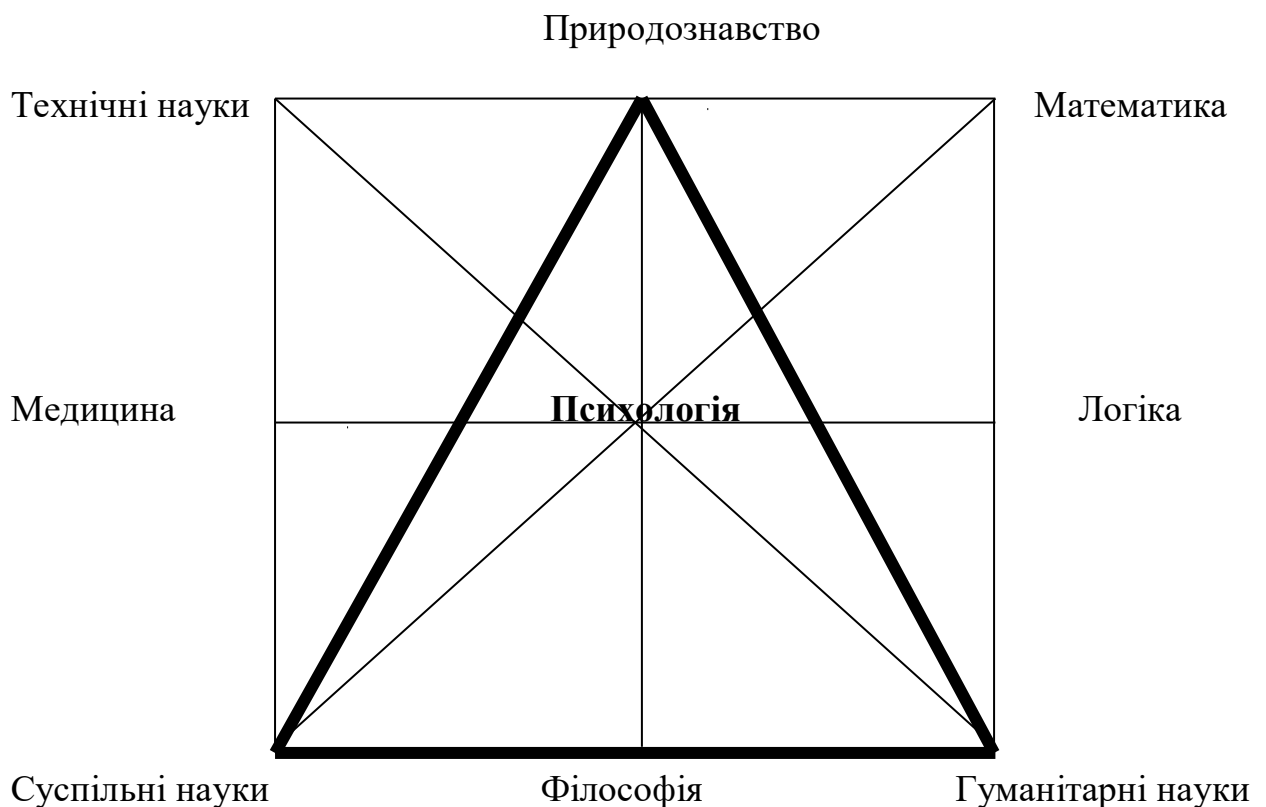
Принципи психології – фундаментальні науково обґрунтовані ідеї, які виконують функції вимог до пошукувача у галузі психології:	
науковості	розвитку психіки в діяльності
єдності теорії і практики	єдності теорії та практики
детермінізму	відображення
єдності психіки та діяльності	системності

Теорії сучасної психології

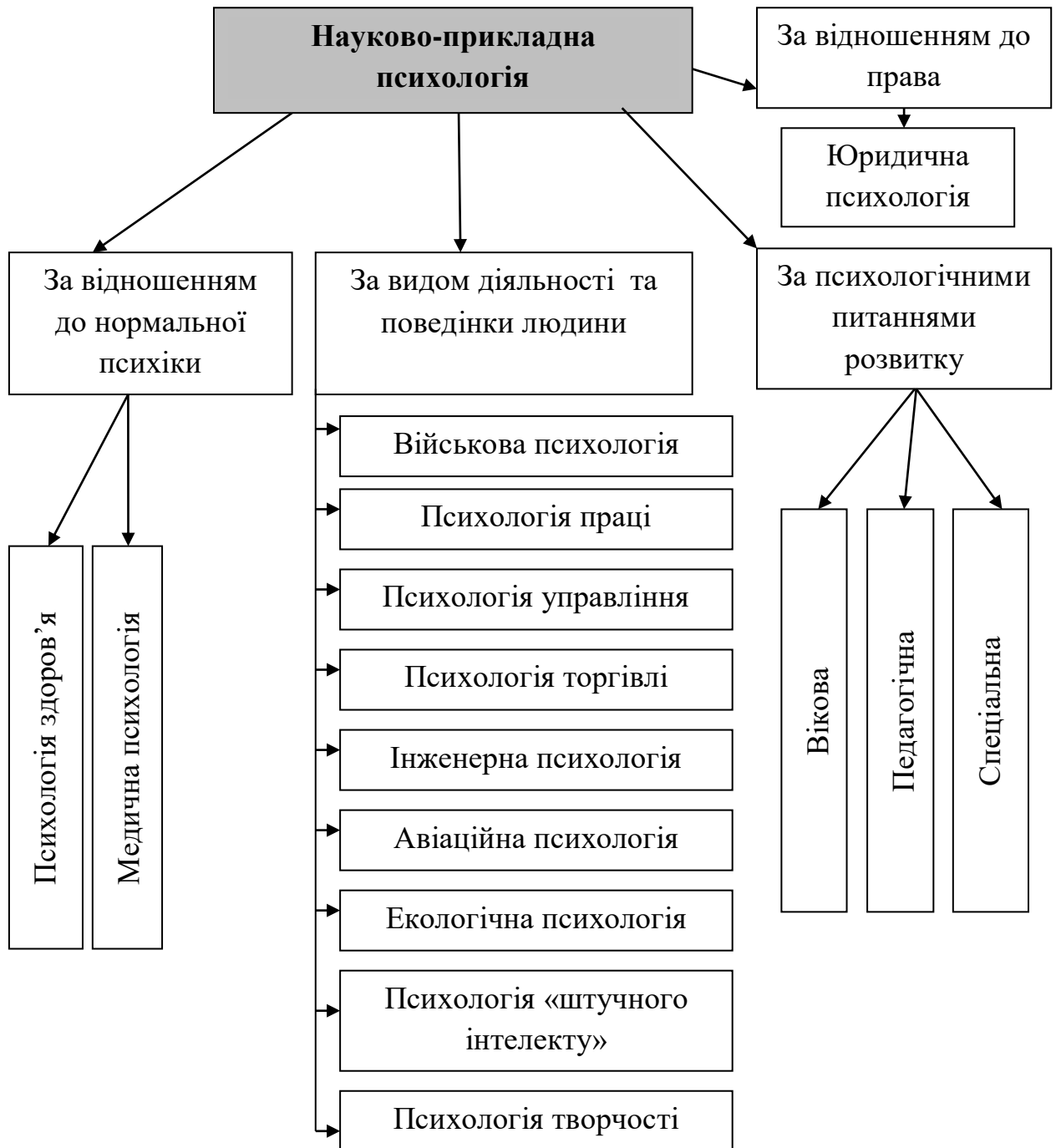
Назва	Походження	Предмет дослідження	Коротка характеристика
Біхевіоризм	США: Д.Уотсон, Е.Торндайк	Поведінка	Знаючи стимул, тобто подразники, що діють на органи відчуттів, можна заздалегідь передбачити, якою буде на нього реакція, або навпаки, знаючи реакцію, визначити, яким стимулом вона викликана. Ситуація вирішується людиною на основі підбору, методом «спроб і помилок»
Гештальт - психологія	Німеччина: Т.Вертгеймер, В.Келлер, К.Левін	Свідомість	Сприйняття оточуючого нас світу організоване. Структурна (системна) організація складних і психічних утворень визначає властивості і функції частини, що його створюють. Побудова складного психологічного образу відбувається в інсайті – особливому психологічному акті миттєвого схоплення відношень (структури), що сприймається.
Глибинна психологія (психоаналіз)	Австрія: З.Фрейд, К.Юнг, Е.Берн	Несвідоме	Поведінка людини значною мірою підкоряється впливу підсвідомих сил. Психічне життя людини має наступні рівні: «Воно» (несвідоме), «Я» (свідомість), «Над – Я» (суспільна свідомість). Ці рівні характеризуються конфліктом між свідомим і несвідомим.
Когнітивна психологія	США: У.Найссер, А.Пайвіо, Дж.Келлі	Розум, проблеми пізнання	Головне у поведінці суб'єкта – це значення. Основне поняття когнітивної психології – «когнітивна схема»- являє собою існуючий у голові людини план збору інформації щодо об'єктів і подій. Сприйняття, пам'ять, мислення називають когнітивними схемами. Неправильні когніції спричиняють непродуктивну поведінку. Змінюючи її, можна поліпшити поведінку.
Гуманістична психологія	США: К.Роджерс, Г.Олпорт, А. Маслоу, М.Меррей, М.Мерфі	Здорова творча особистість	Людина народжується з тенденцією максимально реалізувати свої можливості. Однак виховання і суспільні норми примушують її забути про власні почуття і потреби. Таким чином, особистість розвивається не так як в ідеалі, що є джерелом незадоволення і аномалій поведінки.
Вітчизняна психологія діяльності	Л.С.Виготський, С.Л.Рубінштейн, О.М.Леонтьєв	Зв'язок свідомості і поведінки	Виявлення і вивчення зв'язків між свідомістю і діяльністю людини. Вивчається внутрішній образ предмету; дія, що здійснюється суб'єктом; мотив, що спонукає його діяти; переживання ним свого відношення до інших індивідів; його особистісні властивості і домагання

Загальне завдання психології – розкриття закономірностей і законів виникнення, розвитку і перебігу психічної діяльності людини, становлення її психічних властивостей.	
Завдання теоретичної психології	Завдання прикладної психології
1. Уточнення предмету психології, його сутності та структури. 2. Вивчення структури та механізмів усіх психічних явищ. 3. Формування системи наукових психологічних понять. 4. Розробка психотехнологій.	1. Вирішення політичних, соціальних, освітніх, управлінських, виробничих та інших конкретних проблем. 2. Розповсюдження психологічних знань серед фахівців, керівників організацій та підприємств. 3. Розповсюдження методів психічної саморегуляції серед населення. 4. Створення умов для формування психічної культури населення.

Зв'язок психології з іншими науками:

Запитання для самоконтролю

1. Що є предметом психології? Які основні групи психологічних явищ вивчає психологія?
2. Які головні завдання розв'язує сучасна психологія?
3. Коли і на якій підставі психологія стала самостійною наукою?
4. Назвіть особливості становлення психології як самостійної науки.
5. З'ясуйте місце психології в системі наук.
6. Які галузі психологічної науки найбільше пов'язані з Вашою майбутньою професією?
7. Що є спільним у поглядах представників гуманістичної психології і діяльнісного підходу?
8. У чому полягає відмінність між біхевіоризмом та гештальтпсихологією?

Завдання та проблемні ситуації

1. Чим принципово відрізняються підхід до вивчення і пояснення психічних явищ представників біхевіоризму, психоаналізу, гештальтпсихології, когнітивної та гуманістичної психології?
2. Викладіть власне бачення предмету психології.
3. Є думка, що поява нового напрямку чи школи у психології багато в чому є відповіддю на недосконалість попереднього. Обґрунтуйте це. Наведіть приклади.
4. Що дає психологу й педагогу-досліднику керівництво принципами детермінізму, єдності й діяльності, розвитку? До чого може призвести нехтування кожним із названих принципів?

Тематика рефератів та доповідей

1. Наукове та життєве розуміння психологічних явищ.
2. Порівняйте поняття «дух», «душа», «психіка».
3. Чи можна пов'язати психічну та віртуальну діяльність?

Творче індивідуальне завдання

ІНСТРУКЦІЯ: Продовжити початок даного тексту в будь-якому жанрі з використанням ілюстрацій, кросвордів, загадок, віршів, шарад тощо, вводячи в текст основні категорії і поняття психології у метафоричній формі, розкриваючи їхній зміст образно, у дії, висловлюваннях, процесі міркувань тощо. Можна використовувати такі поняття: індивід, індивідуальність, особистість; характер, властивості характеру, акцентуації характеру; темперамент; рівень домагань, самооцінка; здібності: задатки, обдарованість, талант, геній; потреби: фізіологічні і соціальні; психологічний захист; емоції, почуття; афект, стрес, дистрес; психотерапія (різні напрямки і прізвиська послідовників); самоаналіз, самоспостереження; несвідоме; інстинкти; вольова регуляція поведінки; фрустрація; фобія; адаптація; аутотренінг тощо.

ТЕКСТ: «Жив-був цар. І було в нього три сини. Старший був вченим, середній - бізнесменом, а молодший - хотів пізнати себе. І тоді цар наказав няньці покласти йому в рюкзак допитливість і терпіння, спостережливість і чесність, вміння слухати, безстрашність і банку кільки в томатному соусі. Зі сльозами на очах простився з улюбленим молодшим сином і відправив його на пошуки щастя і самореалізації в країну Психологія. Довго йшов Іван...».

Тести для самоперевірки

ІНСТРУКЦІЯ. Виберіть правильні відповіді з п'яти можливих варіантів.

1. Психіка-це:

- а) прояв безсмертної душі;
- б) здатність відчувати;
- в) властивість матерії відображати навколишній світ;
- г) функціонування нервової системи.

- 2. Ідею, що душа і тіло взаємопов'язані, запропонував:**
- а) Демокрит;
 - б) Декарт;
 - в) Платон;
 - г) Аристотель.
- 3. Думку, що психіка людини зумовлена її несвідомим, відстоював:**
- а) Вертгеймер;
 - б) Фрейд;
 - в) Уотсон;
 - г) Олпорт.
- 4. Напрямок психології, який пропонує програму вивчення психіки з точки зору цілісних структур – це:**
- а) біхевіоризм;
 - б) психоаналіз;
 - в) гештальтпсихологія;
 - г) когнітивна психологія.
- 5. Принцип детермінізму означає:**
- а) здатність психіки відображати навколишній світ;
 - б) причинну зумовленість психічних явищ;
 - в) що психіка утворює внутрішній план діяльності;
 - г) що психіка змінюється під впливом власної діяльності людини.
- 6. Медична психологія поділяється на такі галузі:**
- а) нейропсихологію;
 - б) психофармакологію;
 - в) психотерапію;
 - г) психогігієну;
 - д) психопрофілактику.
- 7. У вивченні психічних явищ психологія стикається з іншими науками, а саме:**
- а) медициною;
 - б) з опором матеріалів;
 - в) із кібернетикою;
 - г) з біофізикою;
 - д) з технологією металів.

Література
[4, 8, 9, 17, 20, 21].

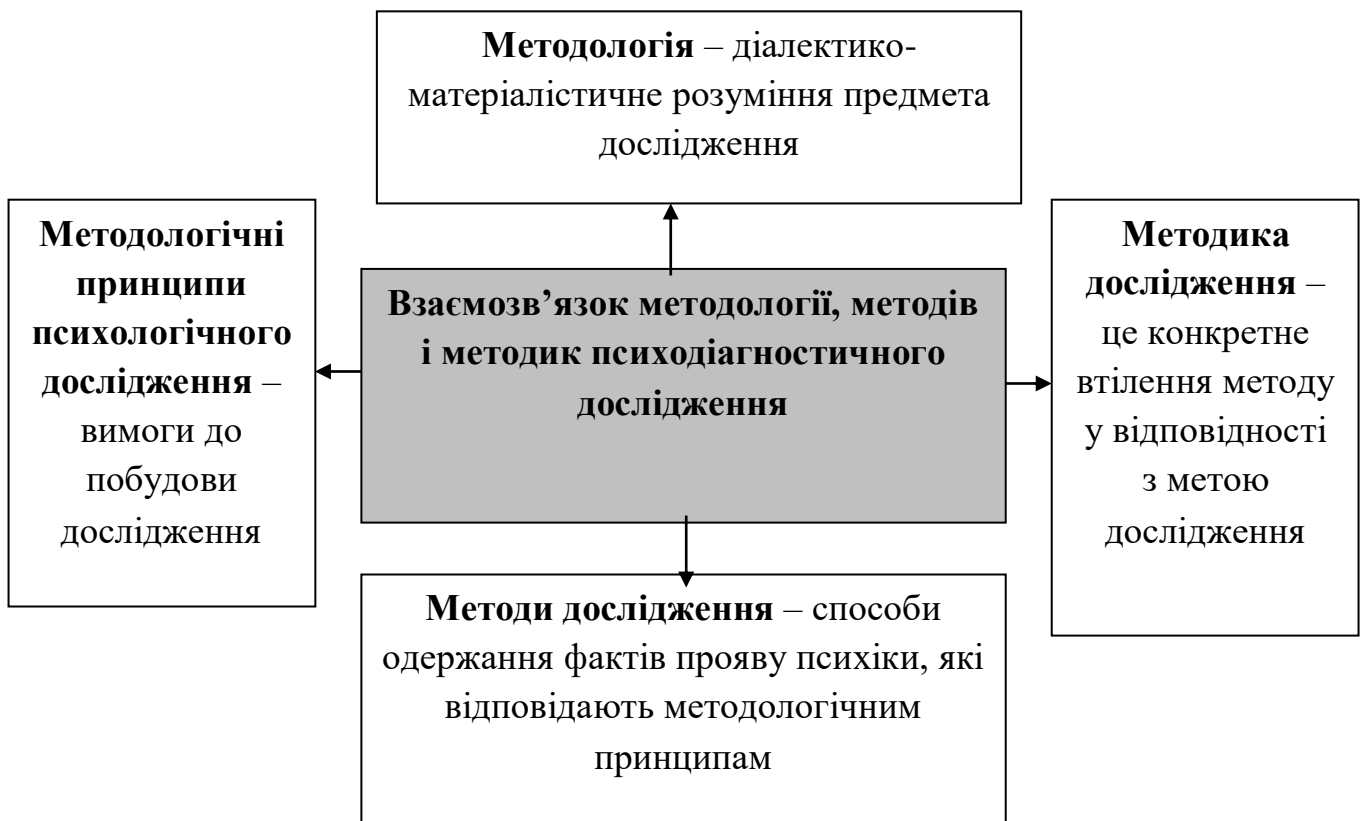
Тема 2. Методи психології

План

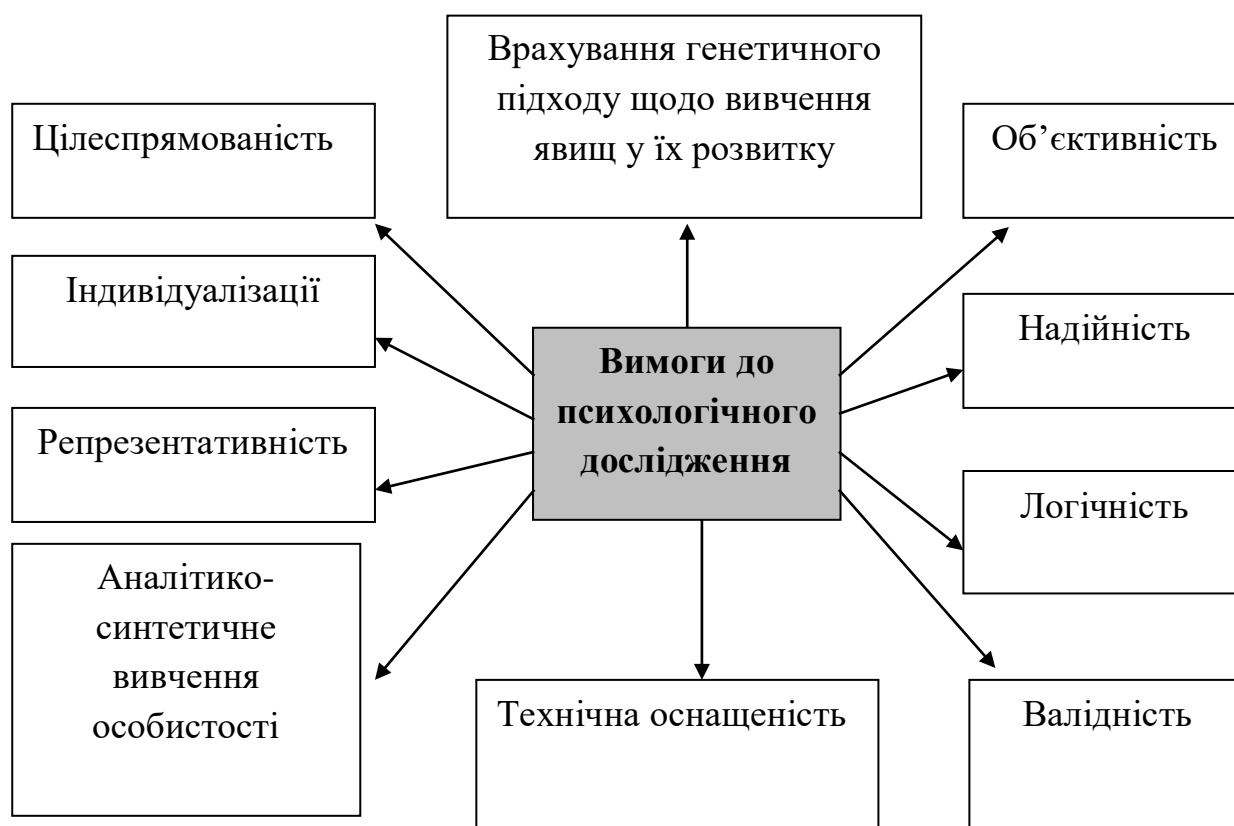
1. Основні принципи психології. Системність у дослідженні людської психіки.
2. Етапи психологічного дослідження. Вимоги до організації і проведення психологічних досліджень .
3. Класифікація методів психології.
 - 3.1. Організаційні методи.
 - 3.2 .Емпіричні методи.
 - 3.3. Кількісні і якісні методи оброблення даних.
 - 3.4. Інтерпретаційні методи.

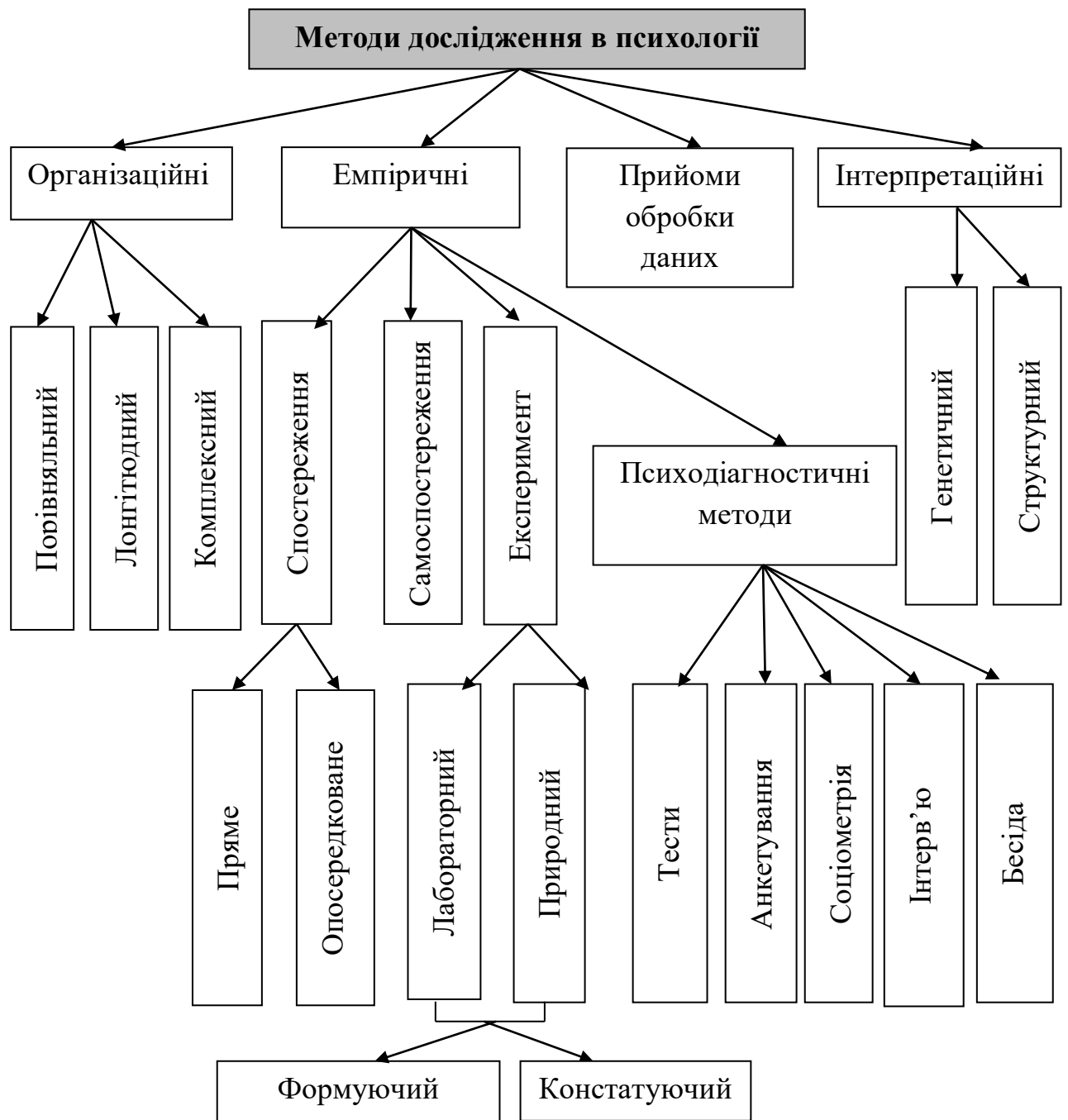
Опорні схеми для вивчення теми

Метод	– (від грец. μέθοδος — «шлях через», «спосіб дослідження», англ. method) – шлях пізнання, за допомогою якого досліджується відповідний предмет або явище об'єктивної дійсності, систематизована сукупність кроків, які потрібно здійснити для виконання певної задачі, досягнення мети.
--------------	---

Логіка (етапи) психологічного дослідження

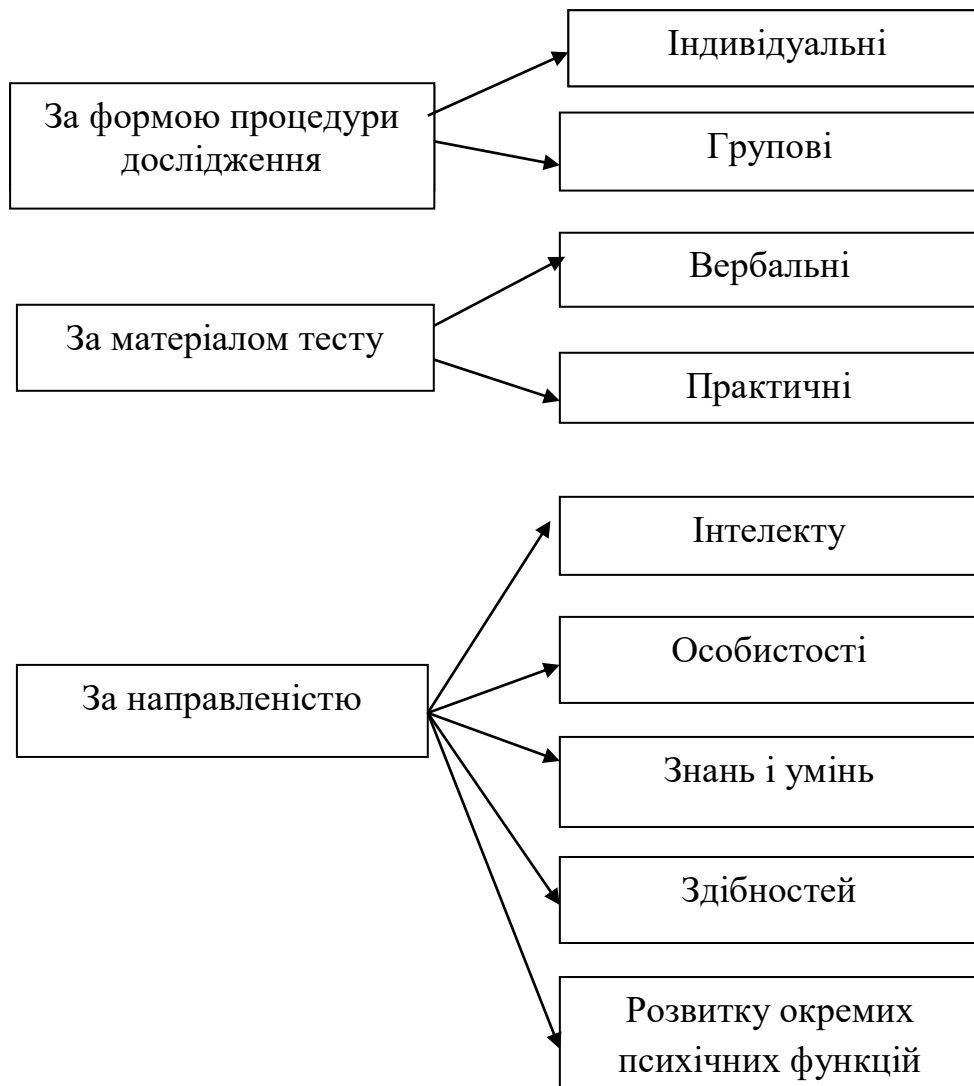

Функції психодіагностики
- Визначення успадкованих та набутих особистістю якостей та властивостей, рівня їх розвитку (активності).
- Аналіз взаємовпливу характерних проявів різноманітних індивідуально-психологічних якостей особистості з метою її типологізації.
- Вивчення процесів, що відбуваються.
- Прогнозування (псих. моделювання) діяльності особистості з проектуванням на реальні умови чи конкретну ситуацію.
- Визначення результатів впливів.

Етапи дослідження	Класифікація методів психодіагностики за напрямком отримання інформації			
	Через колектив (групу)	Людиною	Нетрадиційні	Ізотеричні
Початковий	анкетування	аналіз документів спостереження	графологія	нумерологія
Діагностичний	тестування	бесіда інтерв'ю	фізіогноміка	астрологія
Дослідницький	соціометрія листування	тестування експеримент	кінесіка	хіромантия
Узагальнюючий	узагальнення незалежних характеристик	аналіз результатів діяльності	біоритміка	лунологія

Види тестів

Запитання для самоконтролю

1. Що таке метод наукового дослідження? Які методи належать до групи головних та додаткових?
2. Розкрийте зміст та логіку психологічного експерименту.
3. Охарактеризуйте дослідницьку цінність та об'єктивність тестових методик.
4. Сформулюйте вимоги до побудови тестів.
5. Якими є вимоги до застосування методу спостереження?
6. Чим відрізняються методи бесіди, анкетування, інтерв'ю та ін.?
7. Чи завжди результати тестів інтелекту є об'єктивними?
8. Які б ви застосували методи, досліджуючи особистість?
9. Що для з'ясування сутності психологічних явищ дає кількісний та якісний аналіз результатів дослідження?
10. У чому відмінність між спостереженням і експериментом?
11. Чому метод тестів не став основним у психологічних дослідженнях?
12. Чи завжди застосування методів дослідження повинно ґрунтуватися на певних принципах?
13. У чому полягає об'єктивність тлумачення результатів, отриманих внаслідок застосування тестів?
14. Сформулюйте головні вимоги до проведення методу бесіди та анкетування, яких необхідно дотримуватися, щоб забезпечити об'єктивність та надійність результатів психології.
15. Поясніть, чим відрізняється спостереження у повсякденному житті від спостереження як методу психології?

Завдання та проблемні ситуації

1. Вкажіть, чи був у Вас досвід роботи з тестами. На підставі знань та власних вражень проаналізуйте, наскільки даний метод адекватно досліджує психологічні особистості.
2. На підставі чого можна судити, сумує чи радіє людина, якщо вона нічого не говорить про свій настрій? Який метод психології допоможе з'ясувати це питання?
3. Людину поміщають в ізольовану кабінку в спеціальному шоломі, де закріплюються прилади, за допомогою яких досліджуються біоструми мозку. Усі показники фіксуються точною апаратурою. Назвіть метод дослідження.
4. У віці шести з половиною років Н. Сана добре розв'язує задачу, де треба порівняти два предмети, назвати як «однакове» (спільне), так і «різне». При цьому, виявляючи певну здатність спостерігати за власними мисленнєвими операціями, Сана робить цікаве зауваження: «Мама, а різне мені легше побачити, ніж однакове. Це я давно вмю. А знаходити однакове цікаво: воно однакове, але не зовсім». Який метод психології застосований у наведеному прикладі?

Творче індивідуальне завдання

1. Із власного досвіду наведіть та опишіть 2 ситуації спостереження, в яких ви виступали спостерігачем. Визначте предмет спостереження (людина, ситуація взаємодії, конфлікт тощо). Розкрийте сутність предмета, зовнішні умови ситуації, опишіть психологічні ознаки предмета спостереження.

Тематика рефератів та доповідей

1. Співвідношення методів спостереження та самоспостереження в психології.
2. Зміст, процедура та аналіз результатів опитування.
3. Тести, їх різновиди, конкретні сфери застосування.
4. Визначте суть понять «методологія», «метод», «методика» і взаємозв'язки між ними.

Тести для самоперевірки

ІНСТРУКЦІЯ. Виберіть правильні відповіді з п'яти можливих варіантів.

1. Валідність - це:

- а) чутливість методики;
- б) уміння працювати з респондентом;
- в) достовірність психологічної інформації;
- г) здатність методики вимірювати необхідні властивості об'єктів.

2. Спостереження - це:

- а) емпіричний метод;
- б) комплексний метод;
- в) генетичний метод;
- г) психодіагностичний метод.

3. Основні етапи науково – практичних психологічних досліджень:

- а) визначення проблеми;
- б) формування гіпотези;
- в) розроблення методики;
- г) проведення дослідження;
- д) формування висновків і пропозицій.

4. Експеримент - це:

- а) збір психологічних фактів;
- б) емпіричний метод;
- в) спостереження й обробка даних;
- г) фіксація проявів психіки.

5. У якому з описів правильно характеризується метод природного експерименту?

- а) експериментатор не втручається в поведінку респондента, але необхідну інформацію про його психіку одержує за допомогою апаратури;
- б) експериментатор втручається в поведінку респондента, використовує апаратуру, викликає бажані прояви психіки респондента;

- в) дослідник активно втручається в поведінку респондента, викликає бажані прояви його психічної діяльності;
- г) проводиться в звичайних умовах навчання та виховання, експериментатор не втручається в поведінку респондента.

6. Референтометрія дозволяє з'ясувати:

- а) міжособистісні відносини в групі;
- б) мотиви міжособистісного вибору;
- в) рівень розвитку групи;
- г) особливості поведінки людини в групі.

7. Бесіда-це:

- а) вільний діалог між дослідником і респондентом;
- б) безпосередня цілеспрямована розмова дослідника з респондентом;
- в) випадкова взаємодія людей;
- г) приватна розмова.

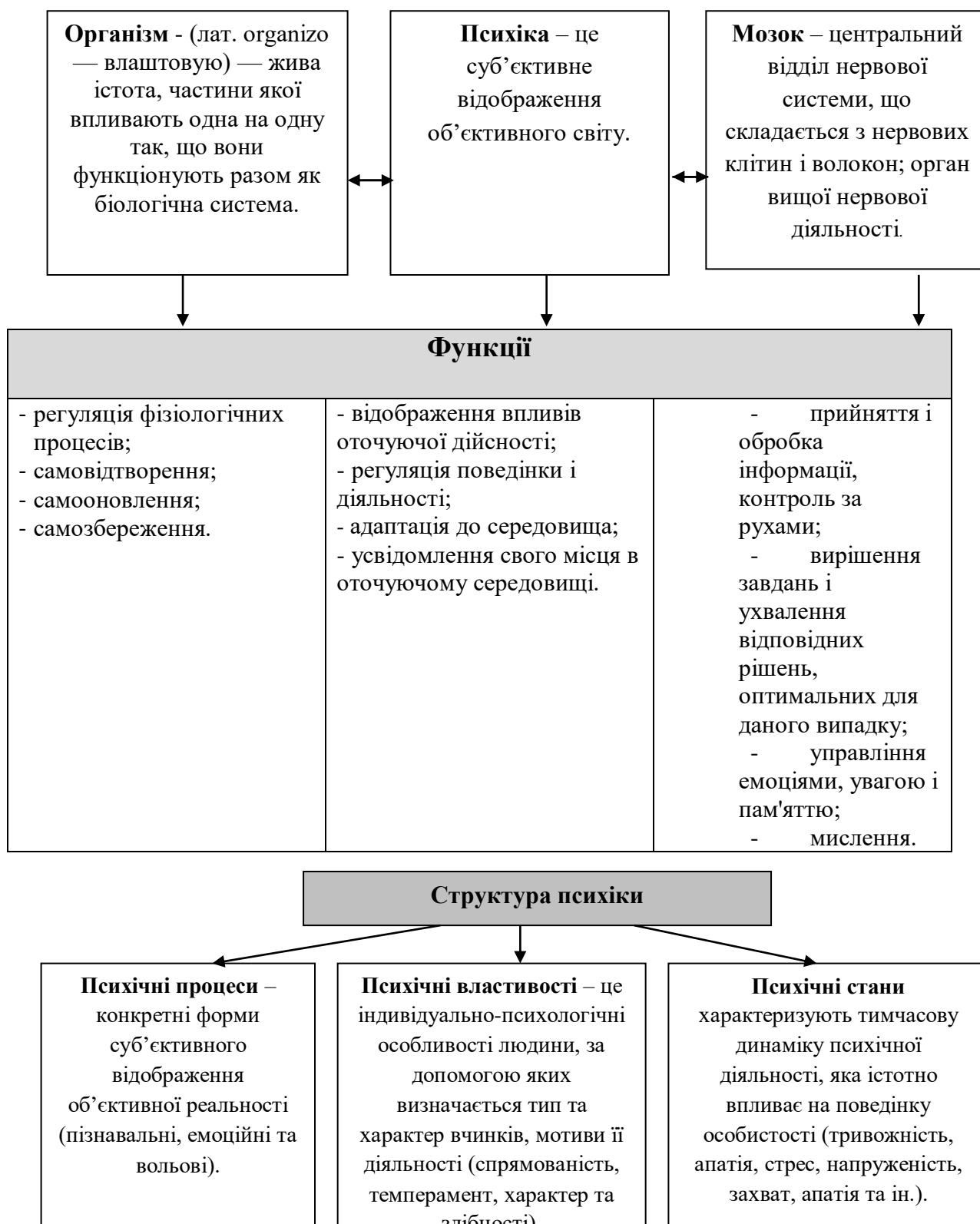
Література
[3, 4, 17, 20, 21].

Тема 3. Розвиток психіки і свідомості

План

1. Розвиток психіки у філогенезі (стадія елементарної сенсорної психіки, стадія перцептивної психіки, стадія інтелекту).
2. Виникнення і розвиток людської свідомості.
3. Мозок, його будова і функції.
4. Психіка, сигнальні системи, поведінка людини.
5. Свідомість та її структура. Самосвідомість, самооцінка.

Опорні схеми для вивчення теми

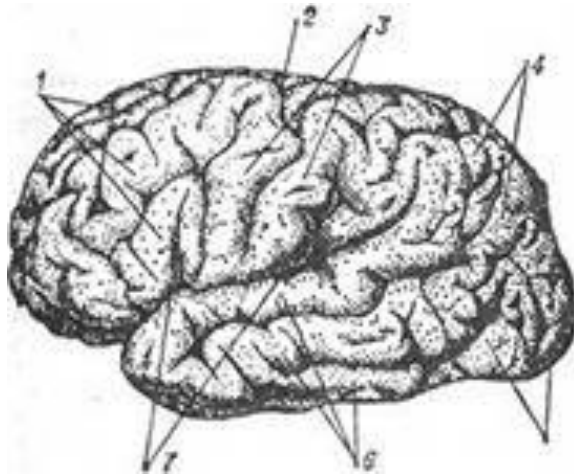
Етапи розвитку психіки

Етап	Назва	Представники	Характеристика	Поведінка
0	Допсихічна форма відображення й регуляції	Найпростіші (одноклітинні) рослинні і тваринні організми	Подразливість до біотичних властивостей середовища. Нездатність реагувати на властивості середовища, які не мають життєвого значення	Елементарні безпосередні контактні рухові реакції найпростіших організмів
I етап	Сенсорна психіка	Вищі червоподібні, равлики, деякі інші безхребетні	Початкова сигнальна форма відображення дійсності. Чіткі реакції на біологічно значущі подразники	Інстинкти - природжені види реагування на умови середовища
II етап	Перцептивна психіка	Хробаки, комахи, птахи, риби, плазуни	Предметне сприймання. Орієнтація серед складних предметів та у предметних ситуаціях, адаптація до мінливих умов існування	Навички - вид поведінки, що набувається твариною за життя і фіксується в індивідуальному досвіді
III етап	Практичний інтелект	Вищі тварини (вовки, лисиці, ведмеді, дельфіни, собаки, мавпи)	Відображення динамічних міжпредметних відношень, що виступають переважно у вигляді наочних образів на основі безпосередньої пам'яті. Пізнання навколишньої дійсності	Відносно складні види поведінки - маніпулювання предметами-знаряддями, будівельна діяльність тощо. Розвиток дослідницьких форм поведінки з широким використанням раніше набутих знань, умінь, навичок
VI етап	Абстрактний інтелект	Прадавні люди	Мислення і уява, словесна пам'ять та довільна увага, воля, здатність до навчання, дедалі зростаюча система знань, умінь і навичок	Складні види групової та індивідуальної предметної поведінки щодо пристосування до навколишнього середовища з використанням матеріальних і

				знакових засобів, знарядь праці, досвіду
V етап	Свідомість і самосвідомість	Людина	Сукупність пізнавальних, мотиваційних, цілеутворюючих, емоційно-почуттєвих і рефлексивних здібностей індивіда	Продуктивна та репродуктивна діяльність у процесі засвоєння та використання зовнішніх і внутрішніх засобів, матеріальних та ідеальних знарядь праці, рефлексивної організації поведінки
VI етап	Особистість	Людина	Соціально зумовлена система вищих психічних властивостей, здатностей до спілкування, програмування, самопізнання і самовдосконалення, абстрактного мислення та уяви, формування системи знань, умінь, навичок, індивідуального стилю діяльності та поведінки	Складні види творчої діяльності та соціальної поведінки з перетворення навколишнього світу та власної психіки. Формування культури.
VII етап	Нові форми психіки, що зароджуються	Людина	Понадсвідомість, геніальна творча особистість, надособистість	Глобальні, космічні за своїм масштабом види творчої діяльності та поведінки з перетворення, вдосконалення людської цивілізації, ноосфери, Всесвіту

Провідні умови становлення психіки людини	
I	➤ людське суспільство;
II	➤ розвиток мови, абстрактного мислення й свідомості
III	➤ активна трудова діяльність (гра, навчання, праця);
IV	➤ нормально функціонуючі процеси роботи мозку та нервової системи.

Функції кори великих півкуль.

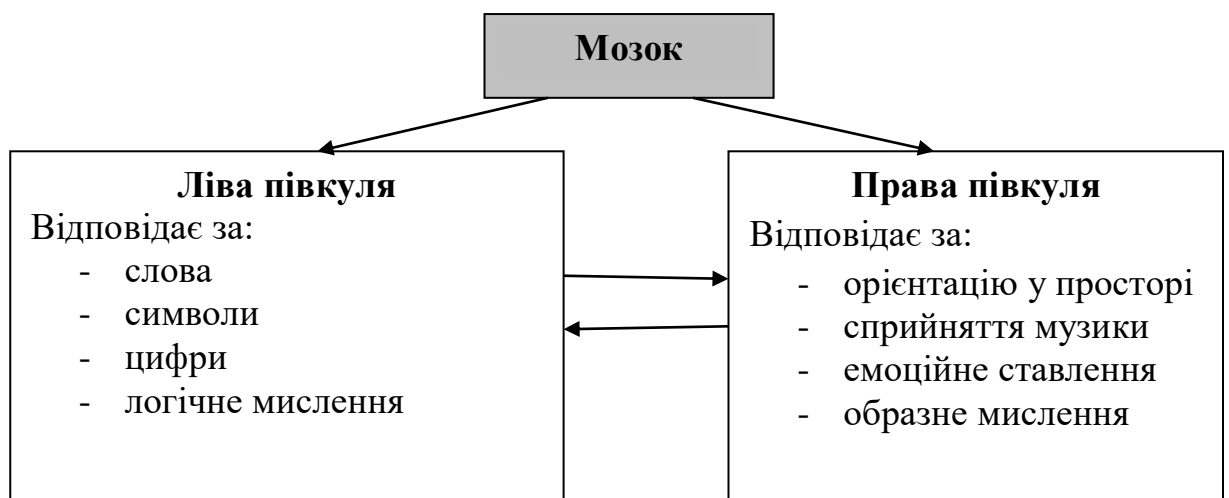

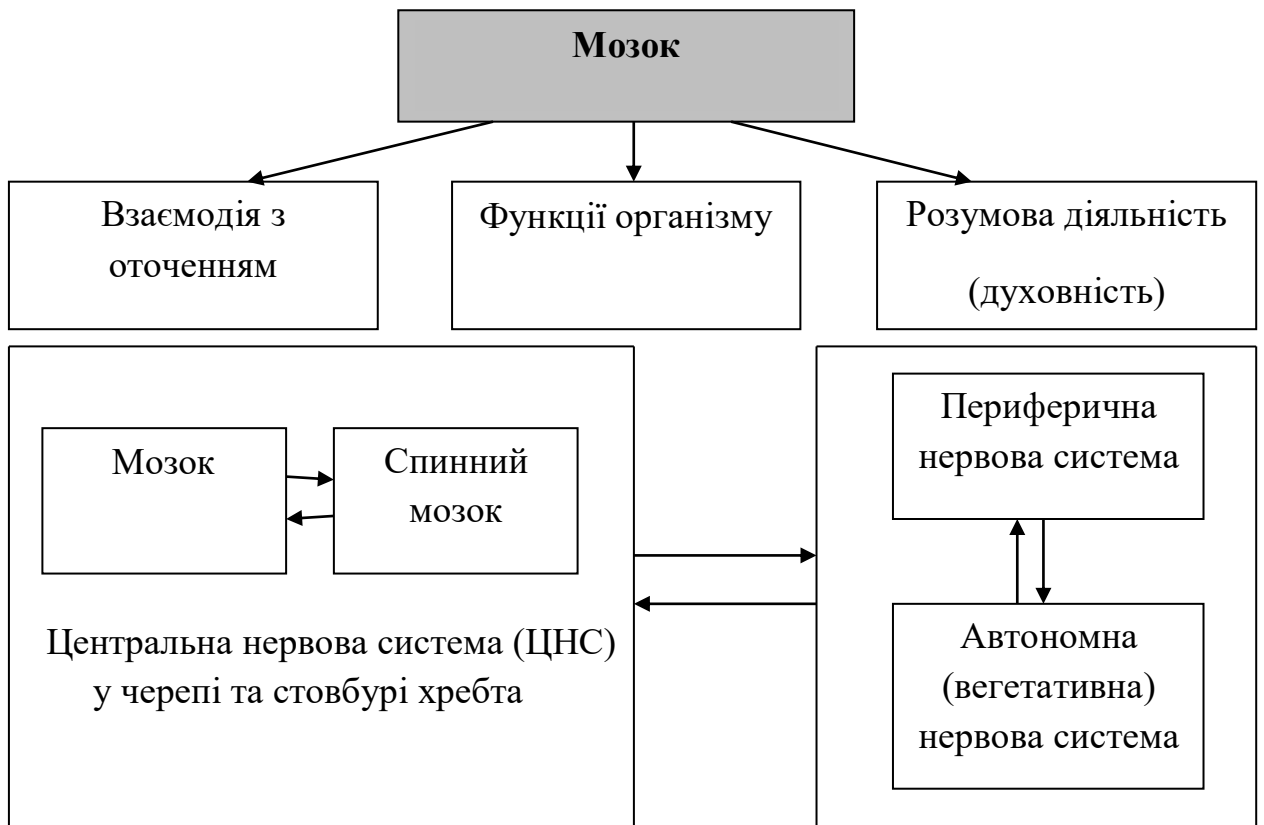
1,6 - слухова зона; 2,3 - чутливо-рухова; 4 – зорова мовна; 4 - нюхова зона (всередині), 5 – зорова; 6 - слухова, 7 - мовна

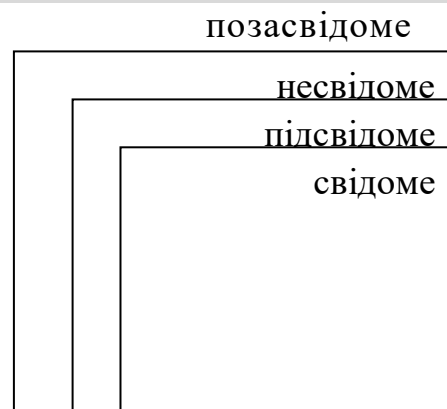
Представництво різних частин тіла в рухової області кори, якій належить основна функція в праці і спілкуванні за Пенфілдом.

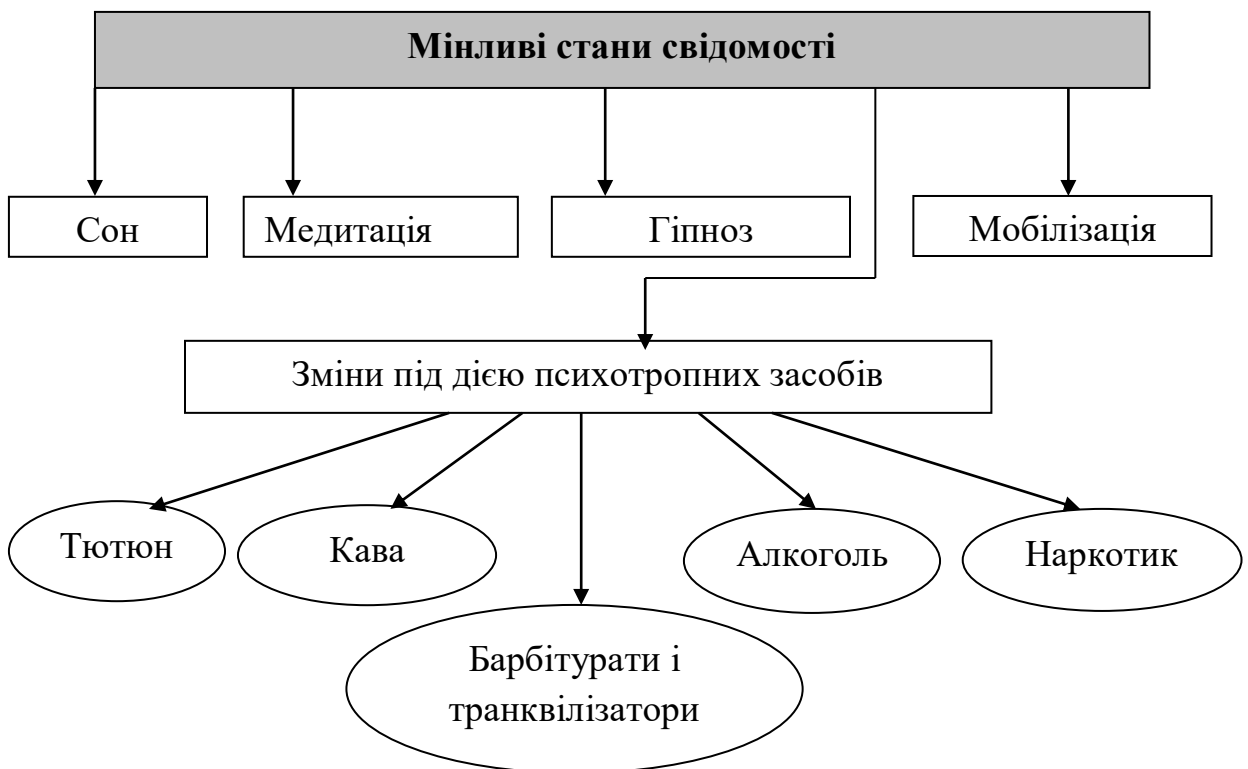
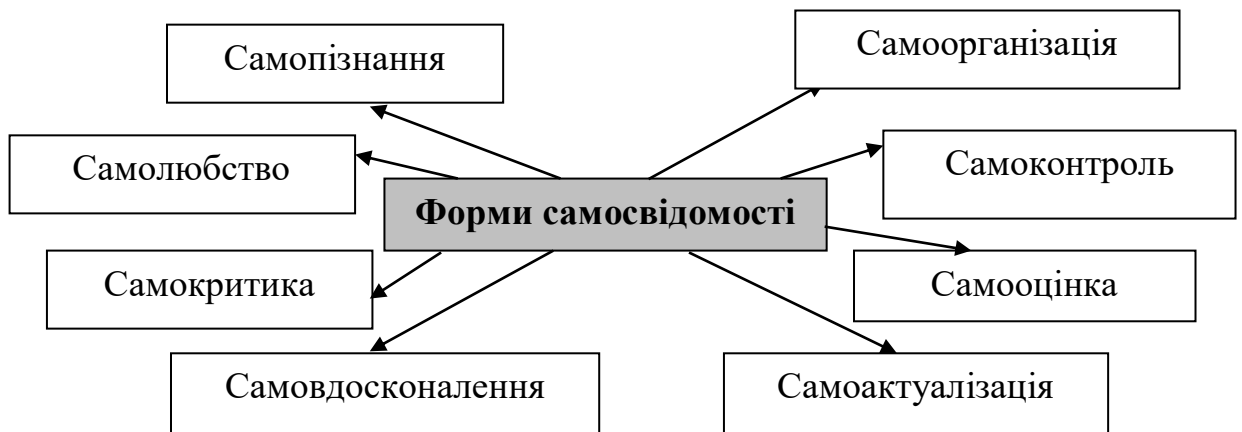
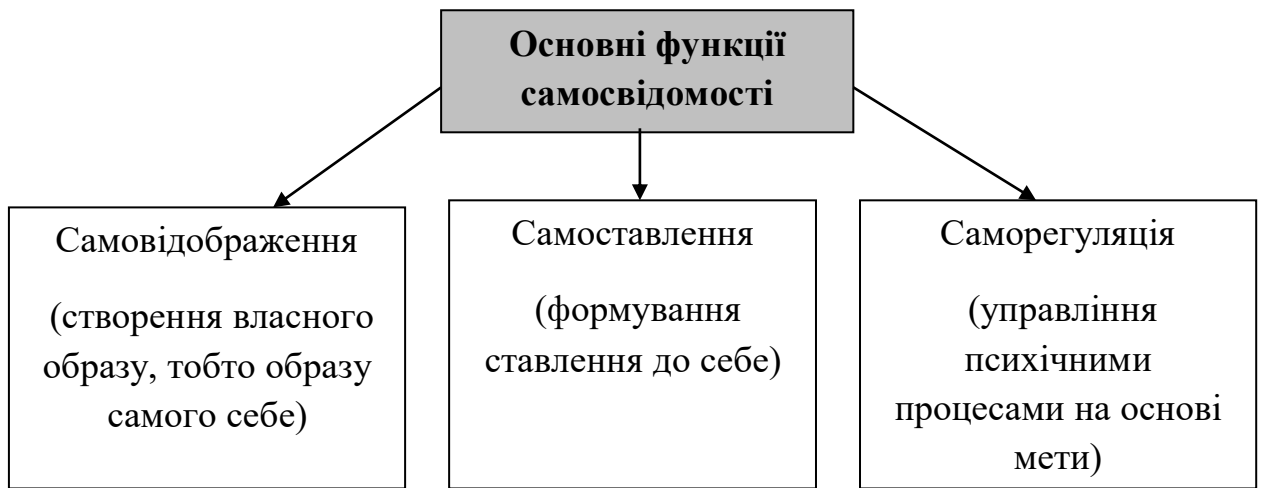
- Мозок равлика містить від 50 до 100 нейронів, бджоли - 10 тисяч, собаки - 10 мільйонів, людини - 100 мільярдів !!!
- У середній сучасній ЕОМ приблизно 10 тисяч еквівалентних нейронів і за прогнозами вчених у найближчі 5-10 років їх кількість може досягти лише 100-150 мільйонів.
- Мозок людини постійно виробляє до 10 Ватт енергії.

Рівні свідомого

Запитання для самоконтролю

1. Які форми вияву психіки спільні для людей і тварин?
2. Чи можна закономірності психіки, що виявлені у тварин, переносити на людину?
3. Як зрозуміти вислів: «Кожна психічна функція має динамічну локалізацію в мозку людини»?
4. Чому і як виникла свідомість?
5. Порівняйте зміст понять «надсвідоме» і «підсвідоме».
6. Як пов'язані між собою чотири характеристики свідомості?
7. Оскільки психіку безпосередньо спостерігати не можна, чи є підстави для твердження, що її можна пізнати?
8. Що таке психіка і чим вона характеризується?
9. Яка особлива роль лобних часток мозку?
10. Функціональна асиметрія мозку. Роль лівої та правої півкуль.

Завдання та проблемні ситуації

1. У багатьох річках живе найпростіша за своєю будовою тварина – губка. Її можна припікати розпеченим залізом, пропускати через її тіло електричний струм, проте вона ніяк не реагує на ці показники. Поясніть, чому так відбувається?

2. Вкажіть, прояв свідомого чи несвідомого спостерігається у наступних прикладах та обґрунтуйте вибір:

а) Людина швидко та вірно множить багатозначні числа, проте не пам'ятає правила їх множення;

б) Багато студентів, відповідаючи анонімно на запитання про їхні мотиви вступу до економічного університету, написали що на сьогоднішній день цей ВНЗ є дуже престижним і закінчення його дасть можливість у майбутньому матеріального забезпечення.

в) Сім'я зробила перестановку в спальні, забрали журнальний столик від ліжка. Але ще протягом 4 - 6 місяців жінка, що спала біля цього столика намагалася класти на нього книжку, яка падала вниз.

г) Напередодні підписання угоди, керівництво фірми зібрало всю необхідну інформацію про іншу сторону, проаналізувало всі можливі та неможливі варіанти розгортання ситуації.

д) Під час сеансу гіпнозу респонденту, що був у гіпнотичному стані, було запропоновано вкрасти гаманець у товариша. Респондент не зміг виконати цього завдання гіпнотизера. А от інші накази – вмитися, взяти книжку тощо - респондент виконав.

3. Четверо юнаків з різних країн Європи протягом одного року були спостерігачами в одній з африканських країн. Між ними були тісні дружні

стосунки. У одного з них закінчився строк виконання службових обов'язків, і він мав їхати додому. Інші хотіли провести його до аеропорту. Але один з них, С., сказав, що не може поїхати, наче його щось утримує і говорить: «не треба їхати». Хоча йому дуже хотілось провести друга, С. не поїхав. На машину його товаришів був зроблений напад, усі загинули. Проаналізуйте, що вплинуло на рішення С.? Про що свідчать подібні явища? Що вони дають для розуміння сутності психіки?

4. Павук, який знаходиться в банці разом із мухою, не «впізнає» її, навіть якщо є дуже голодним. Тоді як у звичних умовах спеціально ловить мух у павутину та з'їдає їх. Поясніть поведінку павука.

5. За правилами поведінки учнів у школі вони мають працювати доти, доки вчитель скаже: «Урок закінчено. Можна йти», навіть якщо дзвоник продзвенів раніше. Проте дуже часто дзвоник наприкінці уроку відразу спричиняє у школярів рухове збудження, і вони припиняють роботу, намагаючись вийти з класу. Який фізіологічний механізм лежить в основі описаного психічного явища?

Творче індивідуальне завдання

1. Заповніть наступну схему прикладами з власного досвіду:

Рівні психіки, психічні прояви та поведінкові акти

Несвідомий	
Підсвідомий	
Свідомий	

Тематика рефератів та доповідей

1. Роль кори головного мозку та підкоркових структур в управлінні психічними процесами і станами людини.
2. Мозкова локалізація психічних функцій – за і проти.
3. Несвідоме, мінливі стани свідомості (медитація, гіпноз) та вплив психотропних засобів.

Тести для самоперевірки

ІНСТРУКЦІЯ. Виберіть правильні відповіді з п'яти можливих варіантів.

1. Відображення - це:

- а) реагування своєрідними рухами;
- б) реагування на біологічно значущі чинники;
- в) реагування на нейтральні чинники;
- г) здатність реагувати на різноманітні впливи.

2. Психічне відображення-це:

- а) подразливість;
- б) тропізми;
- в) чутливість;
- г) збудження й гальмування.

3. Стадія перцептивної психіки - це:

- а) відображення окремих властивостей зовнішніх впливів;
- б) відображення складних відносин між окремими предметами;
- в) відображення найменших змін у довкіллі;
- г) відображення комплексу подразників.

4. Інстинкти тварин - це:

- а) пристосування до умов існування, що виробляється в процесі індивідуального життя;
- б) видова форма поведінки, що передається через генетичний код;
- в) індивідуально набута форма поведінки, що ґрунтується на діяльності мислення;
- г) форма поведінки, що містить спадковий і природжений компонент.

5. Функціональна асиметрія головного мозку - це:

- а) аналітична діяльність головного мозку;
- б) розподіл півкуль головного мозку за обсягом;
- в) розподіл функцій між півкулями головного мозку;
- г) синтетична діяльність головного мозку.

6. Свідомість людини є продуктом:

- а) біологічної еволюції;
- б) соціальної еволюції;
- в) праці та історичного розвитку людини;
- г) біологічного й соціально-історичного розвитку.

7. Свідомість - це:

- а) стан, який контролюється людиною;
- б) вища, інтегруюча форма психічного відображення;
- в) здатність людини сприймати зміни в середовищі й реагувати на них;
- г) психічна діяльність.

8. Несвідоме - це:

- а) фізіологічний стан;
- б) активна діяльність головного мозку;
- в) особливий психічний стан;
- г) психічні процеси, не представлені в свідомості людини.

9. Ментальність - це:

- а) особливий стан свідомості;
- б) індивідуальна свідомість;
- в) сформована здатність сприймати і змінювати навколишній світ;
- г) притаманний даній нації варіант світосприймання, поведінки.

Література

[4, 9 17, 20, 21].

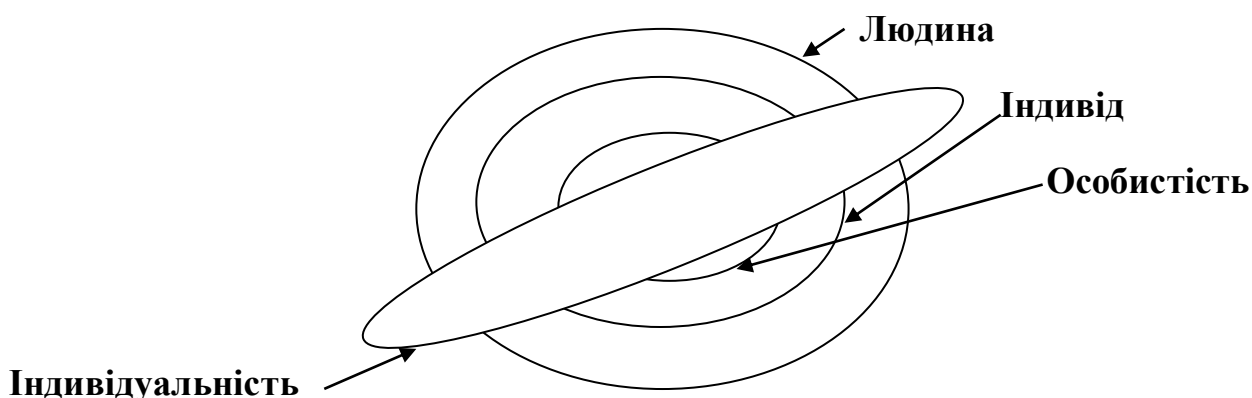
Тема 4. Особистість

1. Дослідження особистості в психології. Поняття людина, індивід, особистість, індивідуальність.
2. Біологічне і соціальне в структурі особистості (теорії особистості).
3. Структура особистості. Спрямованість особистості.
4. Самосвідомість і Я-концепція особистості. Самооцінка. Рівень домагань особистості.
5. Періодизація розвитку особистості. Характеристика основних вікових періодів.
6. Основні чинники та рушійні сили розвитку особистості.

Опорні схеми для вивчення теми

«Людина»	- природна, біологічна істота, яка в процесі історичного розвитку під впливом соціальних умов набула специфічних якостей та особливостей.
«Особистість»	- людина наділена стійкою системою психологічних, соціально значущих рис, зумовлених її залученням до системи суспільних відносин і сформованих у процесі спільної діяльності та спілкування з іншими людьми.
«Індивід»	- біосоціальне визначення людини як представника виду «homo sapiens».
«Індивідуальність»	- своєрідне, неповторне сполучення психологічних особливостей людини.

Співвідношення понять «людина», «особистість», «індивід», «індивідуальність».

Тривимірний психологічний структура особистості в узагальненій формі (За В.В. Рибалко)

Психологічна організація особистості

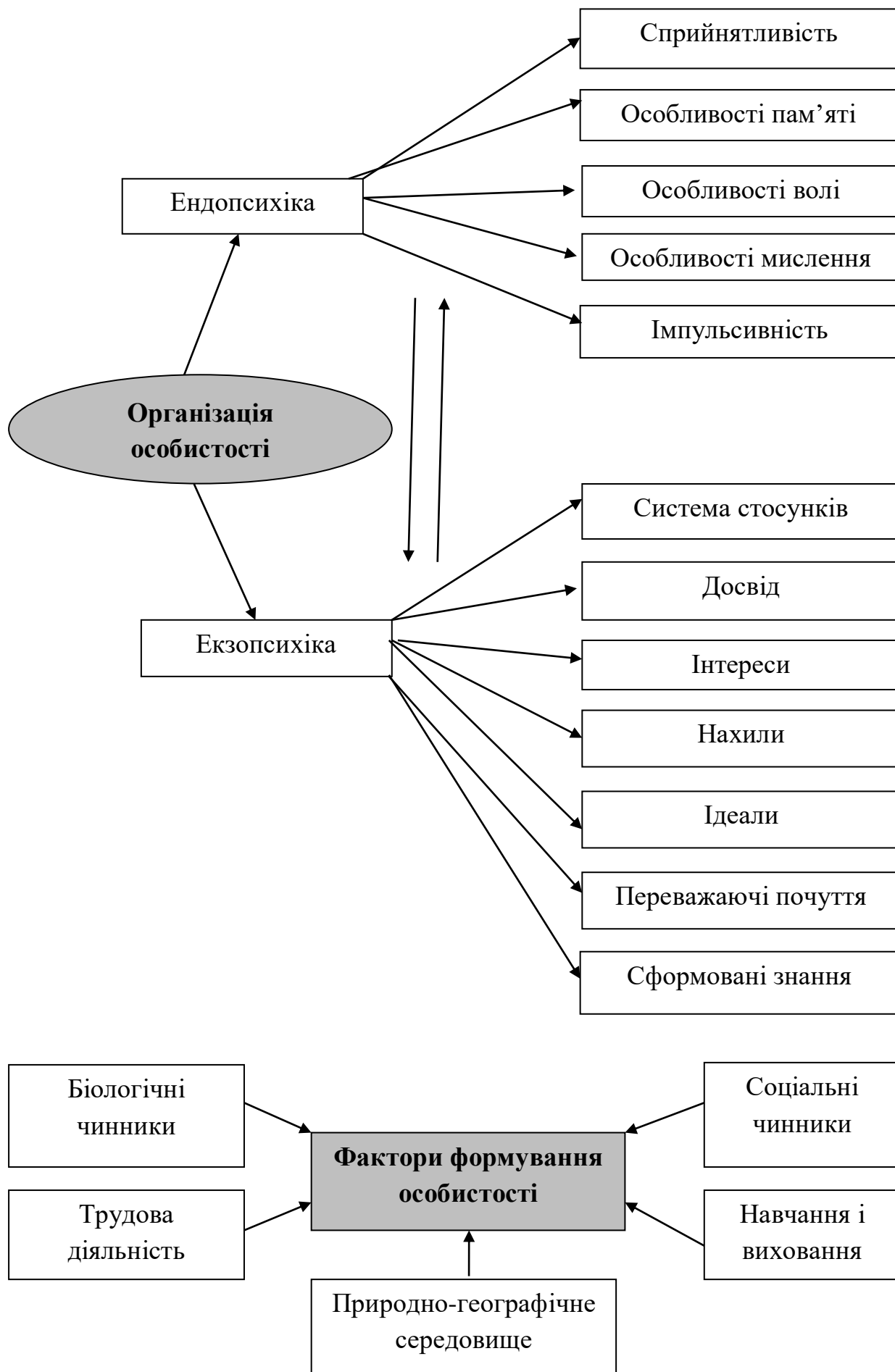

Схема особистісних характеристик (за Б. Г. Ананьєвим)

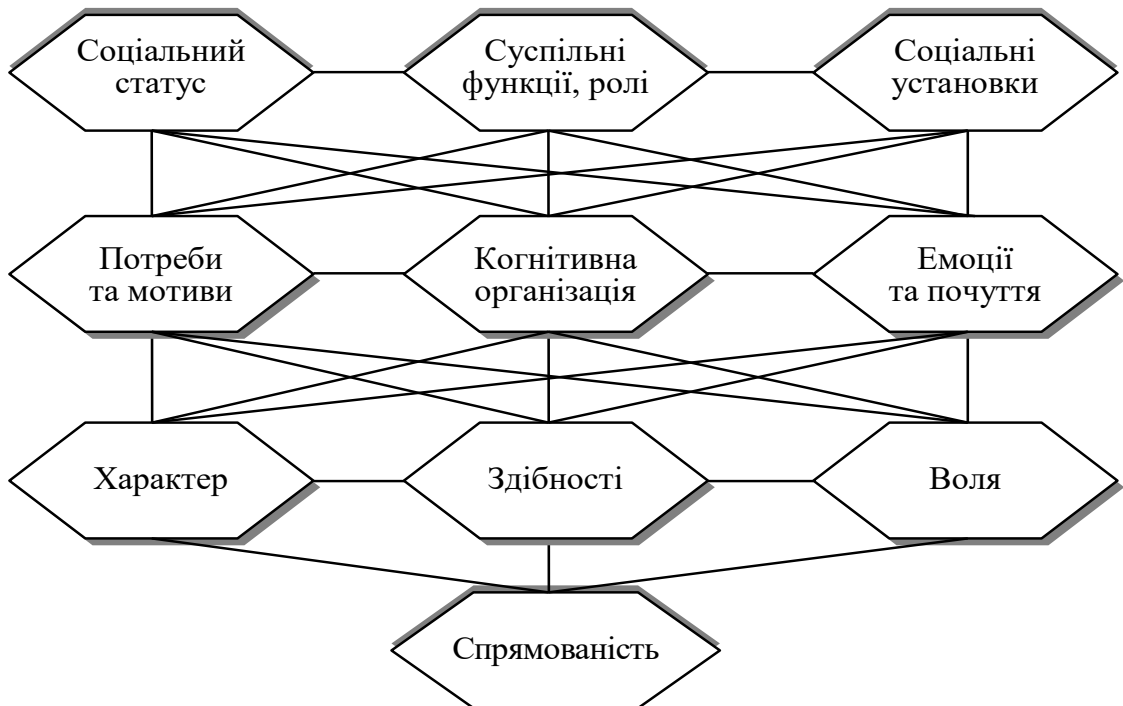
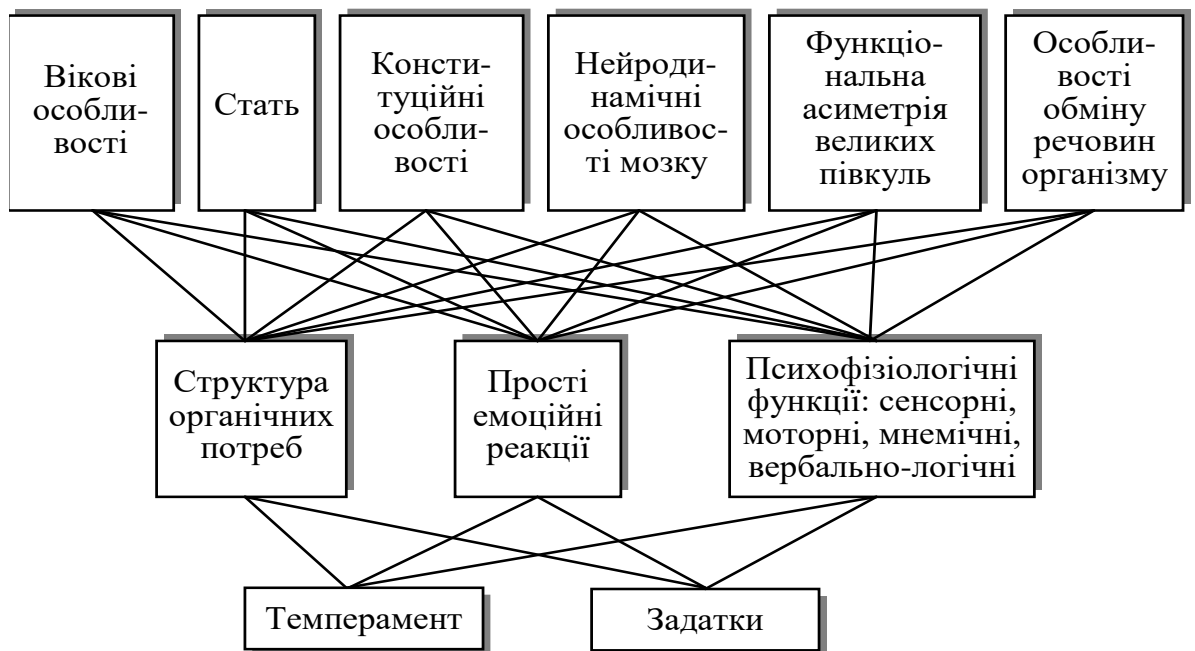

Схема індивідних особливостей людини (за Б. Г. Ананьєвим)

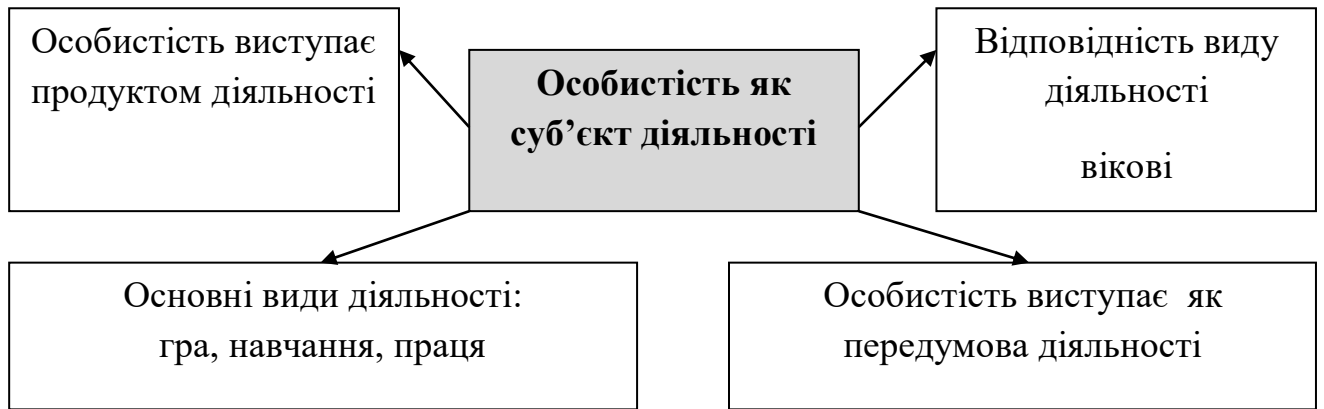
Соціалізація особистості	<ul style="list-style-type: none"> - процес, під час якого людська істота з певними біологічними задатками набуває якостей, необхідних для її життєдіяльності в суспільстві; - процес розвитку людини як соціальної істоти, становлення її як особистості.
---------------------------------	--

Відомо 15 випадків вигодування дітей людей вовками, 5 — ведмедями, 1 — павіанами, не менше 10 — іншими породами мавп; 1 — леопардом, 1 — вівцею.

Періодизація розвитку особистості

Період	Вік	Характеристика
Фаза новонародженості	1-2 місяці	Виникають умовні рефлекси на окремі подразники, слухова та зорова зосередженість. Формується диференційоване ставлення до фізичних предметів і до людини.
Стадія немовляти	До 1 року	Провідною є потреба у спілкуванні. Розвивається апарат тонкої емоційної чутливості відносно дорослих.
Перехід до раннього дитинства	1-3 роки	Різке зростання незалежності дитини від дорослого (оволодіває ходінням та предметними діями). Зв'язок між дорослим і дитиною опосередковується предметами. Центральна лінія психічного розвитку - предметна маніпулятивна діяльність. Формується пізнання, спілкування, праця у вигляді самообслуговування. Усвідомлення себе окремою людиною, діячем, з'являється "Я".
Дошкільне дитинство	4-6 років	Реалізується новий тип діяльності - гра. Суспільні мотиви вперше підпорядковують собі індивідуальні мотиви поведінки дитини. Починається процес утворення мотиваційної сфери, її опосередкування свідомістю.
Молодше шкільне дитинство	7-10 років	Головна потреба - набуття певного суспільного становища, реалізація суспільно значущої діяльності, якою є систематична навчальна діяльність у школі. Провідна діяльність - навчальна. Усвідомлення свого нового місця в системі суспільних відносин.
Підлітковий вік	11-14 років	Якісна перебудова особистості, змінюються стосунки з дорослими, підліток засвоює нові суспільні норми поведінки. Виникає криза, що виявляється в різкому протиставленні себе дорослим, внутрішній дисгармонії, потягу до самостійності. Провідна потреба - вибіркове спілкування з однолітками. Спілкування знову стає провідною діяльністю. Центральне психічне новоутворення - почуття дорослості. Інтенсивно формується власна особистість.
Старший підлітковий вік	15-17 років	Потреба зайняти своє місце в дорослому світі, обрати напрям професійного становлення, підготуватися до професійної діяльності. Провідна діяльність - навчання, але таке, що забезпечує підготовку до

		майбутнього дорослого життя, засвоєння основ наук, які є базовими для майбутньої професійної діяльності. Основні напрямки пошуків - професійне і моральне самовизначення.
Перехід до юності	17-18 років	Суттєва перебудова особистості, пов'язана зі змінами в житті молодої людини. Перехід від пізнання світу до його перетворення.
Юнацький вік	18-23 роки	Відбувається саморозвиток, свідоме самовдосконалення, особистісне самовизначення. У перший підперіод встановлюються дружні стосунки з оточенням; у другий півперіод провідною діяльністю стає конкретне професійне самовизначення.
Молодість	24-30 років	Час пошуків себе, вироблення індивідуальності, усвідомлення себе як дорослої людини з відповідними правами й обов'язками, формування конкретнішого уявлення про майбутнє життя. Постає завдання спеціалізації в обраній професії або свідомої зміни професії.
Перехід до розквіту	Близько 30 років	Відбувається велика криза в житті людини, коли її уявлення про життя розходяться з дійсністю, життя перестає здаватися легким і зрозумілим, іноді перебудовується вся особистість. Це наслідок окремих помилок у попередній період.
Розквіт	31-40 років	Період найвищої працездатності й віддачі. Виникає потреба передати людям те найкраще, що накопичено, напрацьовано.
Зрілість	40-55 років	Досягає вершини професійної майстерності, певного становища в суспільстві. Знову постає питання сенсу життя, але у специфічній формі, підбиття підсумків прожитого.
Старість	55 років	Провідна потреба - передання молодому поколінню набутого досвіду. Реалізується у спілкуванні з іншими людьми. Виявляється потреба в колективі, у повазі до себе. Провідною є діяльність із самообслуговування.
а) похилий вік	55-75 років	Накопичений упродовж життя досвід, сформовані раніше особистісні якості, життєва мудрість – усе це має полегшувати адаптацію людей старечого віку до нової ситуації становлення особистості.
б) старечий вік	75-90 років	
в) довголіття	90 років	

Запитання для самоконтролю

1. Якими є головні ознаки особистості?
2. Що є джерелом і рушійною силою особистості?
3. Які чинники зумовлюють психологічний розвиток особистості?
4. Чи можна прискорити психічний розвиток особистості?
5. У чому виявляється суспільна сутність особистості?
6. Поняття про індивід, особистість та індивідуальність як основні прояви людини.
7. Які є головні ознаки особистості?
8. Охарактеризуйте систему самоуправління особистості.
9. Що в особистості зумовлене її біологічною природою?
10. Проаналізуйте загальні закономірності психічного розвитку особистості.

Завдання та проблемні ситуації

1. Спробуйте узагальнити та зобразити концепцію Е. Еріксона за допомогою таблиці, включивши в неї 3 колонки: стадії розвитку, нормальна та аномальна лінії розвитку.

2. Поясніть психологічний сенс подолання людиною страху смерті наприкінці життя та проаналізуйте, чому це вдається не всім. З розглянутих концепцій розвитку особистості виберіть ту, яка на Ваш погляд, найбільш точно відображає цей процес. Обґрунтуйте свій вибір.

3. Поміж деяких батьків існує думка, що недоліки їхніх дітей, лінощі, неслухняність, упертість, інфантильність, небажання вчитися обумовлені спадковістю. Вкажіть, до якої теорії розвитку відносяться ці погляди. Проаналізуйте, чому така думка поширена серед деяких батьків. Як Ви можете пояснити появу таких недоліків?

4. Мати разом з дитиною, якій 2,5 роки, дивиться фільм-трилер. При цьому жінка переживає страх, напругу, тривогу та проявляє ці почуття зовні:

скидається, скрикує, закриває очі тощо. Чи може така поведінка матері вплинути на психічний стан дитини? Викладіть і обґрунтуйте відповідь.

5. Приблизно на 3-му році життя дитина прагне діяти самостійно, часто поводить вперто, відмовляється виконувати вимоги дорослих. Укажіть, чим може пояснюватися така поведінка? Як вона характеризує процес розвитку особистості? Аргументуйте Вашу думку стосовно найкращої поведінки батьків в таких ситуаціях.

6. Маленьку Нату пригостили шоколадкою. Дівчинка дає маленький шматочок мамі. «Хороша доня, їж сама», — хвалить мама. Ната пригощає бабусю. Та робить вигляд, що відкусила і жує. «Яка щедра дівчинка!» Ната пригощає тата, але він теж відмовляється: «Я і так знаю, що ти у нас добра». Ната біжить до сестри-школярки підносить їй до рота невеликий шматок шоколадки. Він зникає за щоками сестри. Ната в сльози. Дорослі разом починають соромити старшу сестру. Ната перестає плакати і слухає розмову. Визначте, які негативні риси можуть сформуватися у Нати. Проаналізуйте поведінку дорослих по відношенню до Нати та її сестри (за Б. С. Волковим).

7. Дівчина, якій 17 років, переконливо заявляє: «Краще бути творцем в маленькій справі, ніж тільки безмовним виконавцем у великій». Про які особливості дівчини говорить дана точка зору. Поясніть, чи є ці особливості типовими для юнацького віку. Обґрунтуйте свою позицію.

8. Які риси, наведені нижче, є рисами особистості, а які – індивіда?

Лінь, велика збудливість, емоційність, сумлінність, вдумливість, охайність, реактивність, відповідальність, ригідність, брехливість.

9. В оповіданні Л. Пантелєєва «Чесне слово» йдеться про хлопчика, який брав участь у військовій грі старших дітей. Його поставили «вартовим», взявши слово, що він не залишить «пост». Хлопчик залишився «на варті», а діти пішли, забувши, напевно, про нього. Минуло багато часу, почало сутеніти, хлопчикові було страшно, на нього чекали батьки і, мабуть, хвилювалися. Проте, пообіцявши, він не міг самовільно залишити «пост» і пішов додому лише після того, як передав свої «обов'язки» перехожому – військовому. Як можна пояснити поведінку цього хлопчика? Що має стати вихідним пунктом такого пояснення?

10. На основі наведених фактів знайдіть головний мотив, через який Петрик пропускав уроки в школі.

А. Дорогою до школи Петрик часто заходив до аптеки за ліками, які йому призначив лікар-окуліст.

Б. До і після школи Петрик довго грав у футбол і не встигав вчасно виконати домашні завдання.

В. Дорогою до школи Петрик заходив до бібліотеки, засиджувався там.

Г. Петрик може тривалий час чекати саме той автобус, на якому їхав минулого разу до школи.

Творче індивідуальне завдання

1. Спостерігаючи за собою, я думаю, що дуже часто справжніми мотивами моєї поведінки є ... (на конкретних прикладах).
2. Я думаю, що підвищення моєї самооцінки пов'язане з ..., а зниження – з... (На конкретних прикладах).
3. Криза періоду ранньої юності в моєму житті супроводжувалася... .
4. На формування моєї особистості вплинули такі чинники... .

Тематика рефератів та доповідей

1. Мотиваційна сфера за З.Фрейдом та А. Маслоу.
2. Формування – «Я образу» в онтогенезі особистості.
3. Самооцінка та рівень домагань як виявив самоусвідомлення «Я».
4. Три основних історичних періоди у вивченні особистості: філософсько – літературний, клінічний, експериментальний. Їхні особливості і вплив на сучасний стан цієї галузі знань.
5. Психоаналіз З. Фрейда та його вплив на розвиток психології.
6. Якби я був(ла) психологом, я б розглядав (ла) особистість з погляду... .

Тести для самоперевірки

ІНСТРУКЦІЯ. Виберіть правильні відповіді з п'яти можливих варіантів.

- 1. Спрямованість особистості формується під впливом:**
 - а) навчання;
 - б) вправлення;
 - в) навчання й виховання;
 - г) тренування.
- 2. Рушійною силою психічного розвитку особистості є:**
 - а) саморозвиток;
 - б) навчання;
 - в) виховання;
 - г) суперечності.
- 3. Виберіть правильну відповідь:**
 - а) немовля - це людина і індивід;
 - б) немовля - це індивід і індивідуальність;
 - в) немовля — це особистість і людина;
 - г) немовля - це індивідуальність і особистість.

4. Особистість - це:

- а) людська індивідуальність, якій притаманні особливі якості;
- б) індивід, який суттєво відрізняється від інших;
- в) психологічна характеристика людини, яка вступає в соціальні зв'язки, володіє мовленням;
- г) людина, яка здатна розуміти себе й інших, має значні й високі психологічні риси.

5. Наведені нижче особливості поведінки людини характеризують її або як індивіда, або як особистість. Виділіть ті з них, які характеризують її лише як особистість:

- а) старанність, правдивість, інтереси, чесність;
- б) сміливість, музичні здібності, реактивність, чудова дикція;
- в) чуйність, емоційна збудливість, висока сенсорна чутливість, інтерес до спорту;
- г) приємний голос, наполегливість, ідеали, красива хода.

6. Я-концепція - це:

- а) усвідомлення власного Я;
- б) усвідомлення своїх психічних властивостей і якостей;
- в) система самосприймання;
- г) уявлення про себе як неповторну особистість.

7. Рівень домагань - це:

- а) прагнення людини досягти поставленої мети;
- б) подолання перешкод для досягнення поставленої мети;
- в) індивідуальна здатність особистості;
- г) бажаний рівень самооцінки особистості.

Література
[4, 9 12, 20, 21].

РОЗДІЛ II. ПІЗНАВАЛЬНІ ПРОЦЕСИ ОСОБИСТОСТІ

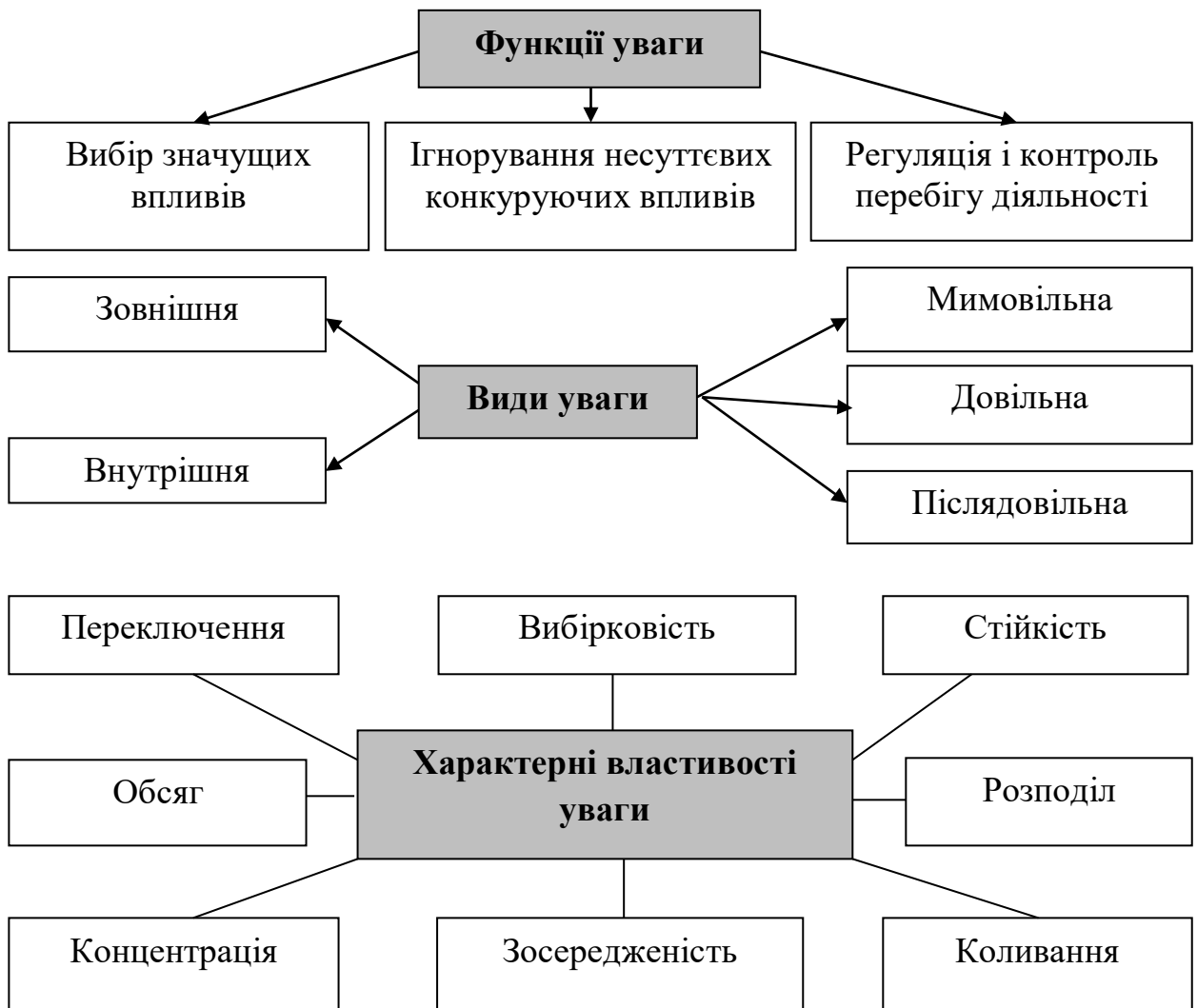
Тема 5. Увага

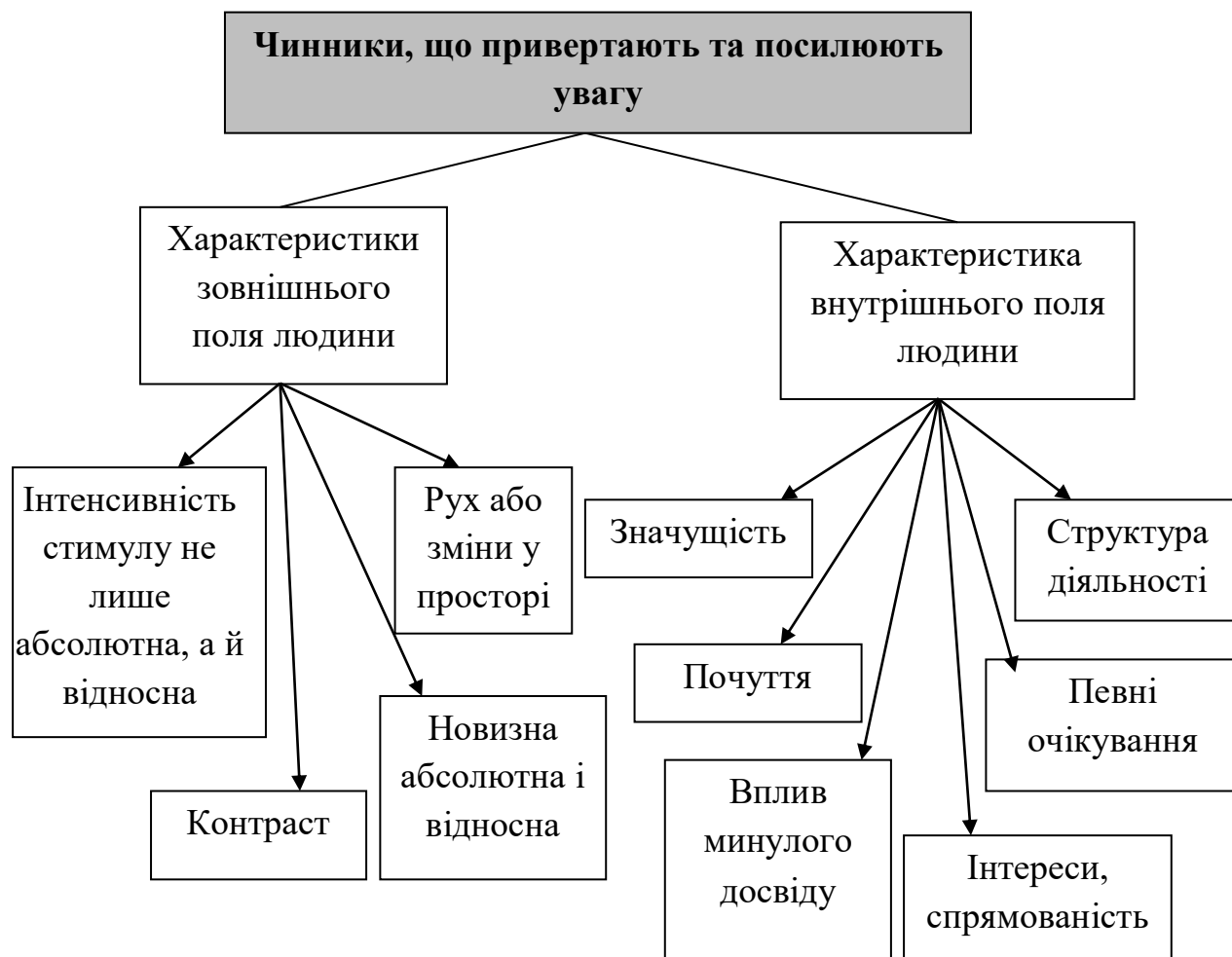
План

1. Поняття про увагу. Фізіологічні механізми уваги.
2. Класифікація й види уваги.
3. Властивості уваги.
4. Неуважність та її причини.

Опорні схеми до вивчення теми

Увага	- зосередженість суб'єкта діяльності у певний момент часу на певному реальному чи ідеальному об'єкті (предметі, події, образі, міркуванні тощо) з одночасним абстрагуванням від інших;
	- форма організації пізнавальних процесів та умова їх успішного перебігу.

Причини неуважності
• психофізіологічний стан: втома, монотонія;
• незацікавленість;
• сильні зовнішні подразники (шум, загазованість, запиленість, температура, кисневий голод тощо);
• відволікаючі чинники, раптові й динамічні зміни реагентів;
• емоційно діючі фактори;
• зациклювання («залипання») на певних думках, образах, тощо;
• особистісно-вікові особливості;
• психічні хвороби

Запитання для самоконтролю

1. У чому виявляється увага?
2. Дайте характеристику мимовільної, довільної та післядовільної уваги.
3. Які фактори сприяють збільшенню стійкості та концентрації уваги?
4. Чи залежить коливання уваги від характеру діяльності людини?
5. Як боротися з розсіюванням уваги?
6. Які фактори впливають на обсяг уваги?

7. Чи можлива психічна активність без уваги?
8. Яким є механізм відволікання та розосередженості уваги?
9. Як пов'язані між собою увага і діяльність людини?

Завдання та проблемні ситуації

1. Ньютон мав звичку варити яйця на спиртівці за робочим столом, щоб зайвий раз не відволікатися від роботи. Одного разу в момент напруженої розумової праці замість яйця він кинув у каструлю свій годинник. Як можна пояснити цей факт?

2. Яку людину можна назвати більш уважною:

- ту, яка займаючись справами, перебуває в стані глибокої зосередженості й не помічає нічого навколо;

- ту, яка за коротку мить здатна помітити всі деталі ситуації і не випускати з поля зору жодної дрібниці;

- ту, яка незалежно від того, що вона робить, здатна бачити й чути все, що так або інакше стосується її діяльності?

3. Синоптики, передаючи по радіо повідомлення про погоду, іноді включають у ряд знаків і цифр фрази, які не стосуються того, що повідомляється, на кшталт такої: «Хитра лисиця перестрибнула через ліниву собаку». Це – не шифр. Призначення цієї смішної фрази полягає в тому, щоб збадьорити радиста, який тривалий час знаходиться на вахті, викликати в нього посмішку. Поясніть з погляду психології необхідність застосування такого засобу та ефект, якій він викликає.

4. Діяльність актора складна. Поряд із основним завданням він виконує і додаткові. Актор не тільки спрямовує увагу на роль, виконання сценічних завдань, а й на партнера та на суфлера. Розвиток яких властивостей уваги допомагає акторові успішно виконувати свою роботу?

5. Протягом однієї хвилини дитина має побачити довкола себе якомога більше предметів певного кольору. Минає хвилина, лунає сигнал, і пошуки припиняються. Ведучий дізнається, хто нарахував більше предметів, пропонує йому вголос перерахувати побачене. Те, що він не побачив, доповнюють інші учасники гри. Переможцем вважається той, хто встиг побачити найбільше предметів і запам'ятати їх. Яка властивість уваги проявляється у грі? За якими ознаками можна це встановити?

Тематика рефератів та доповідей

1. Неуважність і її причини.

Тести для самоперевірки

ІНСТРУКЦІЯ. Виберіть правильні відповіді з п'яти можливих варіантів.

1. Увага-це:

- а) зосередженість і спрямованість свідомості на певних об'єктах;
- б) вибіркоче сприймання предметів і явищ дійсності;
- в) тимчасовий функціональний рівень психіки;
- г) необхідна умова психічної діяльності людини.

2. Домінанта - це:

- а) загальмовані слабкіші збудження, що виникають у корі головного мозку;
- б) динамічна характеристика всіх пізнавальних процесів;
- в) панівна ділянка, яка притягує до себе хвилі збудження;
- г) збудження, яке виникає в корі великих півкуль.

3. Цілеспрямована увага, що не вимагає вольових зусиль — це:

- а) мимовільна;
- б) довільна;
- в) післядовільна.

4. Тривала зосередженість уваги - це:

- а) стійкість уваги;
- б) розподіл уваги;
- в) переключення;
- г) уважність.

5. Переключення уваги - це:

- а) неспроможність людини тривалий час спрямовувати увагу на певний об'єкт;
- б) свідомий перехід уваги з об'єкта на об'єкт;
- в) мимовільний перехід свідомості з об'єкта на об'єкт;
- г) зосередженість на кількох конкретних об'єктах.

6. Можливостями післядовільної уваги - є:

- а) швидкість виникнення;
- б) малоусвідомленість;
- в) економність;
- г) розосередженість.

7. Інтелектуальна увага - це:

- а) сенсорна увага;
- б) рухова увага;
- в) довільна увага;
- г) внутрішня увага.

Література
[4, 9, 19, 20, 21].

Тема 6. Відчуття

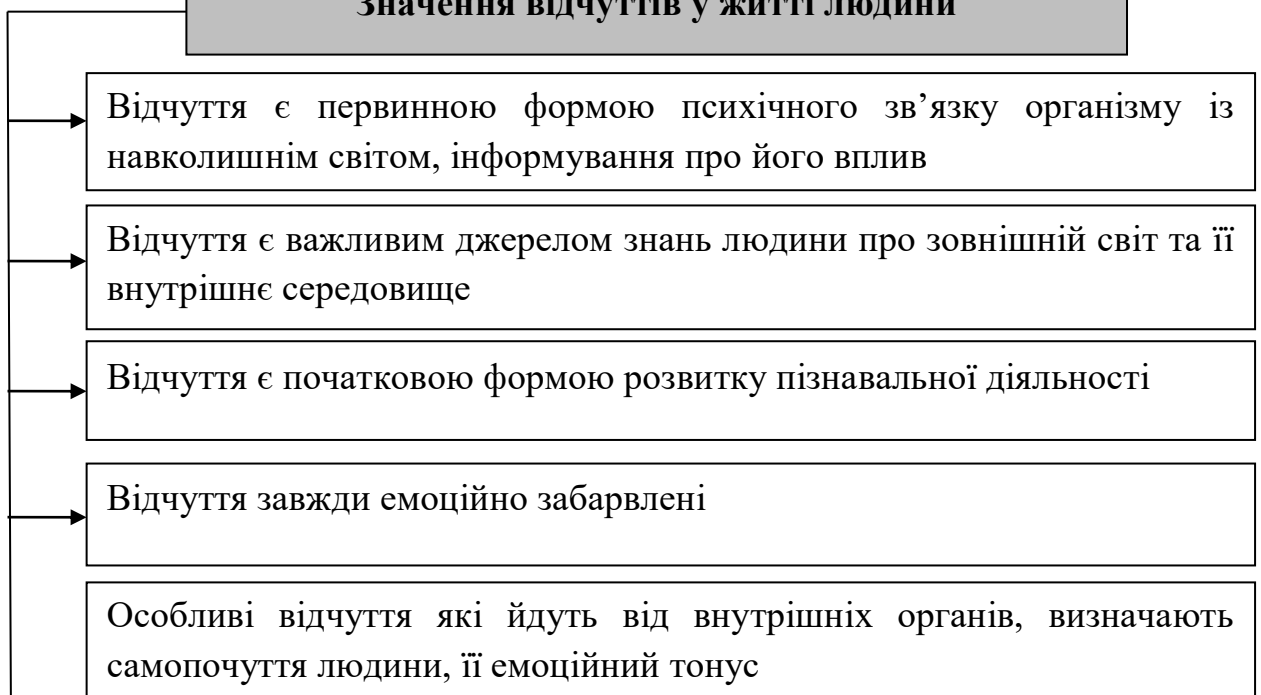
План

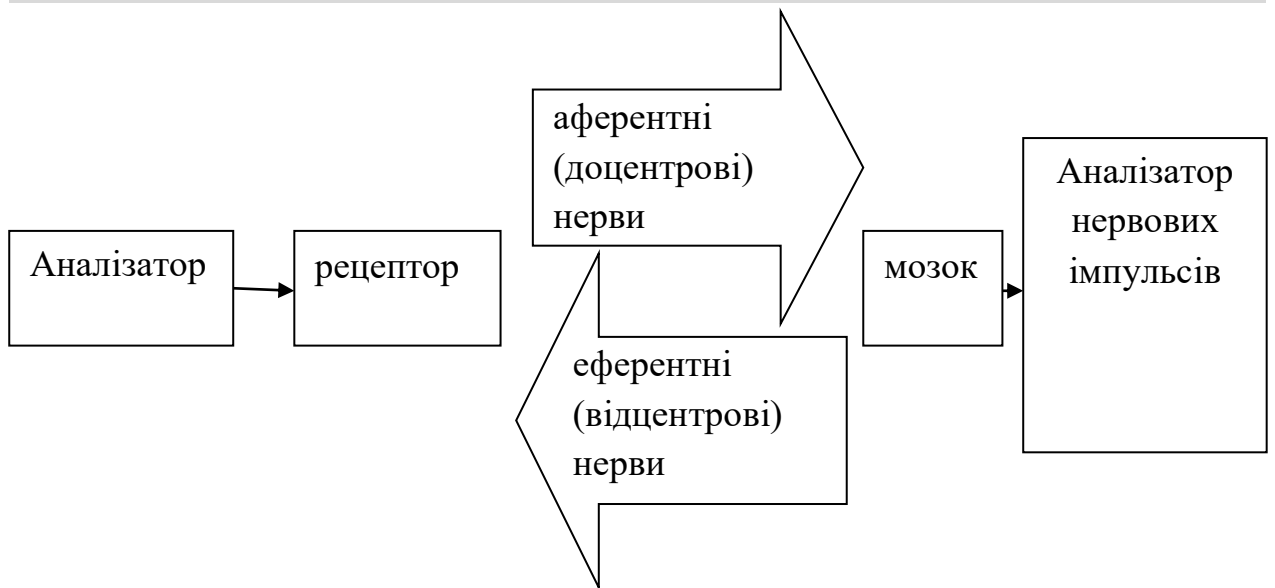
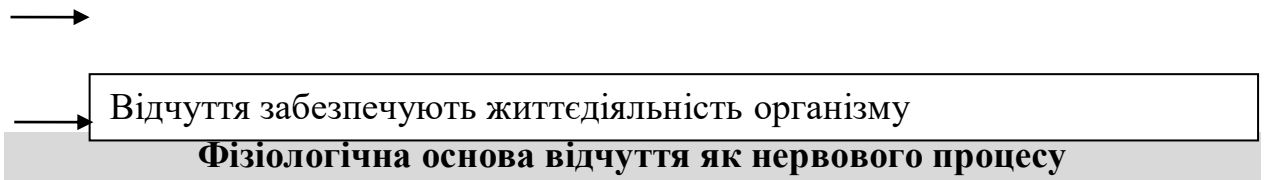
1. Поняття про відчуття. Аналізаторне вчення І.П.Павлова про відчуття.
2. Класифікація видів відчуттів.
3. Загальні закономірності відчуттів (адаптація, взаємодія, сенсibiliзація, компенсація, синестезія, контраст).
4. Чутливість і її виміри.
5. Властивості відчуттів (якість, інтенсивність, тривалість, локалізація).

Опорні схеми для вивчення теми

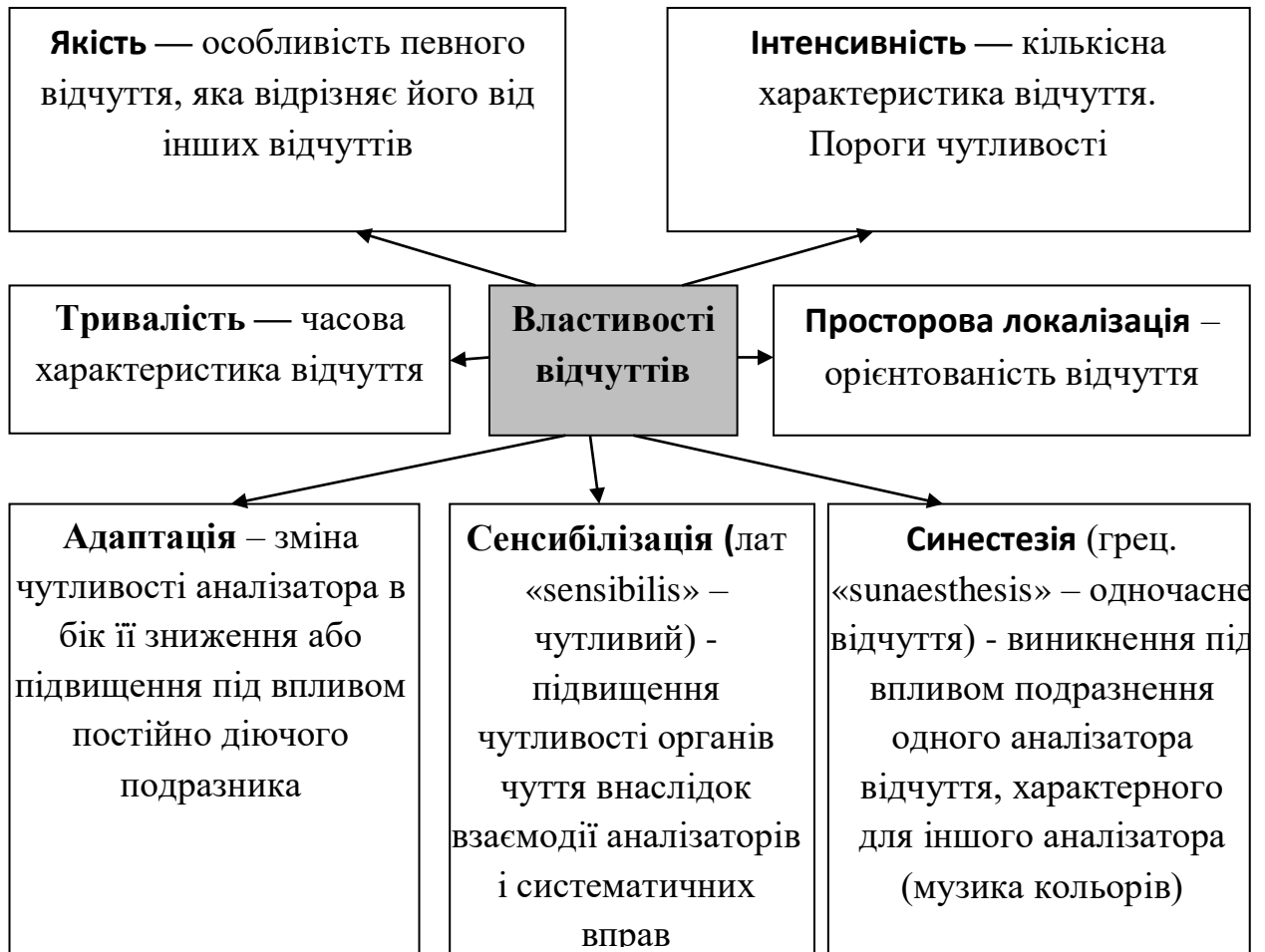
Відчуття	- це психічний процес відображення окремих властивостей предметів та явищ навколишнього світу, а також внутрішніх станів організму за безпосереднього впливу подразників на відповідні аналізатори
	- найпростіша пізнавальна діяльність, через, яку і людина, і тварина отримують елементарні відомості про зовнішнє середовище і стани свого організму
	- відображення світла, кольору, запаху, смаку, дотику, вологи, тепла чи холоду
	- основа пізнавальної діяльності, умова психічного розвитку, джерело побудови адекватного образу світу

Значення відчуттів у житті людини

Залежність інтенсивності відчуттів від сили подразника:	
$S = K \lg J + C,$	
Де: S - інтенсивність відчуттів,	
J - сила подразника,	
K і C - константи.	Інтенсивність відчуття пропорційна логарифму сили подразника (закон Вебера-Фехнера).

Запитання для самоконтролю

1. Чому психічний процес «відчуття» належить до чуттєвого пізнання?
2. За якими принципами відчуття поділяють на різновиди?
3. Які головні властивості відчуттів?
4. Який подразник називається адекватним?

5. Чому відчуття є генетично первинною формою відображення дійсності?
6. У чому полягає спільне та відмінне між сприйманням і відчуттям?
7. Чому сприймання не можна звести до простої суми відчуттів?
8. З'ясуйте в чому відмінність між явищами адаптації і сенсibiliзації.
9. Як проявляються компенсаторні можливості людської психіки?
10. Від чого залежить різниця абсолютних порогів чутливості у людей?
11. У чому і як можуть виявлятися індивідуальні можливості у відчуттях людей?

Завдання та проблемні ситуації

1. Чим можна пояснити в кожному конкретному випадку скарги на такі розлади зорових відчуттів: «Погано бачу предмети при яскравому освітленні», «При переході з вулиці в погано освітлену кімнату впродовж тривалого часу нічого не бачу», «Не можу читати: всі літери та рядки в книзі розпливаються»?

2. Деякі люди отримують задоволення від уживання гострих спецій (хрону, гірчиці тощо), які, очевидно, впливають на больові подразники. Чи виникає відчуття задоволення при нижньому абсолютному порозі чутливості? Чи виникає воно при верхньому абсолютному порозі чутливості?

3. Під час дослідження звуковисотного слуху виявлено, що чутливість до малих висотних різниць у піаністів і скрипалів неоднакова. У кого чутливість вища? Чим пояснюється ця відмінність у рівні звуковисотної чутливості?

4. Поясніть, про які властивості відчуттів йдеться в наведених нижче прикладах:

- Бабуся просить Олю допомогти їй знайти окуляри, а вони в неї на носі.

- Довгі товарні та пасажирські потяги, проходять біля нашого будинку. Знайомі, які заходять до нас, запитують: «Як ви можете жити при такому шумі?» А ми зовсім не помічаємо ніякого шуму.

- Чому ми, дивлячись на зоряне небо, бачимо лише найяскравіші зірки, не помічаючи інших?

- Дегустатори мають виняткову тонкість смакових відчуттів.

Тематика рефератів та доповідей

1. Відчуття і діяльність.
2. Роль чутливості в діяльності людини.
3. Психофізичні механізми у формуванні відчуттів (класичний та сучасний підходи).

Тести для самоперевірки

ІНСТРУКЦІЯ. Виберіть правильні відповіді з п'яти можливих варіантів.

1. Відчуття-це:

а) процес опосередкованого відображення особливостей предметів і явищ об'єктивного світу;

б) процес безпосереднього відображення предметів і явищ навколишнього світу;

в) відображення в мозку людини окремих властивостей, якостей і предметів і явищ дійсності внаслідок їх безпосереднього впливу на аналізатори;

г) відображення в корі головного мозку змін у зовнішньому та внутрішньому середовищі.

2. У законі Вебера-Фехнера йдеться про те, що:

а) зростання інтенсивності відчуття пропорційне зростанню інтенсивності подразника;

б) при зростанні інтенсивності подразника в арифметичній прогресії, інтенсивність відчуття збільшується в геометричній прогресії;

в) при зменшенні інтенсивності відчуття в арифметичній прогресії, інтенсивність відчуття збільшується в геометричній прогресії;

г) при зростанні інтенсивності подразника в геометричній прогресії, інтенсивність відчуття збільшується в арифметичній прогресії.

3. Адаптація - це:

а) підвищення чутливості аналізатора;

б) зниження чутливості аналізатора;

в) пристосування аналізатора до дії подразника;

г) утрата здатності відчувати.

4. «Оксамитовий голос», «гострий смак», «солодкі звуки» - це:

а) адаптація;

б) синестезія;

в) компенсація;

г) сенсibiliзація.

5. Інтероцептивні відчуття:

а) відображають стан внутрішніх органів;

б) збуджуються при контакті з подразником;

в) збуджуються на відстані від джерела подразника;

г) відображають рухи окремих частин тіла.

6. Сенсibiliзація - це:

а) збільшення чутливості аналізатора до подразника;

б) зменшення чутливості аналізатора до подразника;

- в) підвищення чутливості одних аналізаторів при втраті чутливості іншими;
- г) зміна інтенсивності та якості відчуттів.

7. Сенсорна депривація - це:

- а) майже повне позбавлення людини сенсорних вражень;
- б) зміна чутливості однієї аналізаторної системи під впливом іншої;
- в) емоційний вплив відчуття на особистість;
- г) нестійка психічна діяльність.

Література
[4, 9, 19, 20, 21].

Тема 7. Сприйняття

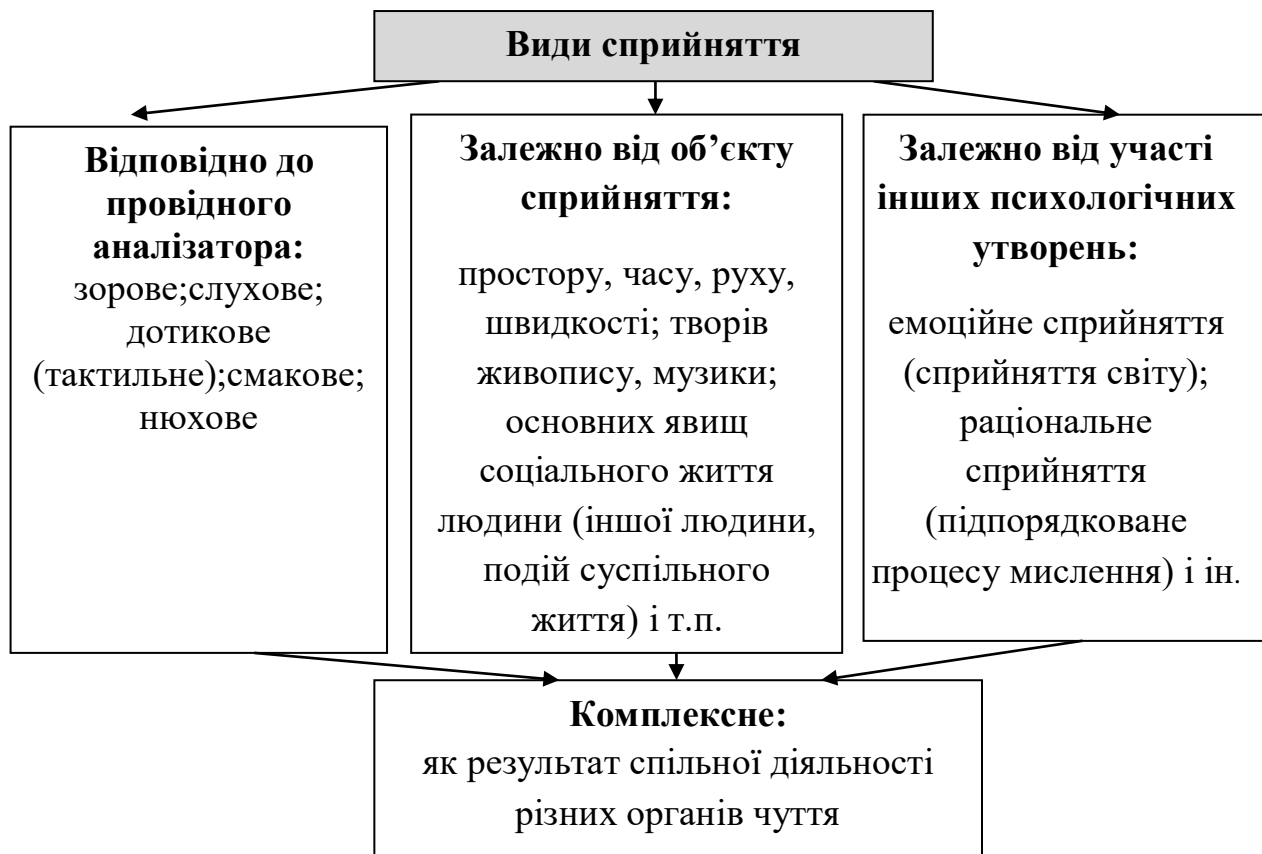
План

1. Поняття про сприйняття. Особливості сприйняття.
2. Класифікація і види сприйняття.
3. Спостереження і спостережливість.
4. Роль відчуттів і сприйнять у життєдіяльності людини.

Опорні схеми для вивчення теми

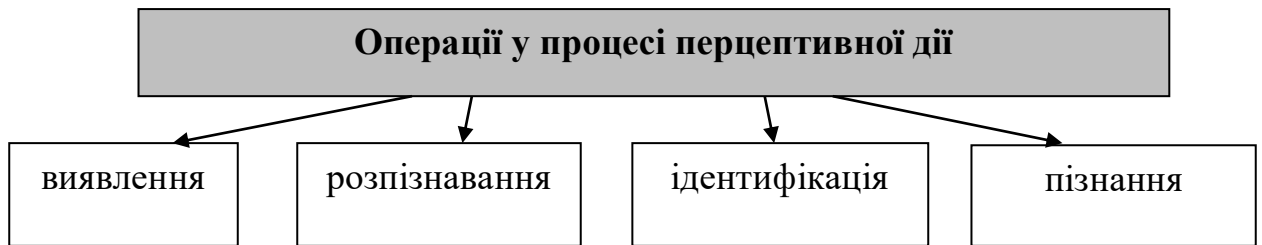
Сприйняття	- цілісне відображення у свідомості людини предметів і явищ об'єктивної дійсності за їх безпосередньої дії на органи чуття.
	- як і відчуття, виникає тільки за безпосередньої дії об'єктів на аналізатори.

Чинники впливу на сприйняття	
Об'єктивні	Суб'єктивні
Стан навколишнього середовища: температура, вологість, запиленість.	Аперцепція Потреби, інтереси, установки, спрямованість. Цінності, які визначають значущість стимулів. Інтелект та досвід. Здатність до інтерпретації. Стать. Стан. Очікування.
Фон сприйняття: кольорова гама, звуковий супровід, контрастність.	
Відволікаючі впливи. Інтенсивність. Рух.	
Наявність та кількість оточуючих осіб.	
Шуми. Кількість подразників.	
Перешкоди.	
Час і розташування у просторі.	

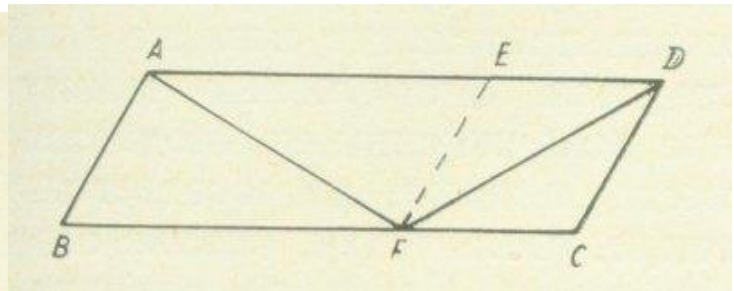
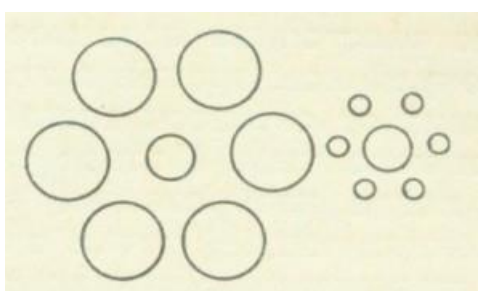
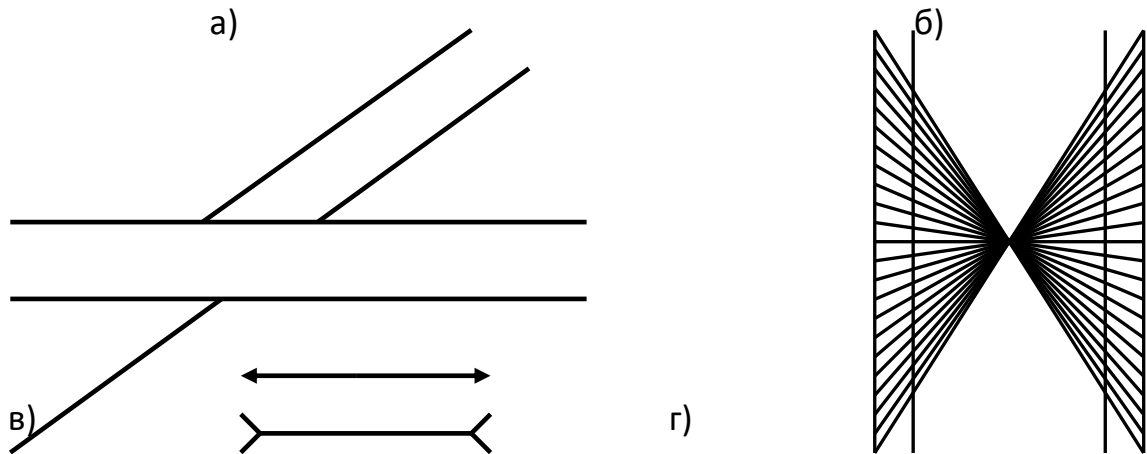

Властивості сприйняття:	
Предметність	- здатність людини сприймати світ не у вигляді набору не пов'язаних між собою відчуттів, а у формі окремих предметів, які володіють якостями, які викликають дані відчуття.
Цілісність	- виражається в тому, що образ предметів, які сприймаються не надається у готовому вигляді, а ніби подумки добудовується до певної цілісної форми на основі великого набору елементів.
Структурність	- здатність сприймаючи предмети відносити до відповідного класу і знаходити у предмета ті якості, які притаманні всім предметам цього класу, а також розрізняти образи, близькі за змістом.
Осмисленість	- співвіднесення образу предмета з певним класом еталонних образів, причому образів, що несуть у собі досвід людської діяльності.
Константність	- здатність сприймати предмети відносно постійними за формою, кольором, розміром та ряду інших параметрів, незалежно від зміни фізичних умов сприйняття.

Основні закономірності сприйняття	
Аперцепція	- залежність сприйняття від минулих вражень і накопичених знань (участі пам'яті і мислення)
Категоризація	- віднесення одиничного об'єкту або події до деякого класу
Вербальне опосередкування	- синтезування образу з використанням мови (можливість абстрагування і узагальнення)
Суб'єктивність	- залежність від установки: попередньої готовності сприймати, відчувати і реагувати на що-небудь певним чином
Ізоморфізм	- структурне уподібнення формованого перцептивного образу сприйманому об'єкту

Помилки сприйняття - зорові ілюзії

Запитання для самоконтролю

1. Чому сприймання не можна звести до простої суми відчуттів?
2. У чому полягає спільне та відмінне між сприйманням і відчуттям?
3. Чи можливе сприймання часу?
4. Обґрунтуйте, чому сприймання є складнішим процесом ніж відчуття?
4. Поясніть особливості перцептивної дії та її впливу на побудову образу сприймання.
5. Охарактеризуйте роль кінестетичних відчуттів у сприйманні.
6. Якими є загальні властивості сприймань?
7. Що таке константність сприймання та яким є її механізм?
8. У чому виявляється аперцепція в процесах сприймання?

Завдання та проблемні ситуації

1. Хмари на небі іноді сприймаються як цілісні предмети, що нагадують тварин, птахів, скелі тощо. Яка важлива особливість сприймання у цьому виявляється?

2. Досвідчені хірурги нерідко стверджують, що під час операції бачать кров пацієнта в тому місці, де доторкнувся скальпель до тіла, коли ще не зроблено розрізу шкіри. Як пояснити це явище?

3. Якщо в темній кімнаті сфокусувати погляд на нерухомій точці, яка світиться, то через певний час виникає враження, що вона рухається. Поясніть це явище.

4. Поясніть такий факт. Чому коли людина вперше йде незнайомою місцевістю, самостійно розшукуючи дорогу, то вдруге вона без труднощів знайде її. Якщо ж вона йде із супутником, якому дорога добре відома, то вдруге їй буде важко самостійно пройти цей шлях?

5. Чим пояснити, що одна й та сама лекція різними студентами може бути оцінена по-різному: як «інформативна», «популярна», «цікава», «корисна», «нудна», «нецікава»?

6. Відомо, що при зміні освітлення колір паперу здається незмінним, що з якого б боку не дивитись на тарілку, легко помічається її кругла форма. Чим пояснюється описаний психологічний ефект? Як називається ця властивість людського сприйняття?

7. Які особливості сприйняття яскраво виявляються в поданих нижче прикладах:

- Слухаючи музику, сприймаємо не окремі звуки, а мелодію. Вона залишається тією самою і тоді, коли ми слухаємо симфонічний чи струнний оркестр, і тоді, коли ми слухаємо лише один рояль.

- Розглядаючи Місяць у телескоп, офіцер сприйняв гору за башти

фортеці, пастор – за дзвіницю, а географ – за вулкан.

-Незнайома жінка серед чоловіків, які зовні не дуже відрізняються один від одного, буде сприйнята яскравіше, ніж тоді коли вона буде у групі жінок.

8. Зазначте, у яких прикладах говориться про сприйняття. За якими ознаками ви це встановили?

- Необхідною умовою досягнення високих спортивних результатів є наявність у спортсмена добре розвинених деяких особливостей, чи «відчуттів»: відчуття м'яча у футболістів, відчуття води у плавців, відчуття планки у стрибунів у висоту тощо.

- «Князь Андрій... милувався тим дубом, який він шукав. Старий дуб, увесь перетворений, розкинувшись шатром соковитої, темної зелені, млів, ледь погойдуючись у променях вечірнього сонця

- «Крізь столітню жорстку кору пробилися без сучків соковиті, молоді листки. Так що не можна було повірити, що цей дідусь породив їх» (Л. Толстой «Війна і мир»).

9. Французькі спелеологи з'ясували, що від тривалого перебування під землею на самоті втрачається відчуття часу. Так Антуан Сеньї на 122 день свого перебування в печері був здивований, коли йому повідомили про швидке закінчення експерименту: за його підрахунками, було лише шосте лютого, а не друге квітня, як йому повідомили.

Тематика рефератів та доповідей

1. Фактори, що впливають на формування образу.
2. Закони і загадки зорового сприймання людини.

Тести для самоперевірки

ІНСТРУКЦІЯ. Виберіть правильні відповіді з п'яти можливих варіантів.

1. Сприйняття-це:

- а) відображення найбільш суттєвих якостей та особливостей предметів у їх сукупності;
- б) відображення мозком предметів та явищ у всій сукупності їх особливостей, коли вони безпосередньо діють на аналізатори;
- в) синтез відчуттів;
- г) відображення навколишньої дійсності.

2. Константність - це:

- а) структурна єдність частин сприйнятого;
- б) розуміння суті сприйнятого об'єкта;
- в) відносна постійність образу сприйнятого об'єкта;

г) цілісність сприйнятого об'єкта.

3. Осмисленість сприйняття - це:

- а) відносна постійність образу сприйнятого об'єкта;
- б) відносна правильність відображення предметів;
- в) розуміння суті сприйнятого об'єкта;
- г) власне ставлення до об'єктів і явищ навколишнього світу.

4. Апперцепція - це:

- а) негативний вплив попереднього досвіду на сприйняття;
- б) позитивний вплив попереднього досвіду на сприйняття;
- в) залежність сприйняття від об'єктивних особливостей об'єкта;
- г) залежність сприйняття від попереднього досвіду людини.

5. Спостережливість - це:

- а) усвідомлене ставлення до сприйнятих явищ;
- б) планомірне сприймання предметів або явищ навколишньої дійсності;
- в) спрямованість уваги на певний предмет або явище;
- г) здатність помічати в предметах і явищах приховані деталі, ознаки.

6. Яка закономірність сприйняття виявляється в таких фактах: миску, яка стоїть на столі, ми сприймаємо як круглу, хоча її зображення на сітчатці ока має форму еліпсу; сніг ми сприймаємо білим і в рожевих променях вечірнього сонця, і в сутінках?

- а) апперцепція;
- б) константність;
- в) ілюзія;
- г) осмисленість.

7. Ілюзія-це:

- а) викривлене відображення реальності;
- б) порушення сприймання;
- в) індивідуальна особливість сприймання;
- г) сенсорний компонент сприймання.

Література
[4, 9, 19, 20, 21].

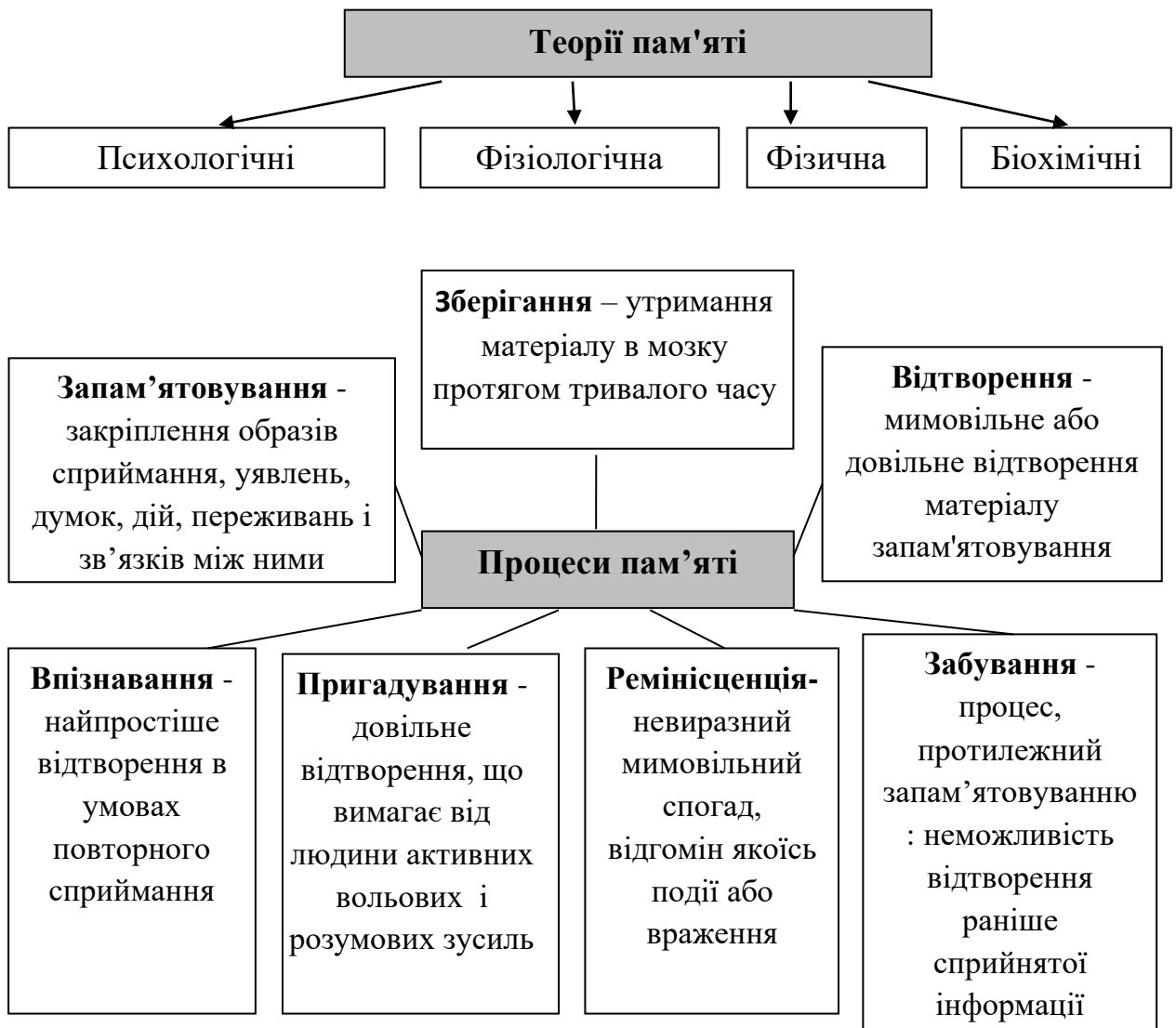
Тема 8. Пам'ять

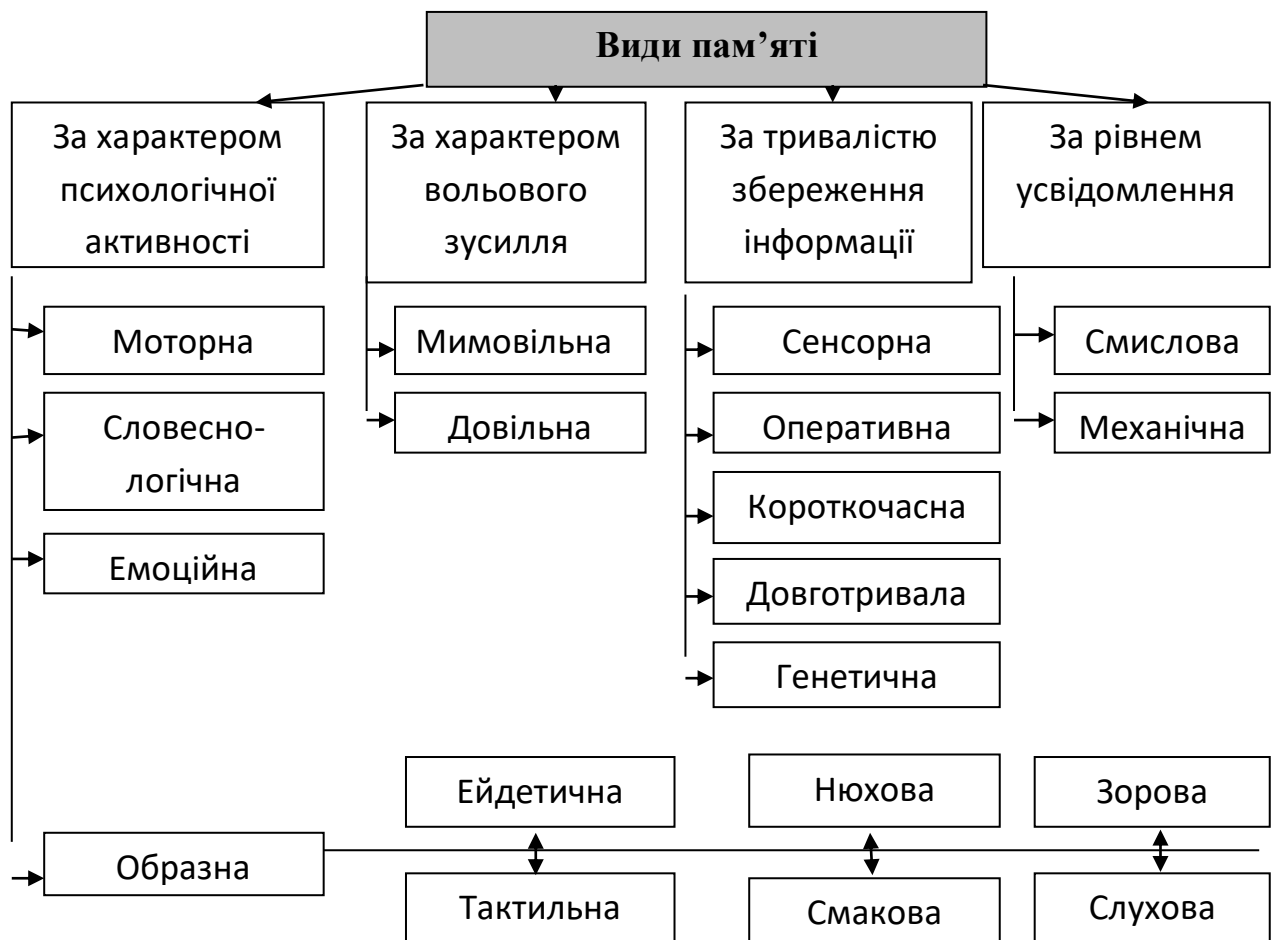
План

1. Поняття про пам'ять. Теорії пам'яті.
2. Різновиди пам'яті та їх особливості.
3. Характеристика процесів пам'яті. Забування та його причини. Засоби розвитку пам'яті.
4. Індивідуальні особливості пам'яті.
5. Порушення пам'яті.

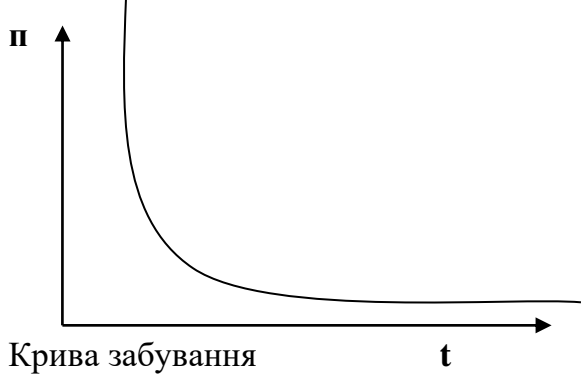
Опорні схеми для вивчення теми

Пам'ять	<p>- психічний процес відображення досвіду людини шляхом запам'ятовування, зберігання та наступного відтворення досвіду.</p> <p>У давньогрецькій міфології Богиня Мнемозина персоніфікована Пам'ять, яка володіє всевіданням: вона знає «все, що було, все, що є, і все, що буде».</p>
----------------	--

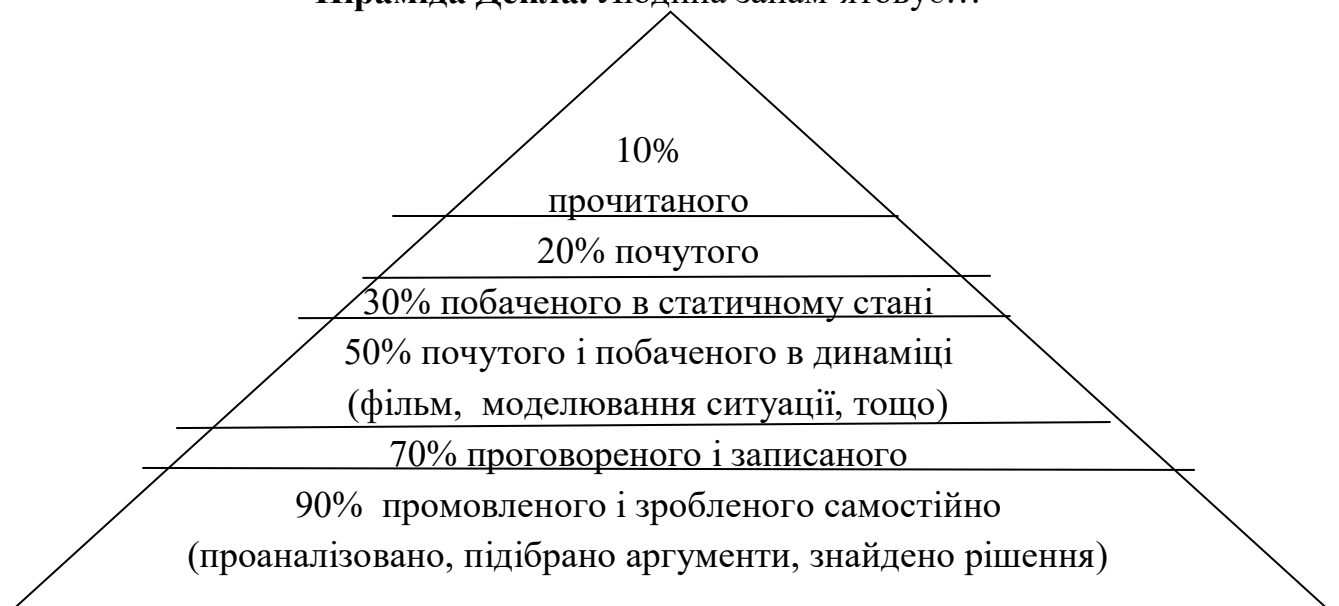

Властивості пам'яті	
Обсяг пам'яті	- кількість інформації, яку людина здатна запам'ятати за певний час.
Швидкість запам'ятовування	- час, протягом якого запам'ятовується певний обсяг інформації. Кількість повторень, необхідних людині для запам'ятовування певного обсягу матеріалу.
Готовність до відтворення	- час, протягом якого відтворюється певний обсяг інформації. Легкість та швидкість.
Міцність	- тривалість збереження інформації та швидкість її забування.
Точність	- правильність і повнота відтворення інформації, кількість помилок, допущених при відтворенні.

Закономірності пам'яті		
Закон забування (Крива Г. Еббінгауз)	вже протягом першої години забувається до 60 % всієї інформації, а через 6 днів залишається менше 20 % від усієї інформації, яка була отримана.	 <p>Крива забування</p>
Закон краю	при запам'ятовуванні довгого ряду слів, краще відтворюється матеріал, який знаходиться на кінцях ряду.	
Вплив повторень	успішність відтворення великого обсягу матеріалу залежить від характеру розподілу повторень у часі	
Ефект Зейгарник	якщо запропонувати серію завдань і одну із них дати виконати до кінця, а іншу перервати незавершеними – то майже в два рази частіше згадуються незавершені завдання, а не ті, що завершені	
Закон активності	дії запам'ятовуються краще ніж думки, а серед дій запам'ятовуються краще ті, які пов'язані з подоланням перешкод	
Закон установки	за наявності установки інформація запам'ятовується легше	
Закон інтересу	цікаве запам'ятовується легше	
Закон осмислення	усвідомлена інформація запам'ятовується краще	
Закон контексту	асоціативне зв'язування нової інформації з уже знайомою поліпшує її запам'ятовування	
Закон гальмування	при вивченні схожих понять спостерігається ефект "перекриття" старої інформації новою	

Піраміда Дейла. Людина запам'ятовує...

Прийоми мнемотехніки
1. Стимулювання інтересу
2. Формування установки на довгострокове запам'ятовування
3. Аналіз матеріал, його усвідомлення
4. Виділення головної суті того, що потрібно запам'ятати
5. Узагальнення
6. Виконання операцій з матеріалом (складання плану, схем, конспектів тощо)
7. Знаходження зв'язків з попередніми знаннями
8. Зосередження, не відволікатись
9. Використовування різних видів пам'яті
10. Побудова процесу запам'ятовування на яскравих асоціаціях
11. Рифмування інформації (Каждый охотник желает знать, где сидит фазан)
12. Ритмізація процесу запам'ятовування
13. Раціоналізація повторення: краще вчити по одній годині сім днів, ніж сім годин підряд в один день. Воно повинно бути активним і різноманітним
14. Проговорювання інформацію вголос
15. Прикладання сили волі у пригадуванні

Запитання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте найважливіші особливості пам'яті як пізнавального процесу.
2. Якими є головні умови продуктивного запам'ятовування?
3. У чому виявляються індивідуальні відмінності пам'яті?
4. За якими принципами пам'ять поділяють на різновиди?
5. У чому полягає відмінність між короткочасною та оперативною пам'яттю?
6. Якою є роль пам'яті в психічному житті людини?

Завдання та проблемні ситуації

1. Багато людей для кращого запам'ятовування вдаються до коротких занотувань. Чому такий прийом сприяє кращому запам'ятовуванню матеріалу?

2. Як психологічно та фізіологічно обґрунтувати положення К.Д. Ушинського про те, що «погана пам'ять» - це результат лінощів пригадувати?

3. Трапляється так, що тривала робота по запам'ятовуванню навчального матеріалу виявляється неефективною. Чим пояснити, що, по - перше, матеріал погано запам'ятовується, по - друге, створюється ілюзія його запам'ятовування?

4. Назвіть види і процеси пам'яті, які проявляються в описаних нижче прикладах:

А. Учень, готуючи домашнє завдання, знайшов потрібний параграф, почав його читати й радісно вигукнув: «Я все це знаю, учитель розповідав на уроці». А наступного дня одержав «2» оскільки не зміг переказати зміст параграфа.

Б. К Станіславський писав: «...у пам'яті оживають пережиті раніше почуття. Здається, що вони зовсім забуті, але раптом якийсь натяк, думка, знайомий образ – і вас знову охоплюють переживання... «Якщо ви здатні бліднути, червоніти на саму згадку про пережите, раз ви боїтеся думати про давно минуле нещастя - у вас є пам'ять на переживання».

В. Після зустрічі з давнім знайомим він занурився у спогади про минуле, йшов не помічаючи ні зустрічних людей, ні будинків, повз які проходив, і непомітно для себе опинився біля воріт свого будинку.

5. Який спільний психологічний механізм лежить в основі описаних фактів?

А. У відомому оповіданні А.П. Чехова «Коняче прізвище» говориться про те, що зникле в пам'яті прізвище Овсов виринуло знову, як тільки лікар нагадав про продаж вівса.

Б. Дівчинка Марія, персонаж оповідання А.П. Чехова «Хлопчики», позираючи на Чечевицина, замислювалася й говорила, зітхаючи: «Коли піст, няня каже, треба їсти горох і чечевицю». Або пригадувала при цьому: «А у нас чечевицю вчора готували».

6. Розмова двох драматургів:

- Коли я пишу будь-яку сцену, я чую її. Я чую голос кожної діючої особи.

- А я бачу сцену – герої ходять, діють. Знаєте, де я подумки знаходжуся? У середині партеру. Про які типи пам'яті йде мова?

Тематика рефератів та доповідей

1. Умови успішного відтворення.
2. Умови ефективності запам'ятовування.
3. Порушення пам'яті.

Тести для самоперевірки

ІНСТРУКЦІЯ. Виберіть правильні відповіді з п'яти можливих варіантів.

1. Пам'ять - це:

- а) збереження раніше набутих вражень;
- б) використання раніше набутого досвіду в практичній діяльності;
- в) здатність людини збагачувати свій досвід;
- г) здатність нервової системи набувати, зберігати та відтворювати досвід.

2. Роль підкріплень у запам'ятовуванні матеріалу доводить:

- а) гештальттеорія;
- б) асоціативна теорія;
- в) біхевіоризм;
- г) фройдизм.

3. Згадування - це:

- а) історична пам'ять;
- б) довільне відтворення;
- в) актуалізація матеріалу, що не викликає труднощів;
- г) найпростіше відтворення.

4. Проактивна інтерференція - це:

- а) неспроможність пригадати матеріал;
- б) зменшення обсягу закріпленого;
- в) негативний вплив діяльності, що передувала запам'ятовуванню;
- г) позитивний вплив діяльності, що передувала запам'ятовуванню.

5. Ремінісценція - це:

- а) відстрочене відтворення;
- б) зворотна форма забування;
- в) умова продуктивного запам'ятовування;
- г) тимчасова причина труднощів відтворення.

6. Мнемоніка — це:

- а) групування матеріалу;
- б) фіксація відображення дійсності на рівні рецепторів;

- в) поточна робота з образами;
- г) прийоми керування пам'яттю.

7. Механічна пам'ять - це:

- а) нетривале збереження матеріалу після його сприймання;
- б) повторення без встановлення асоціативних і смислових зв'язків;
- в) запам'ятовування й відтворення оперативної інформації;
- г) несвідома пам'ять.

Література
[4, 9, 19, 20, 21].

Тема 9. Мислення

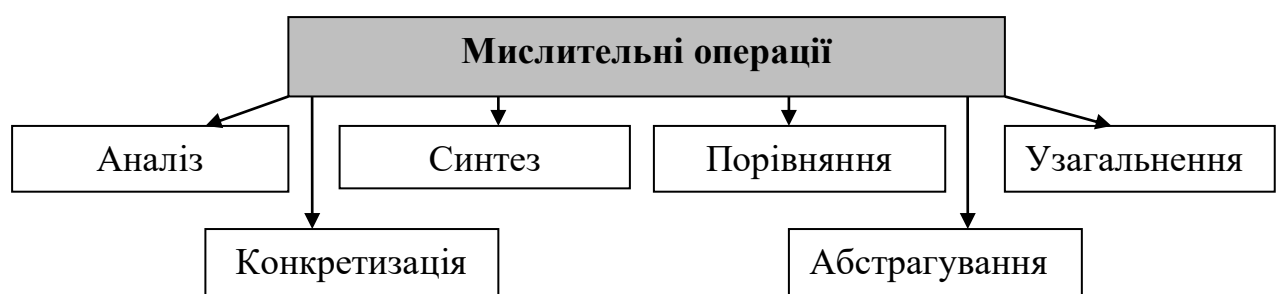
План

1. Мислення, як вища форма пізнавальної діяльності людини. Мислення і мова. Мислення і мозок.
2. Характеристики мислення.
3. Форми мислення (поняття, судження, умовивід).
4. Мисленнєві операції. Види мислення.
5. Інтелект, його структура та види. Вимір інтелекту.
6. Індивідуальні відмінності у мисленні.

Мислення	- це процес опосередкованого й узагальненого відображення у мозку людини предметів і явищ об'єктивної дійсності в їх істотних властивостях, зв'язках і відношеннях.
	- вища форма пізнавальної діяльності людини.
	- об'єкт дослідження багатьох наук: психології, соціології, логіки, теорії штучного інтелекту та ін.
Інтелект	- (лат. « <i>intellectus</i> » — розуміння) здатність до логічного мислення, планування, розв'язання проблем, абстрактного мислення, сприйняття складних ідей, швидкого навчання та навчання на основі досвіду.
	- відносно стійка структура розумових здібностей індивіда.
Креативність	- (лат. « <i>creatio</i> » – створення, творення) здібність, яка характеризує властивість індивіда створювати нове знання, тобто здібність до творчості.

Основні функції мислення
• Пізнавальна (відображення світу і самовідображення)
• Проектувальна (побудова планів, проектів, моделей практичної і теоретико-пізнавальної діяльності)
• Прогнозна (передбачення наслідків своїх дій, своєї діяльності, прогнозування майбутнього)
• Інформаційна (засвоєння інформації про знання та її смислова переробка)
• Технологічна (розробка правил, норм, стандартів, рецептів життєдіяльності людини і суспільства в різних формах та проявах)
• Рефлексивна (самопізнання розуму, самоаналіз)
• Інтерпретаторська (тлумачення, осмислення продуктів людської культури)
• Аналітична і синтетична
• Постановка та розв'язання різноманітних задач і проблем

Концепції мислення	
Інтроепективна теорія	- розглядає мислення як сукупність чистих операцій, тобто безсловесних, безобразних актів і свідчень видатних мислителів.
Генетична теорія	- пов'язує мислення з причинно-наслідковими зв'язками, розвитком мислення у філогенезі та онтогенезі.
Асоціативна емпірична теорія	- мислення в усіх його виявах зводиться до асоціацій, зв'язків слідів минулого і вражень, отриманих від попереднього досвіду.
Біхевіористична концепція	- мислення розглядали як процес формування складних зв'язків між стимулами і реакціями, становлення практичних умінь і навичок, пов'язаних із розв'язанням завдань.
Гештальтпсихологічна теорія	- висуває ідею апріорно існуючих інтелектуальних здібностей – задатків, інтуїції і творчості.
Психоаналізу	- залученням уваги до несвідомих форм мислення, а також залежність мислення від мотивів і потреб людини. Захисні механізми як своєрідні форми мислення в людини.
Інформаційна теорія	- творче мислення виявляє себе вже під час постановки завдання і має своєрідний перебіг: створення образу, операції аналізу, синтезу, узагальнення; знаходження принципу розв'язування; одержання результату.
Теорія планомірного формування розумових дій і понять	- виокремлення етапів інтеріоризації зовнішніх дій, визначення умов, які забезпечують їх найповніший та найефективніший переклад у внутрішні дії із заданими властивостями.
Нейропсихологічна теорія	- мислення як спільна робота різних систем мозку (сфер півкуль). При цьому, як й інші пізнавальні процеси, воно має динамічну і системну локалізацію.

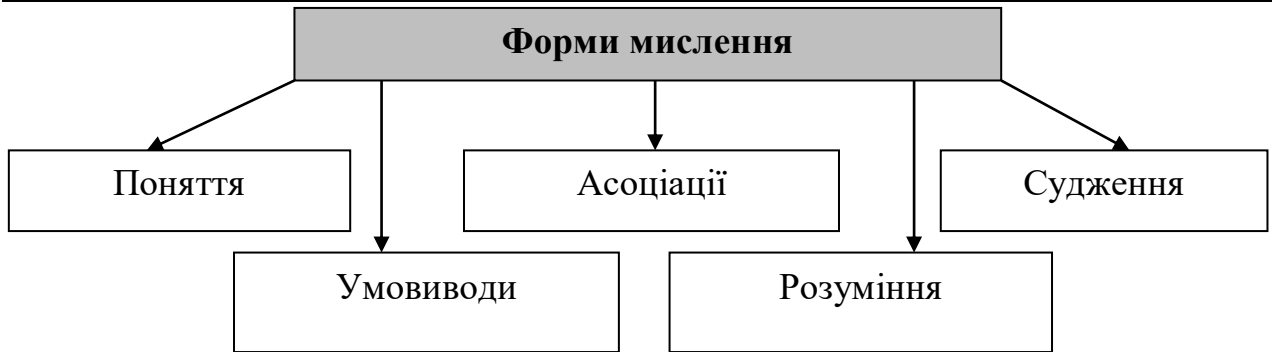
Характеристики мислення	
Допитливість	прагнення до пізнання нового.
Критичність	вміння людини об'єктивно оцінювати свої та чужі думки, старанно та всебічно продумувати всі положення та висновки.
Самостійність	здатність висувати нові завдання і знаходити шляхи вирішення, не звертаючись по допомогу до інших людей.
Аргументованість	здатність обґрунтовувати свої рішення істинними судженнями: положеннями, аксіомами, фактами, законами науки тощо.
Логічність	здатність мислити точно й послідовно, не допускаючи протиріч в своїх міркуваннях, та вміння викривати логічні помилки.
Гнучкість	незалежність від впливу прийомів та способів вирішення задач, засвоєних в минулому, вміння швидко змінювати дії при зміні обстановки.
Широта	здатність охопити питання все цілком, не пропускаючи щонайменших дрібниць.
Глибина	здатність проникати в суть складних запитань
Швидкість	здатність людини швидко орієнтуватися в новій ситуації, обдумувати та приймати рішення.
Поспішність	схильність приймати недостатньо продумані рішення, вихоплювати лише певні аспекти.
Оперативність	здатність людини швидко орієнтуватися в новій ситуації, обдумувати та <u>приймати виважені рішення</u> .

Параметри інтелекту	
Розумовий вік	Функціонування адекватних до хронологічного віку пізнавальних операцій. Співвідношення розумового віку з хронологічним показує, в якому темпі протікає розумовий розвиток – нормальному (адекватно до хронологічного віку), випереджаючому чи заповільненому.
Коефіцієнт інтелектуальності	За В.Штерном коефіцієнт інтелектуальності IQ (Intelligence Quotient), який визначається за формулою: $IQ = \frac{PB}{XB} \times 100,$ де IQ – коефіцієнт інтелектуальності в балах;

	РВ – розумовий вік в місяцях; ХВ – хронологічний вік в місяцях; 100 – константа, яка використовується з метою вираження IQ в цілих числах.
Шкала рівнів інтелекту	
1. Вище 130 – дуже високий, геніальний; 2. 120 -130 – високий, незаурядний; 3. 110 – 120 – високий; 4. 100 – 110 – вище середнього; 5. 90 – 100 – середній; 6. 80 – 90 – нижче середнього; 7. 70 – 80 – зверх низький.	
<p>Згідно концепції «інтелектуального порогу» Е. Торренса, якщо IQ нижче 115-120, то інтелект і креативність створюють єдиний фактор, при $IQ > 120$, творча здібність постає незалежною величиною. Іншими словами, немає креативів з низьким інтелектом, але є інтелектуали з низькою креативністю.</p>	

Підходи до класифікації видів мислення	
Засада класифікації	Види мислення
За формою	<ul style="list-style-type: none"> • Наочно – дійове (практичне) • Наочно – образне • Словесно – логічне
За характером задач, які розв'язуються	<ul style="list-style-type: none"> • Теоретичне • Практичне
За рівнем абстрагування	<ul style="list-style-type: none"> • Конкретне • Абстрактне
За рівнем логічності	<ul style="list-style-type: none"> • Логічне • Алогічне
За упорядкованістю	<ul style="list-style-type: none"> • Раціональне • Ірраціональне
За формою стратегії	<ul style="list-style-type: none"> • Дискурсивне – на основі логічного міркування. • Інтуїтивне
За адекватністю відображення реальної дійсності	<ul style="list-style-type: none"> • Реалістичне • Аутичне
За ступенем новизни та	<ul style="list-style-type: none"> • Репродуктивне

оригінальності	<ul style="list-style-type: none"> • Продуктивне (творче)
За впливом на емоційну сферу	<ul style="list-style-type: none"> • Патогенне • Саногенне

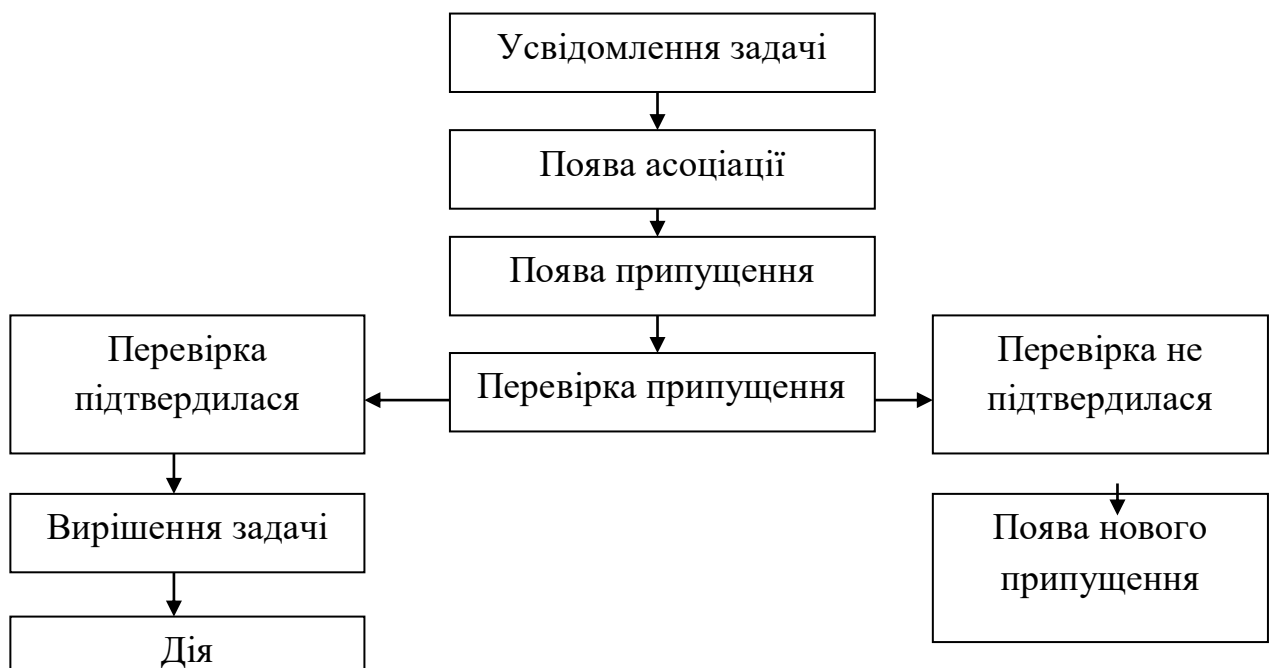
Поняття – форма мислення, яка відображає загальні, істотні ознаки предметів і явищ дійсності.

Судження – відображення зв'язків між предметами і явищами об'єктивної дійсності чи між їх ознаками і властивостями, виражене у словесній формі.

Умовивід – форма мислення, у якій з одного або кількох пов'язаних суджень виводиться нове судження, яке дає нове знання про предмети чи явища.

- **індукція** – умовивід, у процесі якого людина переходить від конкретних, часткових фактів до загальних тверджень.
- **дедукція** – умовивід, у якому здійснюється перехід від загальних до часткових суджень.
- **традукція** – умовивід, побудований за аналогією.

Етапи розумової діяльності

Правила та прийоми розвитку творчого мислення

- Розвивайте у себе допитливість.
- Відгадуйте загадки і головоломки. Грайте в інтелектуальні ігри. Вивчайте логіку. Вирішуйте логічні завдання. Оволодійте науковим способом мислення. Використовуйте методи праксеології та управління мисленням.
- Розвивайте здатність однаково добре володіти правою і лівою рукою.
- Аналізуйте парадокси і оптичні ілюзії.
- Шукайте взаємозв'язки. Встановлюйте причинно-наслідкові зв'язки.
- Придумуйте нові способи вживання звичайних предметів.
- Будьте оригінальні. Розвивайте критичне мислення.
- Вживайте продукти, корисні для мозку.
- Майте захоплення, хобі. Розвивайте почуття гумору! Пишіть або вигадуйте жарти. Складіть банк власних ідей.
- Змінюйте своє оточення: місце розташування предметів, меблів тощо.
- Вчіться концентруватися. Примірюйте на себе чужу свідомість. Як би, по-вашому, інші люди думали на вашому місці, вирішували ваші проблеми?
- Знаходьте час для самоти і релаксації.
- Безперервно вчіться протягом всього свого життя. Вивчайте іноземні мови.
- Не варто спілкуватися лише з однодумцями. Шукайте суперників. Оточуйте себе розумними людьми, світогляд яких відрізняється від вашого.
- Приймайте участь у мозкових штурмах.
- Заведіть словник цікавих слів. Створюйте власні слова. Підшукуйте синоніми, антоніми, метафори.
- Вгадуйте предмет за словесним описом властивостей і ознак. Відтворіть зовнішній вигляд предмета на підставі якоїсь його частини.
- Формулюйте правила та закони функціонування природних і соціальних

явищ. Виявляйте проблеми, невідповідності, протиріччя, ризики тощо.

- Формулюйте гіпотези розв'язання проблемних ситуацій. Порівнюйте ефективність різних стратегій розв'язання проблемних ситуацій.

Розлади мислення	
Ментизм	- безперервний, мимовільний і некерований потік думок.
Ригідність мислення	- (лат. « <i>rigidus</i> » — твердий) шаблонність мислення проявляється у нездатності самостійно знаходити вихід з непередбачуваних ситуацій і приймати оригінальні рішення.
В'язкість мислення	- малорухливе мислення, втрата здатності виділяти головне, суттєве.
Розірване мислення	- порушення логічних зв'язків, відсутність змістовної єдності при абсолютно вірній граматичній побудові фраз.
Функціональна гнучкість мислення	- надмірні фантазії, одностороння суб'єктивність, що призводить до відриву від реальності.
Інтелектуальна мономанія	- марення, думки, ідеї, судження, які не відповідають дійсності і навіть явно суперечать їй.
Аутичне мислення	- глибоке занурення в світ власних переживань, втрата інтересу до реальності, ослаблення контактів з реальністю, зникнення прагнення спілкуватися з оточуючими.
Паралогічне мислення	- прагнення поєднати несумісне: зовсім різні обставини і явища, які суперечать одне одному, заміна одних понять на інші, які зовсім несумісні.
Шперунг	- (нім. « <i>sperrung</i> » перешкода, зупинка) миттєва зупинка мислення (закупорка мислення), найчастіше спостерігається при шизофренії.

Завдання та проблемні ситуації

1. У чому виявляється принципова відмінність мислення людини від «мислення машини»? Наведіть аргументи, які б переконливо доводили наявність такої відмінності.

2. У чому полягають відмінності мислення людини та мислення тварини? Що не дає можливості мисленню тварини піднятися до рівня людського мислення?

3. Про які якості розуму йдеться в невеликому описі «Олег мав ґрунтовні знання в сфері як соціальних, так і природних наук і вмів цими знаннями добре користуватися. У досліджуваних явищах він прагнув віднайти їхню сутність, з'ясувати головні причини, зв'язки, відкидаючи будь-які шаблони. При аналізі нових фактів умів бачити їх з нового боку і не боявся критично оцінити свої попередні погляди. Іноді він припускався помилок, але вмів усувати їх згодом».

4. Покажіть можливі шляхи формування самостійності, критичності та інших якостей мислення у студентів.

5. Яка мисленнєва операція недостатньо розвинута у школярів. Унаслідок чого в них бувають помилки в розв'язанні задач?

А. Дитину, яка прийшла до школи, запитують: «Що таке птах?». Вона відповідає: «Він сіренький, маленький, має маленький носик і ротик».

Б. Дитині пропонують задачу: «У хлопчика було три цукерки, одну він загубив. Скільки у нього залишилося?». Не звертаючи уваги на запитання, учень говорить: «Треба шукати її і знайти».

6. Які характерні особливості мислення проявляються в такому прикладі?

Прокинувшись уранці. Учень підходить до вікна й бачить, що земля, дерева, будинки вкриті снігом. А люди ходять тепло вдягнені. Отже, уночі йшов сніг. А зараз надворі холодно.

7. Відомий винахідник П.М. Яблочков тривалий час працював над створенням механізму: зближував вуглинка у вольтовій дузі (при загоранні вуглинка розсувались і дуга гасла). Розв'язок (вуглинка просто слід розмістити паралельно) було знайдено випадково: машинально, граючи олівцями, дослідник поклав їх паралельно. Подібний випадок трапився з конструктором крокуючого екскаватора: він подивився на людину, що несла валізу. І відразу знайшов принцип побудови пристрою, що регулює «кроки» цієї машини. Як пояснити ці випадки? На яку закономірність творчого мислення вони вказують?

Тематика рефератів та доповідей

1. Порушення мислення.
2. Роль інтуїції, гіпотези і плану в мисленнєвій діяльності (на матеріалі предмета вашої спеціалізації).

Тести для самоперевірки

ІНСТРУКЦІЯ. Виберіть правильні відповіді з п'яти можливих варіантів.

1. Мислення-це:

- а) відображення окремих властивостей та явищ матеріального світу;
- б) відображення минулого досвіду у вигляді відчуттів, думок та образів сприйнятих раніше предметів і явищ;
- в) відображення предметів і явищ в єдності їх властивостей і частин;
- г) процес опосередкованого й узагальненого відображення предметів і явищ.

2. Який вид мислення переважає у діяльності письменника?

- а) Образний.
- б) Наочно – дійовий.
- в) Понятійний.

3. Абстрагування - це:

- а) мисленнєве об'єднання предметів і явищ;
- б) уявне відокремлення одних ознак предметів від інших;
- в) упорядкування знань на підставі спільних ознак об'єктів;
- г) розчленування предметів і явищ у свідомості.

4. Дискурсивне мислення - це:

- а) низка пов'язаних суджень;
- б) оперування образами предметів;
- в) розгорнуте в часі, має виражені етапи, усвідомлене;
- г) мінімально усвідомлене зі швидкістю протікання.

5. Судження - це:

- а) з'ясування істинності певної думки;
- б) заперечення або ствердження будь-якого факту;
- в) встановлення подібності й відмінності між предметами та явищами;
- г) пізнання сутності предметів і явищ у їх істотних зв'язках.

6. Індукція - це:

- а) форма умовиводу, де на підставі знання про окреме формулюється висновок про загальне;
- б) особливість практичного й логічного мислення; форма умовиводу, де органічно поєднуються знання про загальне й конкретне;
- в) форма умовиводу, де на підставі загальних висновків здобуваються знання про часткове.

7. Проблемна ситуація - це:

- а) уміння проникнути в сутність складних питань;
- б) перетворення ситуації, що утворилася;
- в) суперечність між реальним рівнем знань та умовами, що склалися;
- г) знаходження способу розв'язання задачі.

Література
[4, 9, 13, 19, 20, 21].

Тема 10. Уява

План

1. Поняття про уяву. Фізіологічні механізми уяви.
2. Уява і творчість. Роль уяви у життєдіяльності людини.
3. Види уяви.
4. Прийоми створення нових образів.
5. Індивідуальні особливості уяви людини.

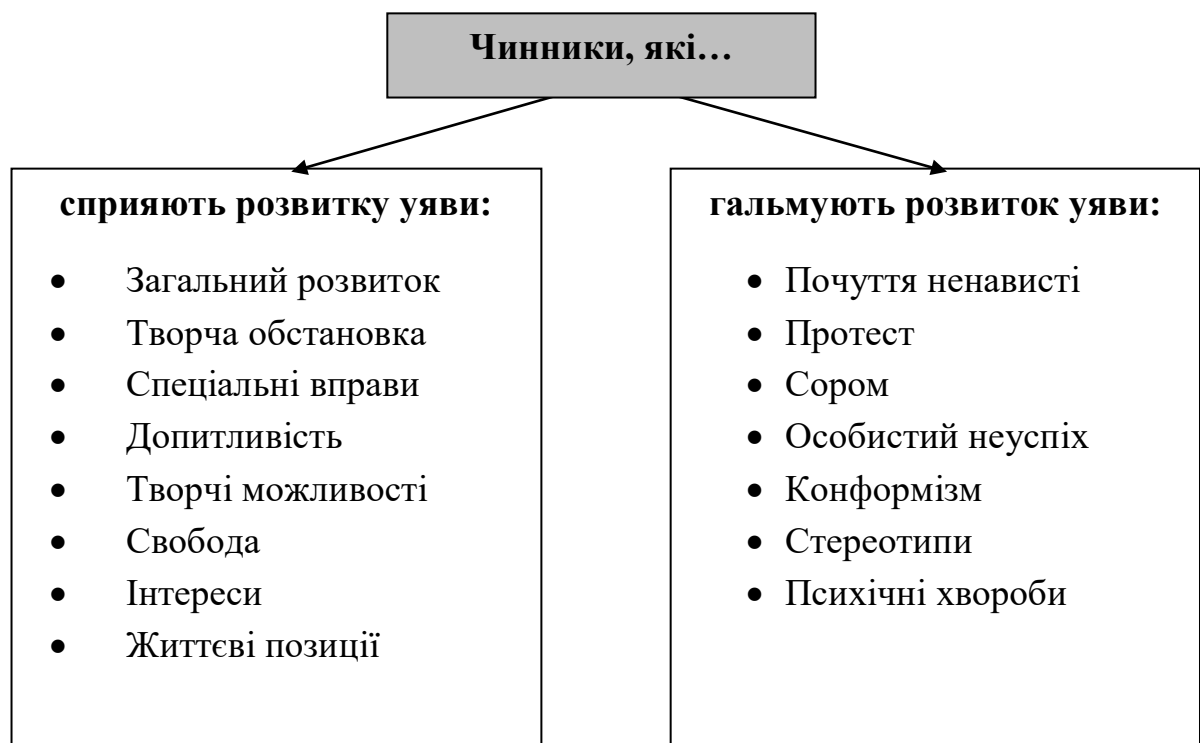
Опорні схеми для вивчення теми

Уява	це відтворення у психіці людини предметів та явищ, які вона сприймала коли-небудь раніше, а також створення нових образів предметів та явищ, котрих раніше вона ніколи не сприймала;
	- це аналітико-синтетична діяльність на основі пам'яті та мислення по створенню в свідомості образів об'єктів та явищ, образів продуктів праці та програм поведінки людини у ситуаціях проблемного характеру.

Функції уяви
<ul style="list-style-type: none"> • створення принципово нових предметів та явищ;
<ul style="list-style-type: none"> • моделювання кінцевого результату діяльності й тих засобів, які необхідні для її виконання;
<ul style="list-style-type: none"> • створення програм поведінки людей, коли проблемна ситуація невизначена: формування внутрішнього плану дій, виконуючи їх подумки, маніпулюючи образами;
<ul style="list-style-type: none"> • участь в управлінні іншими психічними і фізіологічними процесами, зокрема волею, увагою, пам'яттю, мовою, переживаннями.

Види уяви	
За вольовим зусиллям	- Активна (довільна) - Пасивна (мимовільна)
За рівнем творчості	- Продуктивна (творча) - Репродуктивна (відтворювальна)
За рівнем абстрагованості:	- Конкретна; - Абстрактна
За якісними особливостями:	- Пластична - Наукова - Розпливчаста - Містична - Практична
За сферою:	- Просторова - Технічна - Художня

Механізми уяви	
Аглотинація	- (від лат. «agglutinare» - склеювати) створення нового образу шляхом сполучення елементів, узятих з різних уявлень.
Гіперболізація	- збільшення предмета або кількості його частин.
Літота	- навмисне зменшення предмета, недомовленість.
Підкреслення	- акцентування якоїсь частини образу чи певної властивості.
Схематизація	- образ уяви, коли розбіжності зменшуються, а риси схожості виходять на перший план.
Типізація	- виділення істотного в однорідних фактах і втілення їх у конкретних образах.
Комбінування	- сполучення даних у досвіді елементів у нові, більш-менш незвичні комбінації.
Алегоризація	- використання образу в переносному значенні.
Метафоризація	- побудова метафор (грец. metaphora — перенесення) — розкриття сутності одних явищ та предметів через інші за схожістю чи контрастністю.
Символізація	- використання символів. Символ відрізняється від знака тим, що він є не умовно обраним для позначення, а глибинно, сутнісно єдиним із тим, що він позначає (наприклад сновидіння).

Запитання для самоконтролю

1. З'ясуйте чи можна назвати уяву образним мисленням ?
2. Чому фантазія краще розвинута у дітей, які виховуються в багатодітних сім'ях?
3. Як впливає уява на фізіологічні та органічні процеси людини?
4. Проілюструйте роль уяви у творчій діяльності людини.
5. Чому не може бути уяви у тварин ?
6. Як пов'язана уява з емоційно – вольовою сферою особистості ?
7. У чому полягають особливості мрії як різновиду творчої уяви ?
8. У чому полягає принципова різниця образів репродуктивної та продуктивної уяви?
9. Поясніть, у чому полягають головні відмінності уяви від уявлень пам'яті. За якими ознаками це можна встановити?

Завдання та проблемні ситуації

1. Визначте, які прийоми створення образів уяви використані: винахідником – при конструюванні дирижабля, гідролітака; письменником - при створенні літературного персонажа; художником-карикатуристом - при створенні дружнього шаржу.

2. Поясніть, чому деякі люди, необізнані з медициною, прочитавши опис захворювання, схильні уявити, що й вони захворіли саме на цю хворобу, що й у них виявляються симптоми цієї хвороби.

3. За законом (ефектом) Рібо, перша стадія розвитку уяви починається в три роки й охоплює дошкільний, підлітковий вік і юність. У цей час уява не залежить від мислення, але внаслідок розвитку останнього між ними складаються антагоністичні відносини. Наступна стадія характеризується послабленням ролі уяви та посиленням здатності міркувати. На третій стадії уява підкоряється мисленню, тому в більшості людей вона послаблюється і лише в деяких панує над мисленням, стаючи справді творчою силою. Чи витримав цей закон перевірку часом? Чи відповідає він відомостям сучасної психологічної науки?

4. Оцініть зауваження вихователя, які вона зробила в старшій групі в кінці заняття з ліплення на тему «Собачка».

- Аню, ти виліпила дуже маленьку голову в собаки.
- Сашко, чому ти виліпив собаку, яка тримає кістку в зубах? Яке було завдання?
- Сергійко, а ти що зліпив? Велику вівчарку та цуценя. Ну й діти в мене у групі! - скаржилась Алла Андріївна.

Тематика рефератів та доповідей

1. Проілюструйте роль уяви у творчій діяльності людини.

Тести для самоперевірки

ІНСТРУКЦІЯ. Виберіть правильні відповіді з запропонованих варіантів.

1. Уява - це:

- а) процес створення людиною образів об'єктів;
- б) психічна діяльність, результатом якої є створення нових форм уявлень чи думок;
- в) процес створення людиною образів об'єктів, яких вона ніколи не сприймала, на підставі попереднього досвіду;
- г) сукупність уявлень про навколишню дійсність.

2. Уяву породжують:

- а) потреби, що виникають у житті людини;
- б) бажання «відірватися» від реальності;
- в) прагнення створити образи бажаного майбутнього;
- г) мрійливість і романтичність людини.

3. Дидактогенія - це:

- а) навчальна програма;
- б) схильність до повчань;
- в) втілення образів уяви в реальність;
- г) психічний стан учня, викликаний безтактністю вчителя.

4. Мрія - це:

- а) мимовільне створення образів;
- б) уявлення бажаного майбутнього;
- в) довільне створення образів, що не можуть бути втіленими в життя;
- г) відхід від реальності.

5. Аглотинація - це:

- а) підкреслення частини образу, якості;
- б) створення нового образу шляхом сполучення елементів;
- в) створення нового образу за допомогою зменшення або збільшення предмета;
- г) створення нового образу завдяки перенесенню ознак одних об'єктів на інші, яким ці ознаки нехарактерні.

6. Творча уява - це:

- а) відкриття нового, раніше невідомого для конкретного суб'єкта;
- б) здатність породжувати певну кількість нових образів;
- в) процес перетворення природних образів на символічні;
- г) фантазування, що не має усвідомленої мети.

7. У якому з наведених речень йдеться про уяву:

- а) коли я пригадую кінофільм «Педагогічна поема», у мене ніби перед очима постає живий образ А.С. Макаренка;
- б) він згадав про своє бажання піти до бібліотеки;
- в) я уявив собі артистку, яку бачив учора в театрі;
- г) читаючи «Війну і мир» Л.М. Толстого, я бачив ніби живими героїв роману.

Література
[4, 9, 19, 20, 21].

**РОЗДІЛ III. ІНДИВІДУАЛЬНО-ТИПОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
ОСОБИСТОСТІ**

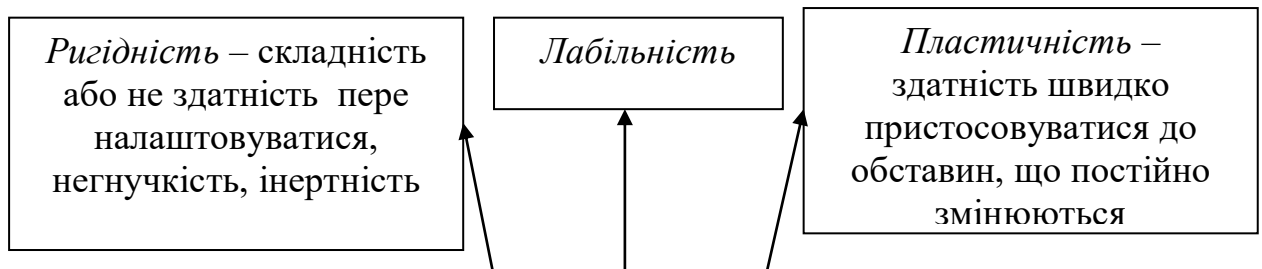
Тема 11. Темперамент

План

1. Поняття про темперамент. Історичні аспекти вчення про темперамент.
2. Дослідження І.П. Павлова про чотири основні типи нервової системи.
3. Властивості темпераменту (сензитивність, реактивність, активність, темп реакцій, ригідність, пластичність, екстравертованість, інтровертованість).
4. Психологічна характеристика типів темпераменту.
5. Художній, мислительний та художньо-мислительний типи нервової діяльності.

Опорні схеми для вивчення теми

Темперамент	- (лат. « <i>temperamentum</i> » — «належне співвідношення частин») сукупність найбільш стійких індивідуально-психологічних особливостей особистості, які постійно виявляються в динаміці її поведінки й діяльності.
	- вроджена (біологічно зумовлена) і незмінна властивість людської психіки.

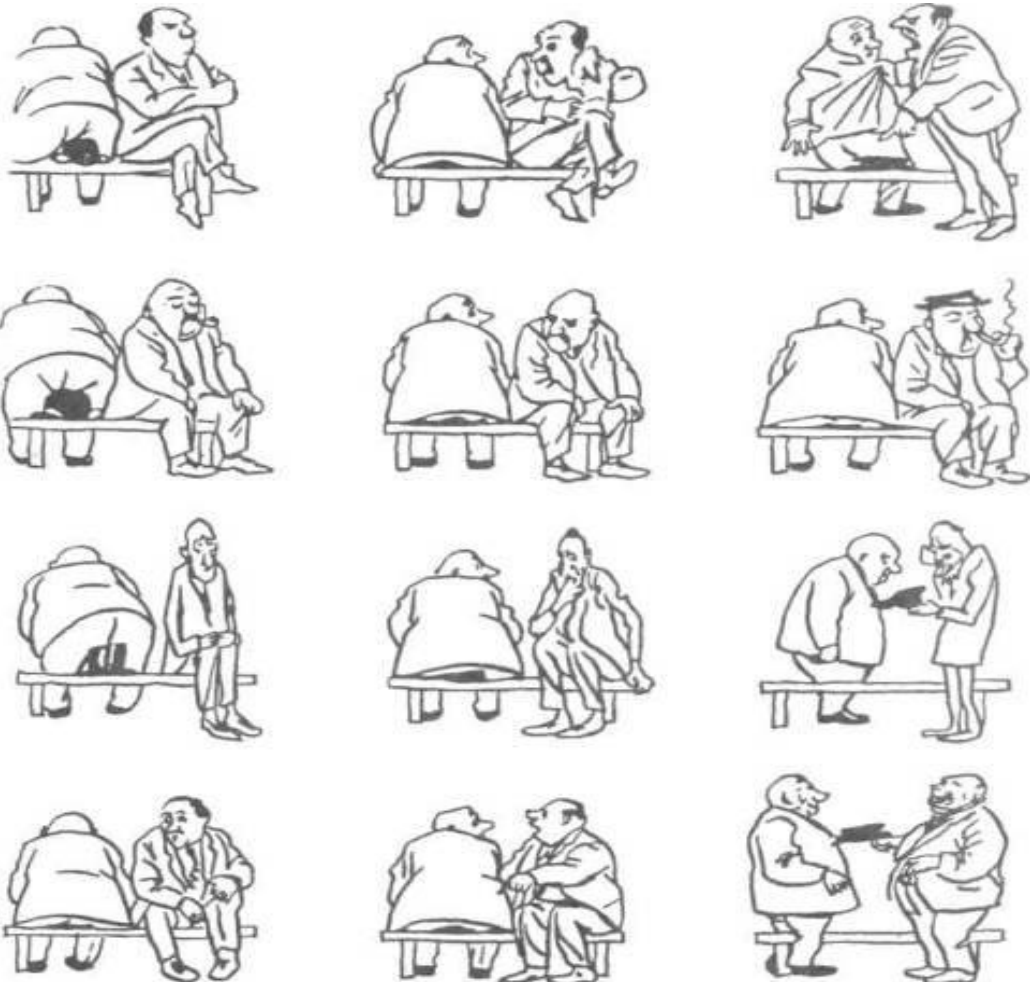

Темперамент як особливості поведінки, обумовлена переважанням у організмі одного з «життєвих соків» за Гіпократом		
Холерик	переважання <i>жовчі</i> (грец. chole «жовч, отрута»)	робить людину імпульсивною, «гарячою»;
Флегматик	переважання <i>лімфи</i> (грец. phlegma, «мокротиння»)	робить людину спокійною й повільною;
Сангвінік	переважання <i>крові</i> (лат. sanguis, «кров»)	робить людину рухливою й веселою;
Меланхолік	переважання <i>чорної жовчі</i> (грец. melas chole, «чорна жовч»)	робить людину сумною й боязкою.

Співвідношення темпераментів за характеристикою нервових процесів

Характеристика нервових процесів	Типи нервової системи			
	I	II	III	IV
Темперамент	Сангвінік	Холерик	Флегматик	Меланхолік
Сила	Сильний	Сильний	Сильний	Слабкий
Врівноваженість	Врівноважений	Неврівноважений	Врівноважений	Неврівноважений
Рухливість	Рухливий	Рухливий	Інертний	Рухливий або інертний
Швидкість реакції	Швидкий	Швидкий	Повільний	Повільний
Сила реакції	Помірний	Надмірний	Сильний	Слабкий

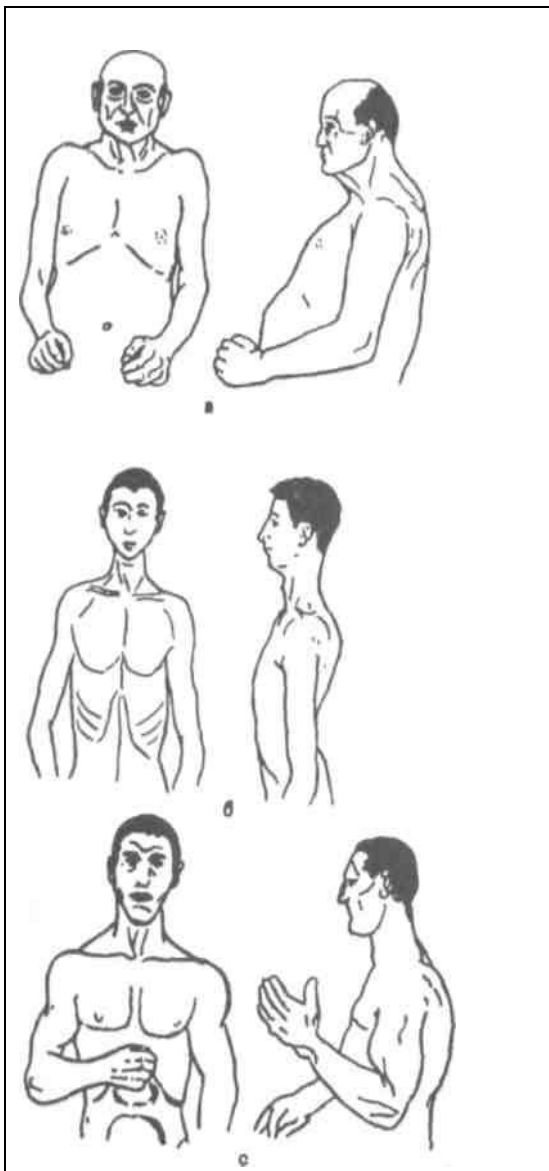

Два основні виміри особистості за Г. Айзенком (коло Айзенка).

Емоційна нестабільність (нейротизм)

**Теорія темпераменту Е. Кречмера (1888-1964),
визначена морфологічною конституцією тіла людини**

а) **Пікнік** - широкий, з округлими формами і великою кількістю жиру, як правило з короткою шиєю, сильний і кремезний.

Йому притаманні або постійно підвищений, веселий настрій, або постійно знижений, сумний, похмурий, відкритість, уміння поєднатися з навколишнім середовищем, природність, м'якість та плавність рухів, реалістичність. Схильні до маніакально-депресивних психозів.

б) **Астенічний тип** - довгий, тонкий, видовжене обличчя, слабкі м'язи.

Йому притаманні надмірні афективність та подразливість, або холодність й байдужість, а також замкненість, зосередженість на внутрішньому світі, невідповідність реакцій зовнішнім стимулам. Схильний до шизофренії.

в) **Атлетичний тип** - мускулистий, з широкою грудною кліткою і вузькими стегнами. Йому притаманні спокій, стриманість, труднощі у пристосуванні до нового. Схильні до епілепсії.

г) **Диспластичний тип** («дис» - погано, пластик - сформований) - відрізняється від будь-якої з трьох основних категорій.

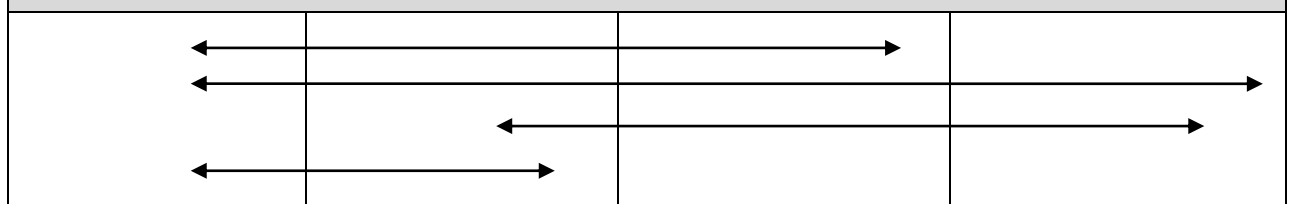
Морфологічна теорія темпераменту В. Шелдона

Типи соматичної конституції	Характеристика
Ендоморфний	- м'якість та округлість зовнішнього вигляду, слабкий розвиток кісткової та м'язової систем. Люди цього типу схильні до комфорту, з чуттєвим потягом, розслабленістю та повільною реакцією
Мезоморфний	- переважання кістково-м'язової системи, атлетичність і сила. Таким людям притаманні жорстка і різка поведінка, любов до пригод, схильність до ризику, жадання м'язових дій, активність, сміливість, агресивність.
Ектоморфний	- витонченість і тендітність тіла, відсутність виразної мускулатури. Людям цього типу властиві слабо виявлена товарицькість, схильність до усамітнення, підвищена реактивність

Врахування типу темпераменту при реалізації завдань службової діяльності

сангвінік	флегматик	холерик	меланхолік
<p>Слід ставити нові, цікаві задачі, які потребували б від нього зосередженості й напруженості, необхідно постійно включати його в активну діяльність й систематично заохочувати. Готовий до постійного перенавчання, роботи в нових умовах. Може бути лідером, своїм оптимізмом запалює оточуючих, але поверховий у сприйнятті людей і явищ. За відсутності зовнішніх стимулів легко втрачає інтерес.</p>	<p>Краще виконує завдання, які вимагають повільних рухів. Спостерігаються затримки у процесі роботи, але завдання завжди виконується чітко. Сильніше мотивований на виконання більш простих дій, менше втомлюється і дратується від їх повторення. Максимум мотивації проявляється у завданнях з великою імовірністю успіху. Потрібно залучати до активної діяльності й зацікавлювати. Вимагає систематичної уваги. Його не слід швидко відволікати від одного завдання для розв'язання іншого.</p>	<p>Рухливий, у швидкому темпі виконує різні завдання, але дещо ненадійний при виконанні складних завдань. Має недостатнє самовладання, неврівноважений; захоплюється новими справами при недостатній витримці. Настрій нестабільний: від злету до падіння. Може бути нетерпимим, запальним.</p>	<p>Неприпустимі не тільки різкість, грубість, а й просто підвищений тон, іронія. Про скоєну провину краще говорити з ним наодинці. До нього необхідно проявляти особливу увагу, своєчасно хвалити за успіхи. Тривожний, невпевнений у собі, нерішучий, насторожений до всього нового. Чутливий до людини, схильний до рефлексії та емпатії. Має багатство асоціативного внутрішнього світу. Враховуючи його вразливість, з ним потрібно бути якомога доброзичливішим.</p>

Найбільш ефективно працюючі пари осіб з різним темпераментом

Запитання для самоконтролю

1. Якими властивостями психічної діяльності характеризується темперамент?
2. Як може позначитися темперамент на формуванні рис особистості?
3. Яку роль у діяльності фахівця в системі суб'єктних відносин відіграє знання темпераменту людини?
4. Як можна визначити темперамент?
5. У чому полягає суть вчення І.П. Павлова про діяльність центральної нервової системи?
6. Які властивості нервової системи були покладені І.П. Павловим в основу типів темпераменту?
7. Опишіть характерні особливості різних типів темпераменту.
8. Які особистісні якості залежать від темпераменту?
9. Як можна охарактеризувати особливості поведінки екстраверта?
10. Як можна охарактеризувати особливості поведінки інтроверта?
11. Які поєднання типів темпераменту найчастіше зустрічаються? Чим це можна пояснити психологічно?
12. Чи завжди індивідуально-психологічні властивості людини, що виявляються в ранньому дитинстві, зберігаються в подальшому її житті? Чим це можна пояснити?
13. Переваги та недоліки типів темпераментів (на конкретних прикладах).
14. Охарактеризуйте поведінку холерика і меланхоліка в екстремальній ситуації.

Завдання та проблемні ситуації

1. Уявіть, що ви керівник фірми і набираєте працівників. Осіб якого типу темпераменту ви б хотіли бачити на посадах секретаря, референта, водія транспорту, агента з реклами, біржового агента, агента зі зв'язків з громадськістю, бухгалтера, охоронця? Поясніть чому?
2. У результаті психологічного вивчення 31 дитини віком до одного року було сформульовано 882 прогнози стосовно динамічних особливостей поведінки цих дітей у майбутньому. Повторне дослідження, здійснене за кілька років, показало, що правильними виявилися 46% прогнозів, 20% були приблизно правильними, 34% не відповідали реальній поведінці дітей. Про що свідчать ці результати? Яких висновків можна дійти з цього?
3. Російські космонавти В. Лебедев та А. Береговий провели разом на орбіті 212 діб. Ось їхні характеристики: Валентин – людина дуже організована, вольова, цілісна, методично впорядкована. Емоційний, але твердо володіє собою. Анатолій - імпульсивний, відкритий, захоплюється

ідеями, джерело пропозицій та ініціатив. Небагатослівна стриманість Валентина була стрижнем й опорою запальності Анатолія.

Один мудро скаже два коротких слова, інший – десять горячих, потім обмінюються поглядом – задоволені один одним. Вони успішно виконали програму польоту, причому, як вважають фахівці, зокрема, і завдяки сумісності характерів. Про які властивості темпераменту цих космонавтів йдеться? На чому ґрунтується сумісність їхніх темпераментів?

4. Визначіть ті особливості, які характеризують сангвініка, флегматика, холерика, меланхоліка.

А. Підвищена активність, тривала працездатність, енергійність, стриманість, запальність, непосидючість, терплячість, повільність рухів і мовлення, повільна зміна почуттів і настроїв, мала емоційна збудливість, швидке засвоєння й перебудова навичок, афективність, бідність рухів, мала активність, млявість, виразність міміки та пантоміміки, мовчазність, гіперсензитивність.

Б. Бадьорий, підвищений настрій, швидке пристосування до нової обстановки. Повільне засвоєння й перебудова навичок, непевненість у собі. Підвищена емоційна збудливість. Витриманість, одноманітність міміки. Емоційність. Рухливість, пригніченість і розгубленість у разі невдач, швидке виникнення і зміна почуттів та емоційних станів, мала активність, невиразність мовлення, рівний, спокійний настрій, збуджений стан. Зосередженість уваги.

Творче індивідуальне завдання

1. Стосовно пізнавальних процесів, предметної діяльності і спілкування мій темперамент виявляється в

Тематика рефератів та доповідей

1. Причини виникнення різноманітних типологій людини у психології.
2. Зв'язок темпераменту з основними властивостями особистості.
3. Візуальна діагностика темпераменту.
4. Зв'язок темпераменту й індивідуального стилю діяльності.

Тести для самоперевірки

ІНСТРУКЦІЯ. Виберіть правильні відповіді з п'яти можливих варіантів.

1. Темперамент - це:

- а) динамічна характеристика поведінки людини;
- б) генетично зумовлена форма поведінки;
- в) невербальна характеристика поведінки;

г) комунікативна характеристика поведінки.

2. Люди з певною статурою мають визначені психічні особливості -це:

- а) фізіологічний підхід;
- б) гуморальний підхід;
- в) типологічний підхід.

3. Сильний, урівноважений, рухливий - це:

- а) холерик;
- б) меланхолік;
- в) флегматик;
- г) сангвінік.

4. Фіксація на явищах власного внутрішнього світу, нетовариськість – це:

- а) ригідність;
- б) інтроверсія;
- в) сенситивність;
- г) екстраверсія.

5. Психічні властивості особистості - це:

- а) вроджені властивості, які мають ситуаційний характер;
- б) відносно постійні, стійкі властивості, які формуються у процесі індивідуального життя й діяльності в умовах соціального середовища;
- в) другорядні риси, які виявляють стійке вибіркоче ставлення до навколишнього;
- г) набуті властивості, які виявляються в поведінці людини.

6. Людина схильна до перебільшень, слабо виявляє свої почуття, уникає спілкування - це:

- а) меланхолік;
- б) сангвінік;
- в) холерик;
- г) флегматик.

7. Ригідність - це:

- а) швидкість виникнення емоційної реакції;
- б) інертність звичок, суджень;
- в) гнучкість;
- г) енергійність.

Література
[4, 9, 19, 20, 21].

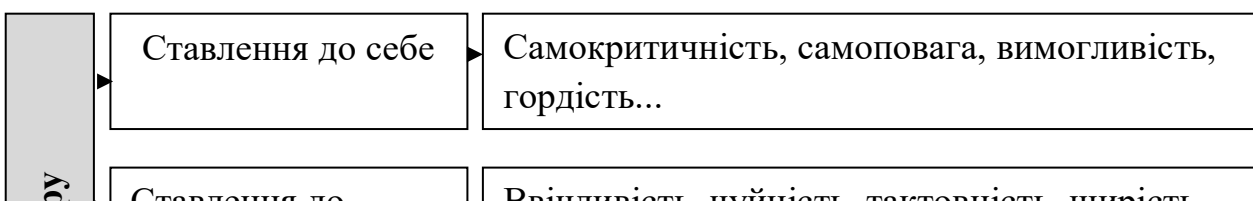
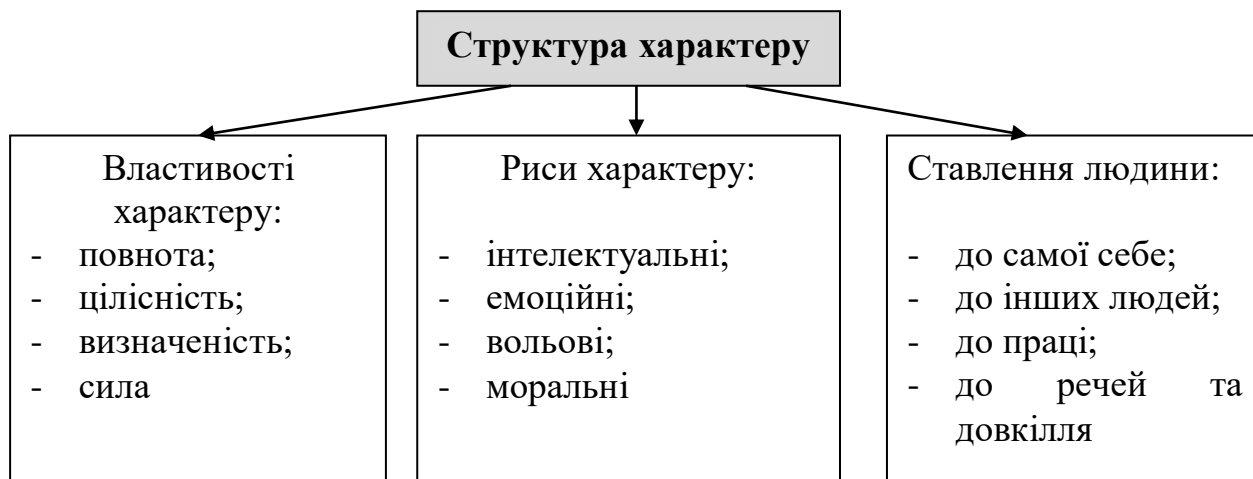
Тема 12. Характер

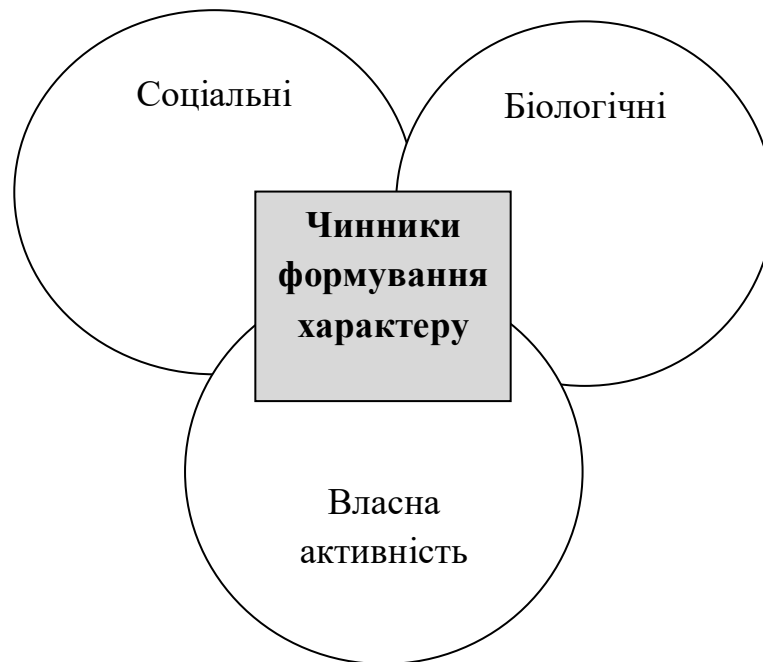
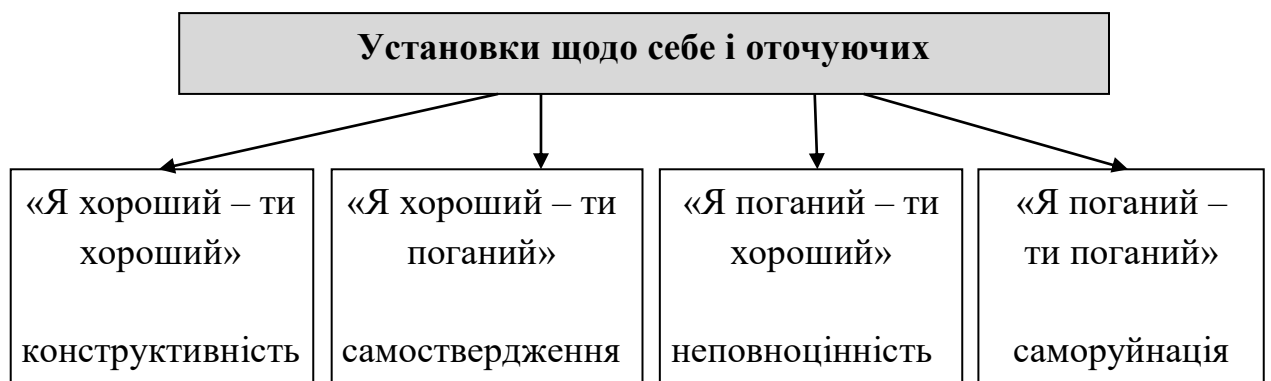
План

1. Поняття про характер. Природні та соціальні передумови характеру. Структура характеру.
2. Типологія характерів.
 - 2.1. Конституційні теорії.
 - 2.2. Соціальні теорії.
 - 2.3. Функціональні теорії.
 - 2.4. Акцентуаційні теорії.
3. Формування характеру.

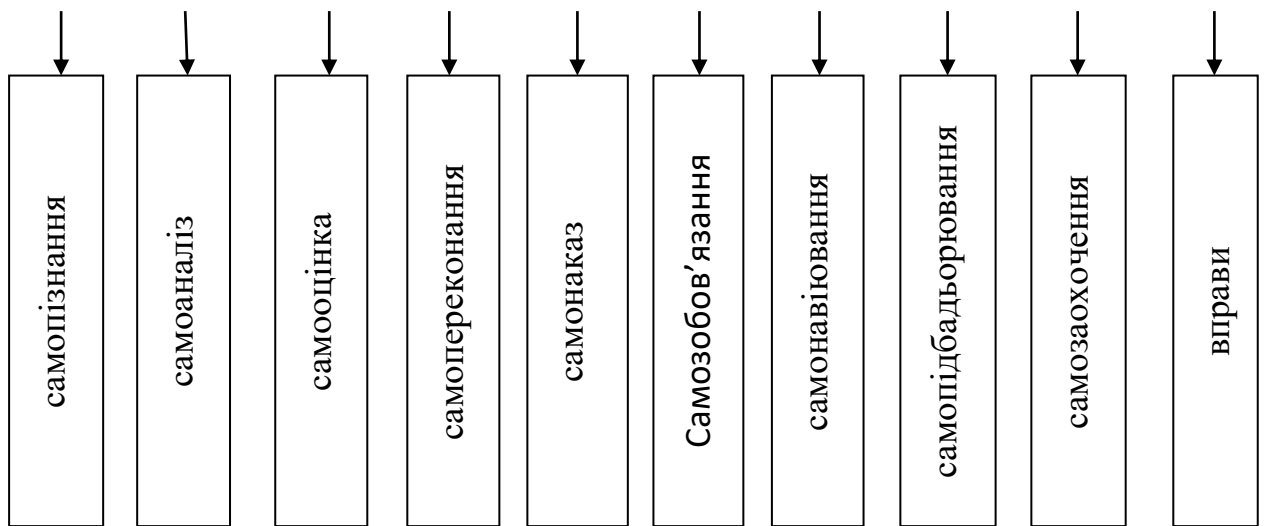
Опорні схеми для вивчення теми

Характер	- (від грец. « <i>character</i> » – риса, ознака) – це сукупність сталих індивідуальних рис особистості, які формуються і проявляються в її діяльності і спілкуванні і зумовлюють типові для неї способи поведінки.
	- складне й індивідуально своєрідне поєднання рис людини, яке формується в процесі її розвитку під впливом умов життя та виховання і виявляється в її поведінці.
	- те, що на відміну від темпераменту обумовлене не стільки властивостями нервової системи, скільки культурою людини, її вихованням.

Прийоми самовиховання характеру

Акцентуації характеру – це крайні варіанти норми характеру як результат підсилення його окремих рис. Акцентуації характеру можуть спричинити неадекватні дії, вчинки людини.

Теорія акцентуованих типів характеру К. Леонгарда («загострених» рис особистості)	
Тип акцентуації	Характеристика
Демонстративний	- виражено прагнення бути в центрі уваги і добиватися своїх цілей за будь-яку ціну: сльози, непритомність, скандали, хвороби, хвастощі, вбрання, незвичайне захоплення, брехня. Легко забувають про свої непристойні вчинки.
Педантичний	- виражена занудливість у вигляді «переживання» подробиць, на службі здатні замучити формальними вимогами, акуратністю.
Стійкий (ригідний)	- надмірна стійкість афекту зі схильністю до формування паранойяльних і надцінних ідей, підвищена підозріливість, образливість, прагнення домінувати над іншими, відторгнення чужих думок і, як наслідок, конфліктність. Акуратні, цілеспрямовані, самолюбиві, вольові, прагнуть до авторитету і влади. Не схильні до зміни місця роботи.
Неврівноважений (збудливий)	- підвищена імпульсивність, конфліктність, послаблений контроль за бажаннями і збудженнями, дратівливі, постійно уникають труднощів, часто гніваються і лютують. На вигляд - похмурі, в розмові обговорюють лише те, що "лежить" на поверхні, відповідаючи сухо. Схильні до проявів збудливо-нудотного настрою, конфліктності.
Гіпертимний	- надмірно піднесений настрій, завжди веселі, балакучі, енергійні, прагнуть до лідерства, ризиків,

	авантюр, не реагують на зауваження, ігнорують покарання, втрачають грань дозволеного, відсутня самокритичність. Погано переносять самотність, монотонну роботу, умови жорсткої дисципліни.
Дистимічний	- постійно знижений настрій, смуток, замкнутість, небагатослівність, песимістичність, обтяжуються галасливим суспільством, з товаришами по службі близько не сходиться. У конфлікти вступає рідко, частіше є в них пасивною стороною.
Циклоїдний	- товариськість циклічно міняється (висока в період підвищеного настрою і низька в період пригніченості).
Тривожно-боязливий	- схильність до страхів, висока самокритичність, низька комунікабельність, мінорний настрій, висока вразливість, загострене почуття власної неповноцінності, нерішучість, схильність до "самозанурення", постійні сумніви і тривалі розмірковування.
Афективно-екзальтований	- дуже мінливий настрій, емоції яскраво виражені, підвищене відволікання на зовнішні події, балакучість, влюбливість, схильність до розваг та життєвої насолоди. Схильність до невротичних реакцій, депресії.
Емотивний (емоційний)	- надмірна чутливість, глибоко переживають щонайменші неприємності, надмірно чутливі до зауважень, невдач, схильні до невротичних депресій.
Екстравертований (конформний)	- висока товариськість, балакучі, іноді до нав'язливості, свої думки не має, дуже не самостійний, прагне бути як все, неорганізований, вважає за краще підкорятися, схильні до необдуманих та імпульсивних дій, бурхливих розваг, поширення чуток та пліток.
Інтровертований (шизоїдний, аутичний)	- нетовариські, замкнуті, спілкування за потреби, занурені в себе, про себе нічого не розповідають, свої переживання не розкривають, хоча властива підвищена чутливість.

Психопатія – хвороблива потворність характеру (при збереженні інтелекту), внаслідок чого різко порушуються взаємовідносини з оточуючими людьми. Іноді ці люди стають соціально небезпечними.

Запитання для самоконтролю

1. Як визначають поняття « характер» у психології?
2. Яким є співвідношення природного і набутого в характері людини?
3. Що називають виразними проявами характеру?
4. У чому виявляється інтегральна природа характеру?
5. Що таке риса характеру?
6. Які ставлення особистості виступають підставою для класифікації основних рис характеру?
7. Якими є основні властивості характеру?
8. Які акцентуації характеру ви знаєте?
9. Як формується характер?
10. Що відбувається в умовах, коли акцентуаційна риса характеру переходить за межі норм?
11. У чому може виявитись вплив характеру на темперамент і навпаки? Наведіть приклад.
12. Чи є вроджені такі властивості людини, як агресивність, схильність до ризику? Доведіть.
13. Які риси поведінки людини свідчать про силу їх характеру? Якими є психологічні умови формування сильного характеру?
14. Чим пояснити, що найбільш повно характер людини виявляється в складних, критичних ситуаціях?
15. Які риси характеру необхідно задіяти студенту при складанні екзаменаційної сесії?

Завдання та проблемні ситуації

1. Визначте, чи проявляється в наведених прикладах характер людини.
 - А. Студента запитали на вулиці, як доїхати до залізничного вокзалу. Він зупинився й докладно відповів на запитання.
 - Б. Одного разу вчитель, розгортаючи на уроці класний журнал, сказав: «От як добре: нарешті ви здогадались обгорнути свій журнал у чистий папір».
 - Це я обгорнув, - схоплюючись з місця, швидко й голосно сказав Ваня.
 - В. Коли в 7 класі відклали контрольну роботу з математики, Валя довго не могла заспокоїтися. Протягом майже 15-20 хвилин вона розмахувала руками й вигукувала: «От прекрасно! От чудово!»
2. У наведених характеристиках виділіть вольові, інтелектуальні та емоційні риси характеру. Укажіть, за якими ознаками можна це встановити.
 - А. Людмила І., 18 років. Швидко захоплюється новим, любить музику, поезію, природу. Небайдуже ставлення до всього довколишнього. Вона

бореться за високу успішність, але, за її власними словами, «надто переживає успіхи й невдачі». Ці властивості характеру особливо проявляються в її ставленні до людей. Вона не завжди безпристрасно оцінює їх. Уразлива, завжди насторожена й водночас винятково чуйна й добра. Дуже ініціативна дівчина, рішуча, нерідко імпульсивна. Яскрава, «романтична натура», «відверта душа», довірлива й безпосередня. Чудовий громадський працівник. Найкраще почуває себе в роботі.

Б. Віктор С., 18 років. Характеризується своєю громадсько-політичною спрямованістю. Мріє про військову службу. Багато й наполегливо працює, особливо цікавиться історією. У будь-яку роботу вносить планованість, точність, акуратність. У боротьбі за успішність, а також із помилками деяких товаришів виявляє велику рішучість, Віктор - глибоко принциповий і вимогливий до себе, наполегливий, упертий.

3. Розкрийте зв'язок між характером і спрямованістю, волею та почуттями особистості на нижче наведених прикладах.

А. На сторінках газети «Известия» її кореспондент С. Кондрашов писав: «Вона лежала на асфальті в Нью-Йорку, спливаючи кров'ю, коли вбивця повернувся, щоб добити її. 38 осіб із вікон своїх квартир дивилися, як він наносив удари один за одним. Молода жінка кричала, помираючи, але ніхто не прийшов їй на допомогу. Понад півгодини 38 осіб спокійно споглядали цю жахливу картину.

На запитання, чому вони так зробили, відповідали:

- Не знаю.
- Жінку, яку вбивали, я особисто не знав.
- Не знаю.
- Я був дуже стомлений після роботи.
- Мені не хотілося, щоб чоловік устрявав у цю історію».

Б. Удень зі станції Острог Львівської залізниці відправлявся потяг. Він уже набирав швидкість, коли машиніст Б. Жоденяк несподівано помітив на рейках двох дівчаток. Він негайно відключив двигуни і ввімкнув гальма. Пролунали тривожні гудки тепловоза, попереджаючи дітей про небезпеку. Тепловозна бригада зробила все, що могла, але потяг продовжував їхати вперед за інерцією.

У ці напружені хвилини Григорій Шевцов, складач потягів, кинувся буквально під колеса потяга, ризикуючи своїм життям. Сміливий рятівник за якісь лічені доли секунди встиг підхопити дівчаток і відскочити на узбіччя колії.

Життя чотирирічної Каті та п'ятирічної Оленки були врятовані.

Творче індивідуальне завдання

1. Розробіть рекомендації щодо того, які посади (яку роботу) можна доручати особистостям певної акцентуації (за всіма 10 шкалами). Якої стратегії поведінки необхідно дотримуватись, якщо це ваші підлеглі?

2. « Я думаю, що мені, можливо, властива акцентуація характеру за типом ..., тому що...»

3. «У моїй діяльності і поведінці виявляються такі властивості характеру, як...» (доведіть на конкретних прикладах).

4. «На формування мого характеру особливий вплив мав... .» (хто саме і на які конкретні риси. Доведіть на конкретних прикладах).

Тематика рефератів та доповідей

1. Соціум і характер – чи проста їх взаємодія? Чи впливає людина на соціум своїми рисами характеру?

2. Сила характеру – це що? Поясніть на прикладах.

3. Чи має рацію з погляду психології твердження «Характер гартується в боротьбі?» Аргументуйте свою думку.

Тести для самоперевірки

ІНСТРУКЦІЯ. Виберіть правильні відповіді з п'яти можливих варіантів.

1. Характер - це:

- а) індивідуальне поєднання існуючих властивостей особистості, що визначають ставлення до навколишнього світу;
- б) індивідуально-своєрідна динаміка психіки й поведінки;
- в) індивідуальні психологічні особливості людини, що є умовою успішного виконання нею діяльності;
- г) стійка властивість особистості, яка однаково виявляється в діяльності незалежно від її змісту.

2. Характер і темперамент:

- а) характер - основа темпераменту;
- б) це одне й те саме;
- в) темперамент-основа характеру;
- г) усі відповіді правильні.

3. Фенотип - це:

- а) спадкова властивість нервового апарату;
- б) носій спадкової інформації;
- в) сукупність спадкових структур організму;
- г) сукупність властивостей організму, що сформувались у процесі його індивідуального розвитку.

4. Скромність, самокритичність, зазнайство, зарозумілість. Яких рис характеру людини стосуються ці ознаки?

- а) рис, що виражають ставлення до інших людей;
- б) вольових рис;
- в) рис, що виражають ставлення до себе;
- г) рис, пов'язаних зі ставленням до речей.

5. Акцентуації рис характеру - це:

- а) позитивні риси характеру людини;
- б) надзвичайне підсилення окремих рис характеру;
- в) негативні риси характеру;
- г) хворобливий стан характеру.

6. Занижена самооцінка, надмірна чутливість, лякливість, сором'язливість – це властивість:

- а) гіпертимного типу;
- б) сензитивного типу;
- в) конформного типу;
- г) циклоїдного типу.

7. Занурення в себе, брак інтуїції, емоційна холодність притаманні:

- а) шизоїдному типу;
- б) психастенічному типу;
- в) сензитивному типу;
- г) істероїдному типу.

Література

[4, 9, 19, 20, 21].

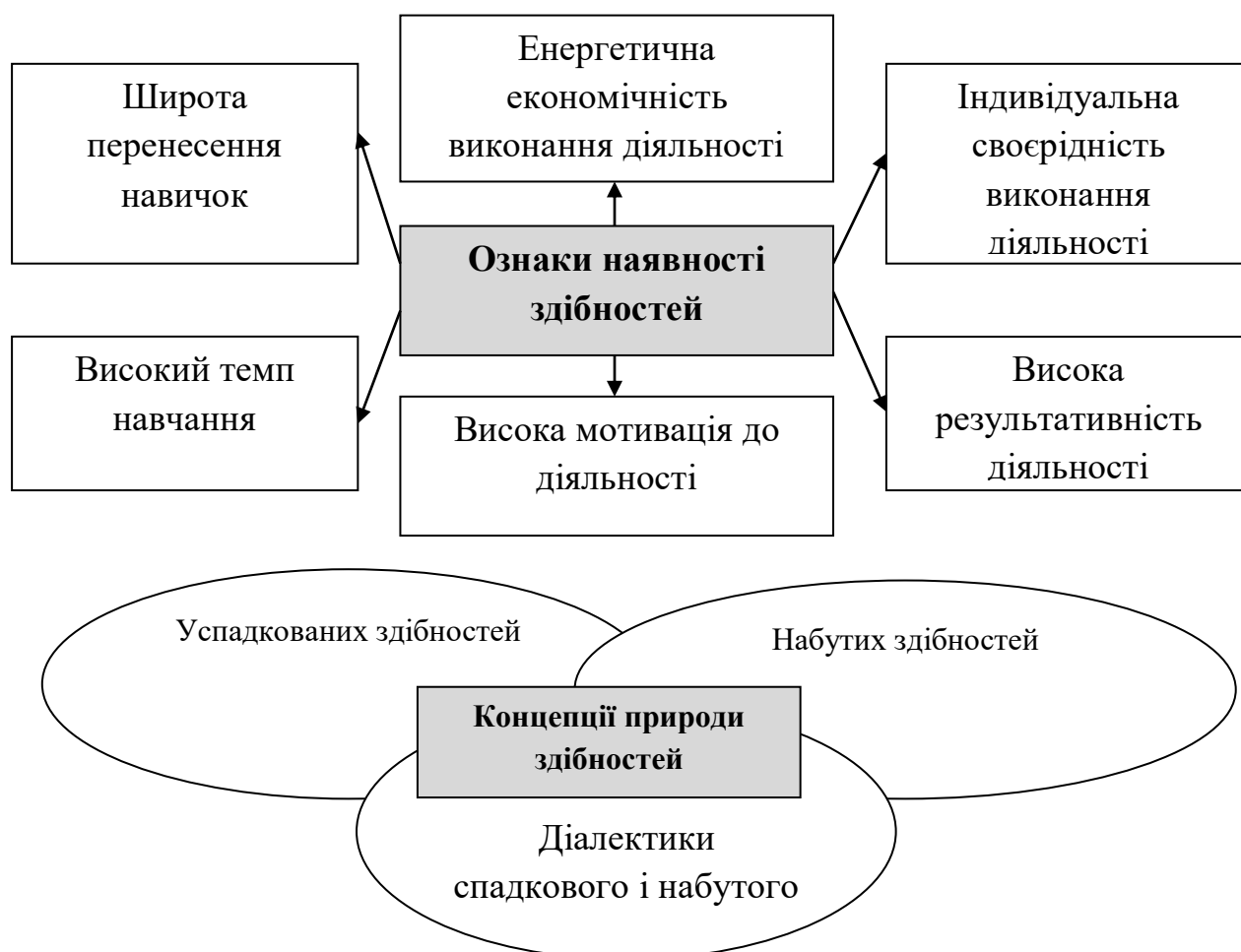
Тема 13. Здібності та їх розвиток

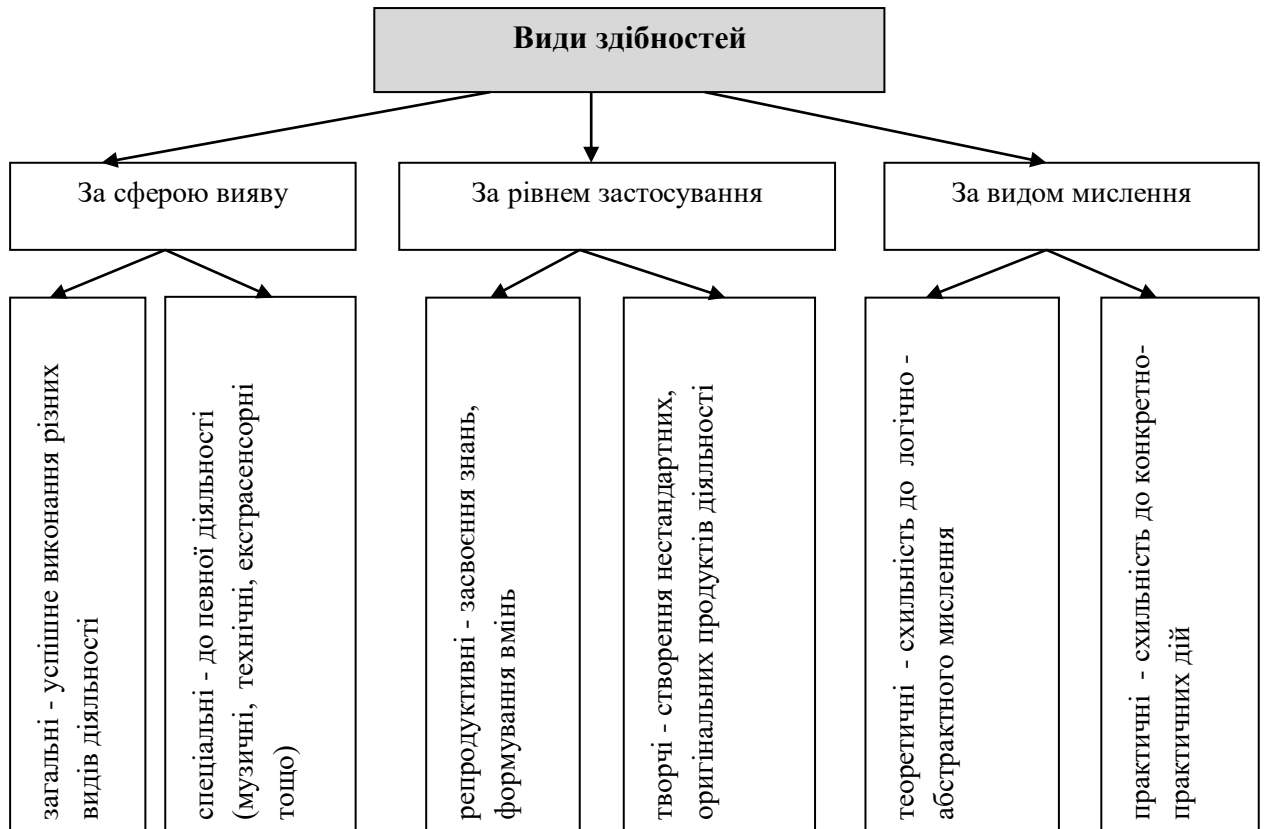
План

1. Поняття про здібності. Структура і види здібностей.
2. Задатки як природні передумови здібностей.
3. Розвиток здібностей та проблема їх вимірювання. Умови формування людських здібностей.

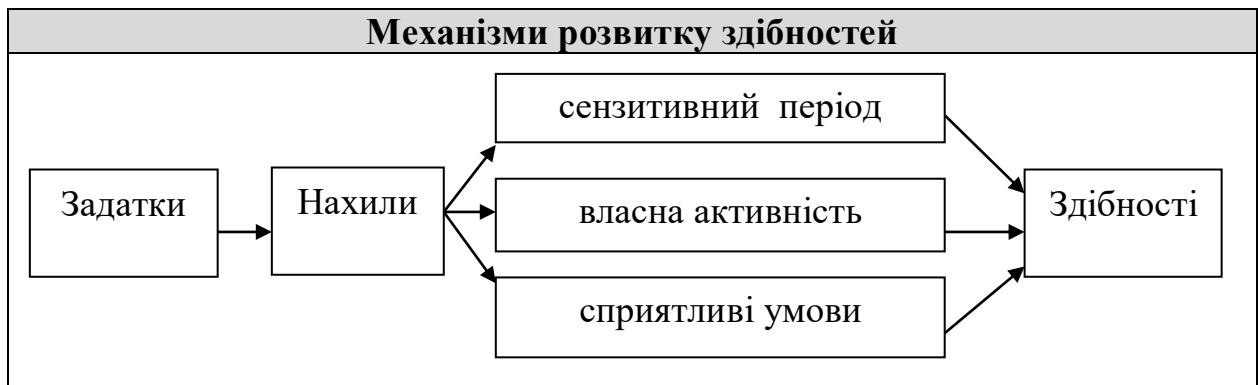
Опорні схеми для вивчення теми

Здібності	<p>- індивідуально-психічні властивості людини, що відповідають вимогам певної діяльності і є умовою успішного її здійснення;</p> <p>- властивості, які мають індивідуальний характер, є стабільними і тривалими в часі та виявляються, розвиваються використовуються в процесі діяльності (навчання чи роботи).</p> <p>Умовна формула здібностей: $\text{Здібності} = \frac{(\text{Продуктивність} + \text{Якість})}{\text{Затрати}}$</p>
Задатки	- вроджені передумови розвитку здібностей (анатомо-фізіологічні особливості мозку, нервової системи, аналізаторів, які обумовлюють природні індивідуальні відмінності між людьми).

Можливий взаємозв'язок здібностей різного виду		
Музичні	Технічні	Логічні
Художні	Просторові	
Комунікативні	Мнемічні	Організаторські
Рівні прояву здібностей		
<p>Геніальність – вищий рівень здібностей, який забезпечує досягнення особистістю таких результатів творчої діяльності, які складають епоху в житті суспільства, у розвитку культури.</p>		
<p>Талант - поєднання таких здібностей, які дають можливість успішно, самостійно й оригінально здійснювати якусь складну трудову діяльність.</p>		
<p>Обдарованість – поєднання різних високорозвинених здібностей.</p>		
<p>Задатки - вроджені передумови розвитку здібностей (анатомо-фізіологічні особливості мозку, нервової системи, аналізаторів, які обумовлюють природні індивідуальні відмінності між людьми).</p>		

Запитання для самоконтролю

1. Як можна визначити поняття «здібності»?
2. Які виділяють рівні розвитку здібностей особистості?
3. Охарактеризуйте види здібностей.
4. Що слід вважати передумовами розвитку здібностей?
5. Якою є роль задатків у розвитку спеціальних здібностей?
6. Дайте характеристику поняття «нахили» і розкрийте їх види.
7. Поясніть значення сенситивних періодів у формуванні і розвитку здібностей особистості.
8. У чому полягає якісна та кількісна характеристика здібностей?
9. Які методи використовують для діагностики здібностей?
10. У чому полягає проблема професійного самовизначення?
11. Охарактеризуйте основні типи професій за критерієм ставлення людини до навколишнього світу.
12. Якими є особливості розвитку здібностей у студентські роки?
13. Розкрийте співвідношення понять «здібність» та «компенсація».
14. Які умови сприяють розвитку здібностей особистості?
15. Які причини стають на перешкоді формування здібностей людини, якщо навіть у неї були добрі задатки до цієї здібності?
16. Якими є особливості розвитку здібностей у студентські роки ?

Завдання та проблемні ситуації

1. Чим можна пояснити помилки при оцінці здібностей до певної діяльності на ранніх етапах розвитку особистості, як, наприклад, у Ейнштейна та Клеро – до математики, у Сурикова – до живопису?
2. Життя має багато прецедентів, коли люди, що мали добрі задатки до розвитку певних здібностей, не реалізували їх. Які причини найчастіше перешкоджають їх розвитку?
3. Нижче поданий перелік здібностей, важливих для керівника. З'ясуйте, які з них є відносно загальними, а які - відносно спеціальними.

- а) Творче ставлення до справи.
- б) Високий рівень розумових здібностей.
- в) Здатність розуміти внутрішній стан іншої людини.
- г) Організаторські здібності.
- д) Здатність добре володіти собою, керувати своїми почуттями.
- е) Здатність передбачити зміни в поведінці підлеглого.
- є) Здатність передавати іншим своє ставлення до справи.

4. Нижчезазначені приклади, пов'язані з оцінкою здібностей. Визначіть, яка помилка була допущена при оцінці здібностей, які поняття при цьому були ототоженені.

А. Учитель фізики писав про знаменитого французького математика Е.Галуа: «Він єдиний, хто відповідав мені неправильно. Він зовсім нічого не знає. Говорять, у цього юнака є здібності до математики. Дивно! Судячи з екзамену, він не вирізняється особливим розумом або так вдало приховує свої здібності, що виявити їх неможливо».

Б. Видатний російський художник В.І. Суриков, як свідчать його біографи, тільки з другої спроби вступив до Академії мистецтв. Інспектор, переглянувши надані малюнки, заявив: «За такі малюнки вам навіть повз Академію треба заборонити ходити». Вступні іспити з малювання «з гіпсів» Суриков не склав і не був прийнятий до Академії.

Невдовзі він вступив до школи малювання й за три місяці пройшов трирічний курс училища. Після цього ті самі педагоги визнали його гідним бути зарахованим до Академії.

5. Зазначте, чи залежить успіх у кожному конкретному випадку від здібностей.

А. Особливо вражав нас Бурун. Він рідко потребував заохочення. Наполегливо долав не тільки премудрості арифметики й граматики. Найпростішу дрібницю, граматичне правило, окремий тип арифметичної задачі він долав з величезним напруженням, прів, але ніколи не злився й не сумнівався в успіху. Бурун мав надзвичайно тверде переконання: наука - неймовірно важка й карколомна річ, без надзвичайних зусиль її подолати неможливо. При цьому він зовсім не помічав, що іншим ті самі премудрості даються дуже легко. Нарешті настав час, коли Бурун випередив товаришів.

Б. Учень Сашко Росляков, крім німецької, яку він вивчав у школі, самостійно навчився говорити й читати датською, голландською, французькою, іспанською, чеською, португальською, норвезькою, шведською, а зараз вивчає англійську. На міській олімпіаді з німецької мови Сашко став переможцем, хоча там брали участь учні з німецької спецшколи і

навіть німці за національністю. Шкільний курс хімії, фізики, математики й німецької мови він давно вже опанував. Коли він погоджується із висновками поданими у шкільному підручнику, то виходить до дошки та скромно відповідає урок; але якщо він не згоден, то так само спокійно висловлює власну думку. Сашко вчить усе глибоко, поки не зрозуміє суті кожного висновку, кожного досліду. Тому він вільно може говорити з інженером-хіміком про фізичну хімію та абразивне виробництво.

У вивченні наук учень вийшов за межі шкільної програми, і йому стали зрозумілими багато понять, які не змогли засвоїти навіть деякі студенти хімфаку. Коли Сашко прийшов на завод на практику, то прийшов як на роботу, просидів у лабораторії до вечора, поки не виконав, що потрібно. Працівники лабораторії здивувалися, коли дізналися, що це не молодий спеціаліст, а школяр. Усе це тому, що Сашко вміє вчитися. Він вимикає світло у своїй кімнаті дуже пізно. Уранці поспішає до школи, після уроків - до хімічної лабораторії інституту, де є членом наукового товариства. І тут він забуває про час. Над одним дослідом із хімії працював чотири місяці. Повертався додому пізно, а потім знову сідав за стіл. І так день за днем, ніч за ніччю. Коли його питають, як це він встиг так багато прочитати, передумати, він відповідає: «Мені це потрібно».

В. Студентові М., що закінчив школу із золотою медаллю, без зусиль, майже без виконання домашніх завдань давалася математика. Він швидко опановував її і все, пов'язане з нею в інших науках - астрономії, фізиці, розумів без зусиль, запам'ятовував формули, закони, ряди складних відношень. У вищому навчальному закладі мріяв «утекти» від математики, вступивши на факультет, де б не було й натяку на неї.

Творче індивідуальне завдання

1. Які здібності батьків, на вашу думку, ви від них успадкували?
2. Яку б програму розвитку тих чи інших здібностей у себе ви б могли змодельовати?
3. Для обраної мною професії необхідно мати такі здібності: Думаю, що я маю... , тому що... . Мені здається, потрібно розвивати... , тому що... .
4. Я гадаю, що N – геній, тому що... .
5. Для того, щоб особистість розвивалася гармонійно, необхідно... .

Тематика рефератів та доповідей

1. Обдарована молода людина: хто вона?
2. Тести інтелекту і загальні здібності.
3. Чи можна народитись генієм?

4. Які здібності є значущими у професії економіста, менеджера, агронома?

5. Виховання обдарованих дітей. Умови для розвитку здібностей.

6. Здібності, задатки й індивідуальні відмінності людей.

Тести для самоперевірки

ІНСТРУКЦІЯ. Виберіть правильні відповіді з п'яти можливих варіантів.

1. Здібності - це:

а) індивідуально-психологічні властивості, що є необхідною умовою виконання творчої діяльності;

б) психічні властивості, що зумовлюють успішне навчання;

в) індивідуально-типологічні властивості людини, які виявляються в діяльності та є умовою її успішності;

г) індивідуально-типологічні властивості, що виявляються і розвиваються у творчій діяльності.

2. Яким є зв'язок між темпераментом та професійними здібностями?

а) Такого зв'язку немає.

б) Тип темпераменту зумовлює успіх у відповідних галузях діяльності.

в) Темперамент не визначає рівня цих здібностей, але є професії, які пред'являють високі вимоги до певних якостей темпераменту.

г) Тип темпераменту визначає рівень загальних і спеціальних здібностей.

3. Яке з тверджень є правильним?

а) Здібності виявляються у діяльності й у ній розвиваються.

б) Здібності існують незалежно від діяльності й поза нею.

в) Поза діяльністю здібності існувати не можуть.

г) Здібності розвиваються незалежно від діяльності, проте в діяльності виявляються.

4. До загальних здібностей належать:

а) математичні;

б) організаторські;

в) чутливість до інтонації;

г) мисленнєві.

5. Задатки-це:

а) поєднання знань, умінь, навичок;

б) анатоμο-фізіологічне підґрунтя здібностей;

в) реалізовані в діяльності потенційні можливості особистості;

г) індивідуально-психологічні властивості людини.

6. Обдарованість - це:

- а) сприятливі індивідуально-своєрідні особливості особистості;
- б) сукупність здібностей;
- в) поєднання здібностей, що забезпечують людині успішне виконання будь-якої діяльності;
- г) досконалість у певному виді діяльності.

7. Майстерність - це:

- а) відповідна сума готових умінь і навичок;
- б) спрямованість інтересів;
- в) високий рівень розвитку спеціальних здібностей;
- г) здатність успішно займатися певним видом діяльності.

Література

[4, 9, 13, 19, 20, 21].

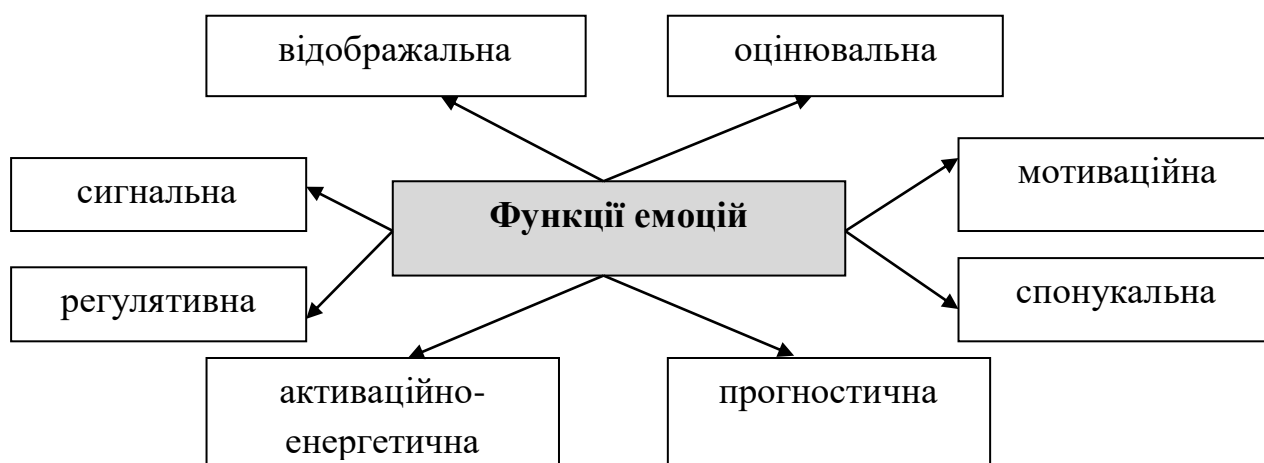
РОЗДІЛ IV. ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВА СФЕРА ОСОБИСТОСТІ

Тема 14. Емоції та почуття.

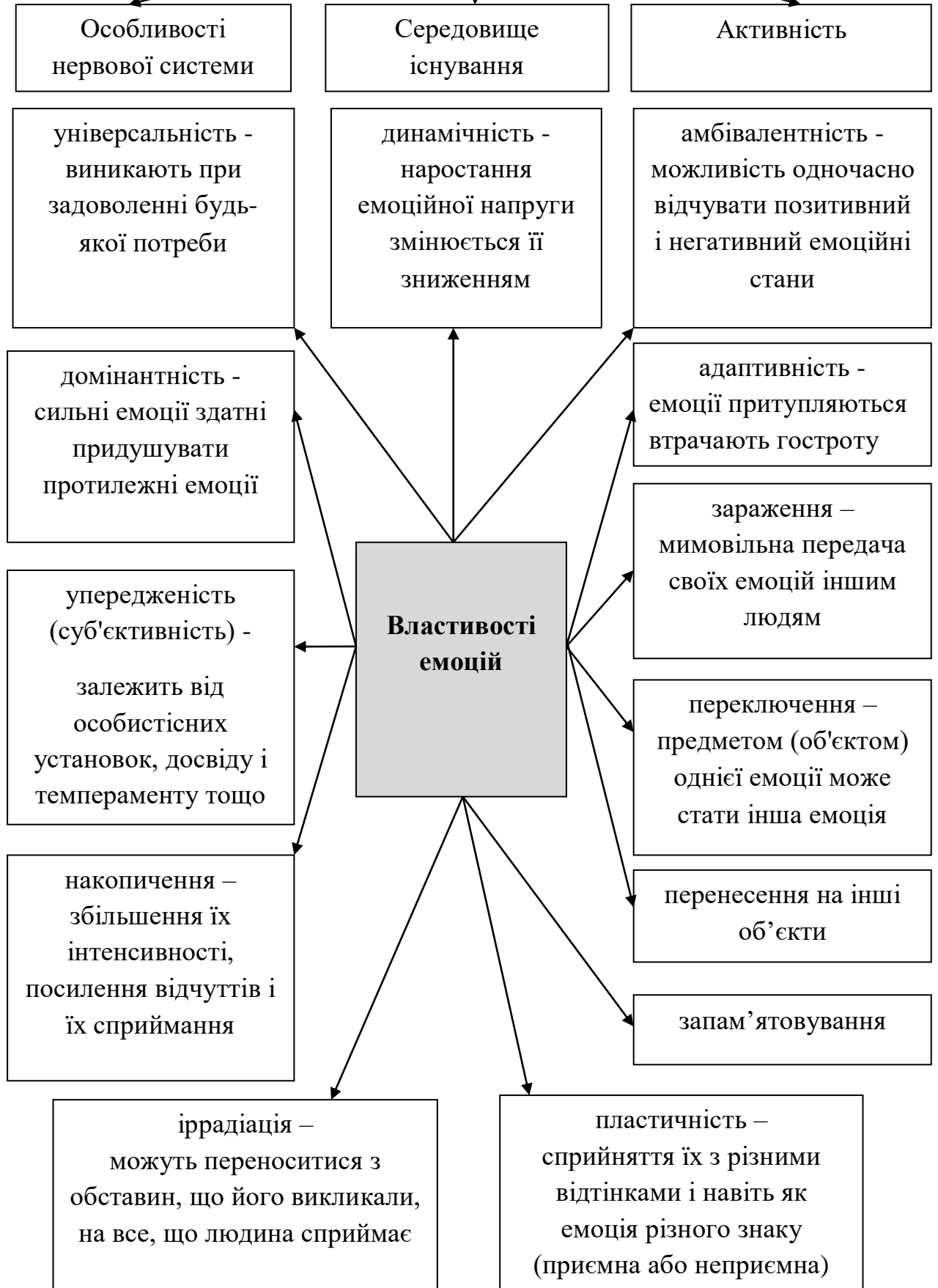
План

1. Поняття про емоції та почуття. Класифікація емоцій. Роль емоцій та почуттів в житті людини. Основні емоційні стани.
2. Види почуттів (моральні, естетичні, інтелектуальні, праксичні). Фізіологічні механізми почуттів.
3. Поняття про психічні стани. Афективний стан та афект.
4. Настрій: емоційне забарвлення поведінки і діяльності.
5. Стресовий стан та його перебіг. Стрес і діяльність людини.
6. Фрустрація як дезорганізація свідомості та діяльності.
7. Психічні стани, пов'язані з фізіологією людини: сон, летаргічний сон, сноходіння, гіпноз.

Емоція	- (лат. <i>emovere</i> — збуджувати, хвилювати) це загальна активна форма переживання організмом своєї життєдіяльності, реакція психіки на задоволення чи незадоволення потреби.
	- стан збудження чи хвилювання, що позначається сильними почуттями, і зазвичай імпульсом щодо певної форми поведінки.
Почуття	- специфічно людський, узагальнений, найвищий, найглибший рівень переживань особою свого ставлення до себе, до подій, осіб, предметів, які були, є і будуть.
	- на відміну від емоцій почуття пов'язані з необхідними для суспільного життя людини функціями, її пристосуванням до суспільного середовища.

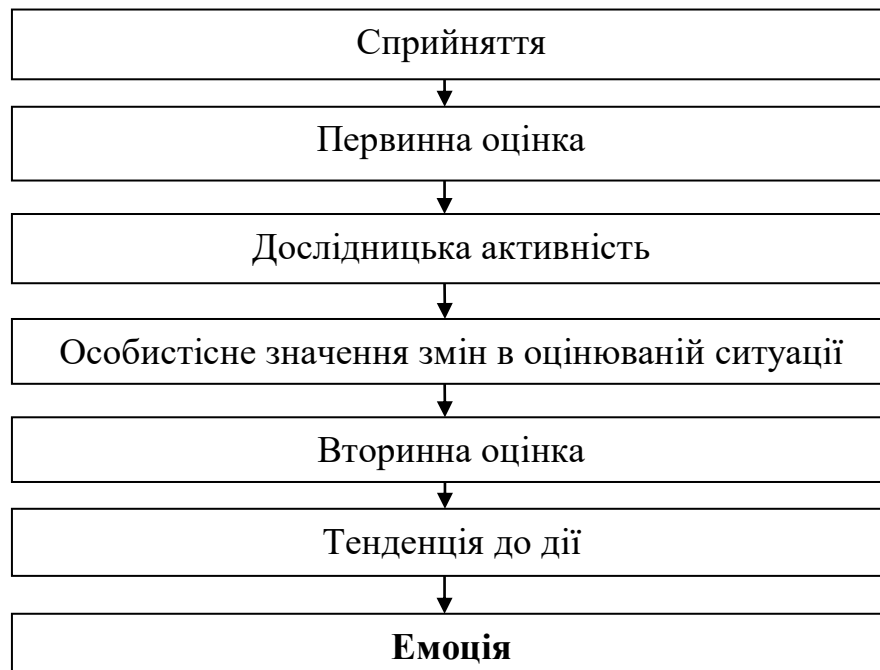
**Чинники, що зумовлюють розвиток
емоційної сфери людини**

Класифікація емоцій	
За ступенем збудження чи заспокоєння	- стеничні (гр. sthenos - сила) емоції — такі, що спонукають до вчинків, висловів, збільшують активність і напругу сил (радість, впевненість, злість, тріумф); - астеничні емоції сприяють пасивності, бездіяльності (страждання, неспокій, страх).
За наявністю відтінків задоволення або незадоволення	- позитивні емоції — відповідають світогляду і потребам цієї особи (задоволення, радість, захват, самовдоволення, упевненість, довіра, симпатія, любов); - негативні емоції — породжені відхиленням обставин від параметрів життєдіяльності особистості (горе, невдоволення, туга, сум, нудьга, розпач).
За інтенсивністю та тривалістю	- настрій, - афект, - пристрасть.
За сферою діяльності	- моральні, інтелектуальні, естетичні т.д.
За зв'язком із суспільними потребами	- нижчі емоції, що пов'язані з безумовно-рефлекторною діяльністю, ґрунтуються на інстинктах: емоції голоду, спраги, еґоїзму тощо; - вищі – дійсно людські емоції та почуття (патріотизму, обов'язку, любові, сорому тощо).
Фундаментальні емоції (за К. Ізардом)	радість, сум, гнів, відроза, презирство, страх, сором, зніяковілість, провина, подив, інтерес, цікавість, здивування, страждання, горе, провина.

Теорії емоцій	
Теорія Джеймса-Ланге	Емоції не впливають на функціонування організму, а лише передають вищим відділам мозку загальну оцінку того, що в ньому відбувається.
Теорія Кеннона-Барда	Тілесні процеси при емоціях біологічно доцільні, оскільки служать попереднім налаштуванням організму на ситуацію, при якій організму потрібно буде витратити енергію.
Теорія Дональда Хебба	Характер і інтенсивність емоційних переживань регулюють діяльність людини.
Теорія когнітивного диссонанса Л.Фестінгера.	Позитивні емоції виникають у людини тоді, коли її сподівання здійснюються, тобто коли реальні результати діяльності співпадають з очікуваними результатами. Негативні емоції виникають в тих випадках, коли між очікуваними і отриманими результатами діяльності є розходження.
Теорія П.В.Симонова.	Основною формулою емоцій є $E = f \Pi (I_{нб} - I_{нв}),$ де, E — емоція, її сила і якість; Π — величина і специфіка актуальної потреби; $I_{нб}$ — інформація яка необхідна для задоволення актуальної потреби; $I_{нв}$ — наявна інформація, та якою індивід володіє в даний момент.

Механізм виникнення емоції

Форми переживання почуттів.

Афект	- (лат. <i>affectus</i> — пристрасть, душевне хвилювання) сильний емоційний процес, який виникає у людини швидко, триває бурхливо і характеризується значними змінами свідомості та порушенням вольового контролю за діями.
Стрес	- емоційний стан людини, який виникає при напруженні, здебільшого в екстремальних ситуаціях.
Дистрес	- негативний стан, спричинений довготривалим переживанням стресового стану внаслідок постійної дії проблемного або небезпечного фактору; збереження психофізіологічного напруження навіть після усунення загрози.
Пристрасть	- стійке, глибоке й сильне переживання, що на певний час визначає спрямованість думок і дій людини.
Настрій	- загальний емоційний стан людини, що характеризує її життєвий тонус упродовж певного часу.
Фрустрація	-(лат. <i>frustratio</i> — марне сподівання, невдача, обман) негативний емоційний стан, що супроводжується усвідомленням неможливості досягти поставленої мети, коли на шляху до поставленої мети людина зустрічає реально нездоланні перешкоди або сприймає їх такими.

Вияви емоцій та почуттів

Внутрішній (вісцеральний):
Серцебиття, кров'яний тиск,
внутрішні переживання

Зовнішній (експресивний):
Рухи, пози, інтонація, міміка,
рух очей, експресія

Зовнішні прояви емоційних станів

Об'єкт спостереження	Емоційний стан		
	оптимальний	перезбудження	заторможеність
Рот, брови, загальний вираз	Невеликі рухи губами, звичайний вираз обличчя	Губи міцно стиснуті, м'язи скул напружені, брови зведені до перенісся, схвильований вираз обличчя	Губи стиснуті, кутики вуст опущені, брови зведені до перенісся, страдницький вираз обличчя
Очі	Спокійний, уважний погляд	Палаючі стривожені очі, напружений погляд, кліпання повіками	Понурений, невдоволений погляд
Колір шкіри	Звичайний колір	Значне почервоніння або блідість	Почервоніння та (або) поява плям
Рухи рук	Легке, ледве помітне здригання	Явно виражене тремтіння, збільшення амплітуди та швидкості рухів, зниження їх точності, метушливість	Повільні, пасивні рухи, зниження їх амплітуди, швидкість й точність, заторможеність
Дихання	Помітне, рівне	Прискорене, неглибоке	Уповільнене, переривчасте
Інтонація	Швидке мовлення, звична гучність та емоційна виразність	Голосніше мовлення, підвищення високих тонів, інтонація гніву. Порухення синтаксичного порядку слів.	Емоційне, невиразне тихе мовлення. Розтягування слів, перехід на шепотіння.
Особливості поведінки	Активність, захоплення розмовою, виконанням роботи	Поганий самоконтроль, бравада, грубість, самовпевненість	Бажання обмежити контакти, апатія, сонливість, безтурботність

Запитання для самоконтролю

1. Що розуміють під психічним станом?
2. Охарактеризуйте основні емоційні стани.
3. Характеристика настрою як психічного стану.
4. Як впливає настрої на діяльність людини ?
5. У чому полягають відмінності емоцій людини від емоцій тварини ?
6. Чому моральні, інтелектуальні, естетичні та практичні почуття належать до вищих почуттів ?
7. Що відрізняє стрес від дистресу?
8. За допомогою яких прийомів людина може керувати своїм емоційним станом?
9. Яку роль відіграють почуття в формуванні інтересу людини до чогось?
10. Чому людина не володіє собою в стані афекту, пристрасті, потягу?
11. Чи може мати стрес позитивні впливи в адаптації людини до різних ситуацій?
12. Чи можна виховати і перевиховати емоції людини?
13. Чи завжди страх перед невідомим викликає у людини стресовий стан?
14. Чому людина в горі відчуває себе легше, коли виплачеться?
15. Чи завжди страх невідомого викликає у людини стресовий стан?

Завдання та проблемні ситуації

1. Чим можна пояснити, що тривале розлучення близьких людей завжди супроводжується стійкими негативними переживаннями?

2. Чим можна пояснити, що іноді емоційні реакції не відповідають об'єктивним впливам? Приведіть приклад.

3. Визначте, які з названих різноманітних почуттів, належать до моральних, які до естетичних, а які до інтелектуальних.

Подив. Почуття гумору. Товариські почуття. Упевненість. Почуття прекрасного. Почуття справедливості. Захоплення. Почуття трагічного. Почуття обов'язку. Сумнів. Почуття іронії. Почуття сорому. Злорадство. Заздрощі. Почуття комічного. Здивування.

4. До якої категорії - настрої, афект, пристрасть, стресові стани, фрустрація тощо - належать емоційні явища, описані в кожному прикладі?

А. Під час складання вступних іспитів з математики учень-відмінник не може впоратися з легкою задачею, говорить, що в нього якийсь дивний стан: він усе забув.

Б. Учень 6 класу розповідає, що коли він дуже знервований, то завжди починає всім грубіянити. Лють охоплює його так, що він хоче її вихлюпнути

на інших. Через це виникають сварки, бійки і всілякі непорозуміння. Пізніше він шкодує про те, що сталося, і кається.

В. Під час навчання стрибків із парашутом деякі новачки не знаходять сили покинути борт літака. Деяких тільки повторним наказом вдається змусити зробити крок за борт літака. Страх і хвилювання не залишають їх і тоді, коли шовковий купол парашута розкривається над ними, вони втрачають здатність сприймати події і не можуть зробити жодної осмисленої дії. Іноді такий стан неможливо подолати й доводиться полишити думку про стрибки.

5. Визначте види почуттів.

А. «Я танув і тремтів від невиразної насолоди, коли писав музику до «Онегіна» (З листа П.І. Чайковського).

Б. Після тривалих зусиль студентові пощастило розв'язати важку задачу, що привело його в стан захоплення.

В. Студент-староста був надзвичайно пригнічений тим, що товариші назвали його «донощиком», бо він повідомив куратору, хто був відсутній на заняттях без поважної причини.

Творче індивідуальне завдання

1. Трапляється, що я стримую такі емоції, як..., тому що... . У результаті цього....

Тематика рефератів та доповідей

1. Теорії емоцій та їх порівняльно-критичний аналіз.
2. Експресивна функція емоцій та спілкування.
3. Емоції та їх вираження у тварини та людини.
4. Чи народжується людина з почуттями ?
5. Прояв емоцій у художній творчості.

Тести для самоперевірки

ІНСТРУКЦІЯ. Виберіть правильні відповіді з п'яти можливих варіантів.

1. Почуття - це:

- а) відображення навколишніх предметів і ставлення до них;
- б) реакція людини на все, що її оточує;
- в) своєрідне ставлення до того, що вона сприймає;
- г) переживання, у яких виявляється ставлення людини до навколишнього світу та самої себе.

2. Фрустрація розкривається як:

- а) прагнення діяти;

- б) необмежене самозвинувачення;
- в) повна байдужість до оточення;
- г) надзвичайна прикрість;
- д) озлобленість.

3. Гуманність-це:

- а) інтелектуальні почуття;
- б) моральні почуття;
- в) естетичні почуття;
- г) практичні почуття.

4. Афект-це:

- а) мобілізація захисних сил організму;
- б) суб'єктивне ставлення до дійсності;
- в) дуже велика інтенсивність переживання;
- г) амбівалентне почуття.

5. Інтелектуальні почуття-це:

- а) почуття потворного;
- б) любов до рідного краю;
- в) почуття сумніву й упевненості;
- г) піднесеність.

6. Стресор-це:

- а) реакція на подразник;
- б) засіб емоційного впливу на людину;
- в) неадекватна реакція на раптовий подразник;
- г) чинник, що спричиняє стресовий стан.

7. Еустрес - це:

- а) підвищення стійкості організму щодо шкідливих впливів;
- б) зниження стійкості організму щодо шкідливих впливів;
- в) амбівалентний вплив різних чинників;
- г) нервово-психічна реакція.

Література
[4, 9, 19, 20, 21].

Тема 15. Воля

План

1. Поняття про волю.
2. Вольові дії людини. Види дій. Структура вольової дії.
3. Воля та її функції.
4. Проблема свободи волі. Воля і ризик.
5. Вольові якості особистості.
6. Порушення та розвиток волі у людини.

Опорні схеми для вивчення теми

Воля	- це здатність людини свідомо контролювати свою діяльність і поведінку, активно керувати ними, переборюючи перешкоди, підпорядковувати їх свідомо поставленій меті.
	- виявляється в зусиллі, внутрішньому напруженні, яке створює людина, діючи або припиняючи свої дії, переборюючи зовнішні або внутрішні труднощі.

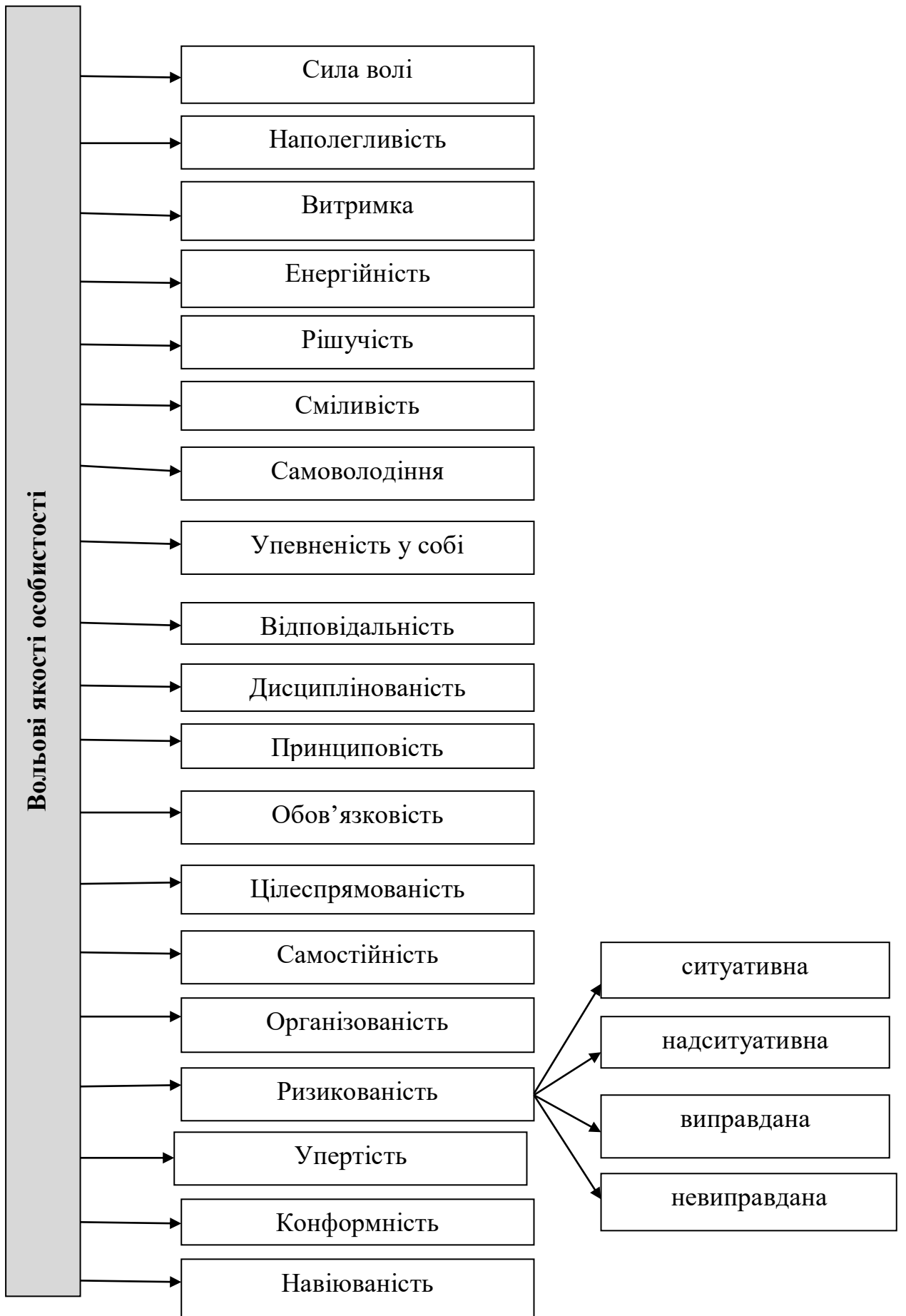

Теорії волі	
Інтелектуалістична теорія волі (Е.Мейман)	- джерело волі - в уявленнях людини: кожне з цих уявлень бореться за своє переважне становище у свідомості, перемагають найбільш чіткі і ясні уявлення. Воля розвивається в процесі переходу мотиву в дії, подолання перешкод.
Воля як "вільний вибір" (У.Вундт, У. Джемс).	- це самостійний процес, що починається з ідеї про ті рухи, які збирається виконати людина: прагнення і потяги, що спонукають людину до дії.
Емоційна теорія (Т.Рібо)	-в основі вольової діяльності лежить прагнення відчутти або продовжити задоволення і уникнути страждання. Воля - явище вторинного порядку по відношенню до емоцій, почуттів.
Волюнтаристська теорія (А. Шопенгауер та Е. Гартман)	- воля є особливою, надприродною силою.

Психологічна структура вольової дії

Запитання для самоконтролю

1. У чому виявляються головні функції волі?
2. У чому полягає істотна відмінність між довільною та мимовільною дією?
3. Що таке сила волі і чим вона зумовлюється?
4. Якими є головні етапи розвитку складної вольової дії?
5. Які причини можуть викликати боротьбу мотивів?
6. Які чинники, на вашу думку, справляють найбільший вплив на розвиток волі людини?
7. Яке місце займає воля серед інших психологічних процесів?
8. Які вольові якості особистості Вам відомі?
9. У чому полягає слабкість волі і якими є її причини?
10. Чи є будь – яка свідома дія вольовою?
11. Чи є воля вродженою, генетично обумовленою властивістю?

12. З ким ви хотіли краще спілкуватись – з людиною сильної волі чи безвільною?

13. Які прийоми роботи над собою можуть сприяти формуванню вольових якостей?

14. В яких випадках оцінювання вчинків людини може стимулювати її волю?

Завдання та проблемні ситуації

1. Іноді дорослі, спілкуючись з дітьми, вживають такі висловлювання: «У тебе, як завжди, в голові тільки дурниці.», «Я нічого доброго від тебе не чекав.» Чи завжди такі зауваження можуть дати позитивний ефект? На формування яких якостей дитини це впливає?

2. Добре відомо, що коли людині, котра навчається їздити на велосипеді, сказати, що зараз вона впаде, то вона й справді падає. Які механізми волі спрацьовують у цьому випадку?

3. Психолог, якому вдалося врятуватися з гітлерівських таборів смерті, стверджував, що найстійкішими серед в'язнів були ті, хто до цього жив інтенсивним внутрішнім життям, нехтував матеріальним благом – професійні революціонери, священики, люди високої культури. Інші, менш стійку, групу становили люди, діяльні за своєю природою, які активно шукали можливості пристосуватись і вижити. Були й такі, що йшли на підлість і зраду. Нарешті, була група зломлених, збайдужілих осіб, які не робили жодних спроб чинити опір своїй долі. Серед них траплялися люди, що колись обіймали високі посади, керували іншими.

Про що свідчить це спостереження? Як пояснити відмінності в поведінці цих груп людей?

4. Визначте, які вольові якості проявилися в описаній ситуації.

Шаварш Карапетян - десятиразовий чемпіон світу, семиразовий чемпіон СРСР зі швидкісного підводного плавання. Зовсім випадково він опинився на місці жахливого нещасного випадку: тролейбус із пасажирями зірвався з високої греблі Єреванського водосховища. Потрібна була лише мить для того, щоб він прийняв найважливіше рішення у своєму житті: власноруч рятувати потерпілих, доки не надійде допомога. Для цього спочатку треба було, пірнаючи на велику глибину (9 м) у холодну каламутну воду, дістатись до людей, які знаходились у тролейбусі, на дні водосховища. Потім, понад 20 хвилин, до повного фізичного виснаження, стікаючи кров'ю, від численних порізів, діставати та піднімати на поверхню потерпілих. Герой вирвав із пазурів смерті 20 людських життів. Якою ж ціною дістався цей подвиг Карапетяну? 45 діб між життям і смертю, півроку напруженого лікування.

5. Зазначте, який етап (чи етапи) вольового акту характерний для кожного конкретного випадку. Установіть, які мотиви спонукали Широслана до вольової дії в описаних випадках.

А. Одного разу Гусейн і Широслан посварилися. Широслан відмовився стрибнути на дно яру. «Ну, стрибаймо. Он на той пісок», - наполягав Гусейн. Висота «вовчої ями» - метрів п'ять-шість. Широслан мовчки відійшов у бік. «Боїшся?» - наступав на нього Гусейн. - «А навіщо це потрібно?» - спокійно заперечив йому хлопчик.

Б. Уночі під час великої хуртовини Широслан допомагав батькові переганяти отару овець із пасовиська до села. Вівці, відчувши присутність хижаків, несподівано помчали до урвища. Хлопчик не розгубився. Він кинувся навперейми, хоча знав, що зіткнеться з очманілими від страху тваринами, що може зірватися в прірву. Так і сталося. Проте все-таки він устиг біля самого урвища ударом кийка повернути барана-ватажка.

Відвідавши Широслана в лікарні, Гусейн не витримав і запитав:

- Чого ж ти тоді не стрибнув?
- А навіщо?
- А цього разу? .
- Ну, цього разу треба було...

Творче індивідуальне завдання

1. У мене виникають певні труднощі з вольовою регуляцією коли..., тому що... . Я думаю, мені необхідно... .

Теми рефератів та доповідей

1. Провідні напрямки та шляхи розвитку волі.
2. Становлення вольової регуляції у дітей шкільного та дошкільного віку.
3. Воля і мотивація. Зв'язок вольової регуляції поведінки з боротьбою мотивів, потребами та цілями людини.
4. Вольова регуляція емоцій, причини і наслідки: «за» і «проти».

Тести для самоперевірки

ІНСТРУКЦІЯ. Виберіть правильні відповіді з п'яти можливих варіантів.

1. Воля - це:

- а) свідомо спрямованість особистості;
- б) активність людини, пов'язана з подоланням перешкод;
- в) психічна реактивність особистості;
- г) боротьба мотивів.

2. Ризик буває:

- а) надситуативний;
- б) ситуативний;
- в) підситуативний;
- г) виправданий;
- д) невинуватий.

3. Вольові дії - це:

- а) прийняття обґрунтованих рішень, попереднє обдумування плану їх виконання;
- б) імпульсивні дії, пов'язані з подоланням труднощів;
- в) цілеспрямовані дії, пов'язані з подоланням перешкод;
- г) свідомі, довільні дії.

4. Вольова поведінка характеризується:

- а) прийняттям рішення;
- б) подоланням перешкод на шляху досягнення мети;
- в) постановкою мети і прийняттям рішення;
- г) усуненням внутрішніх суперечностей.

5. Цілеспрямованість - це:

- а) здатність добиватися поставлених цілей;
- б) свідоме підкорення своєї поведінки правилам;
- в) уміння особистості керуватись у своїх діях стійкими переконаннями;
- г) здатність людини підкоряти свою поведінку стійким і суттєвим цілям.

6. Внутрішніми перешкодами є:

- а) погода;
- б) забобони;
- в) природні явища;
- г) протистояння людей.

7. Абулія-це:

- а) наполегливість;
- б) спонукання;
- в) порушення довільної регуляції;
- г) нерішучість

Література
[4, 9, 19, 20, 21].

V. ОСОБИСТІТЬ У ДІЯЛЬНОСТІ Й СПІЛКУВАННІ

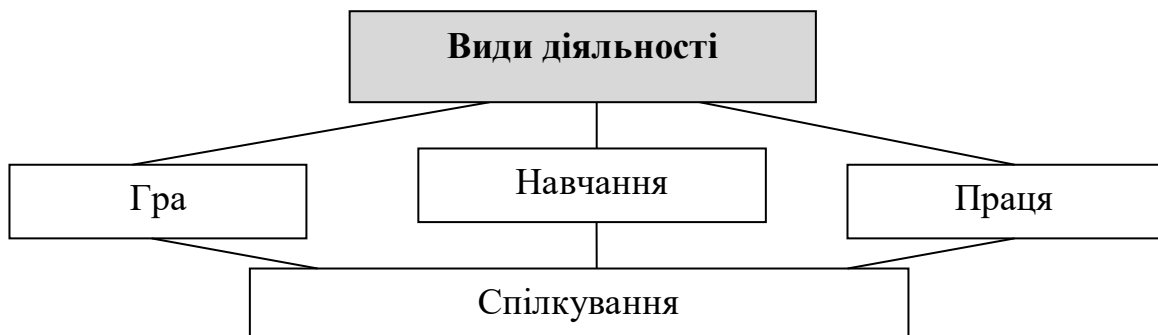
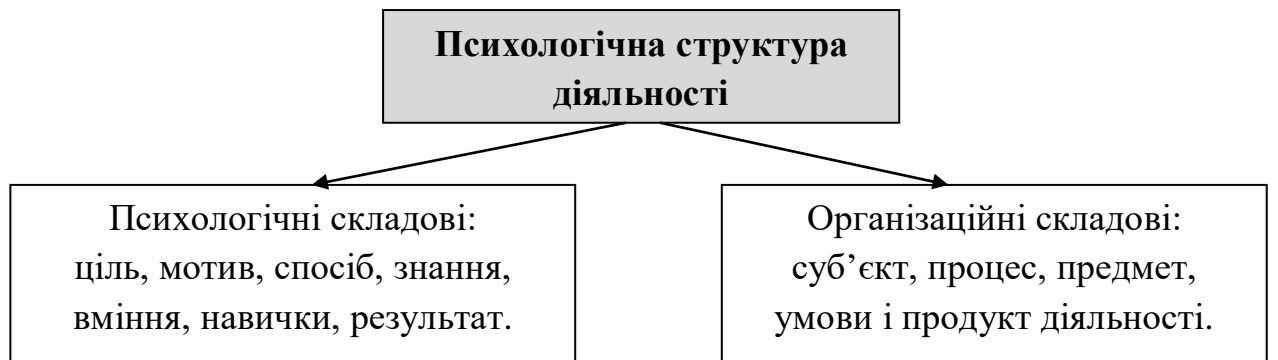
Тема 16. Психологічні основи діяльності людини

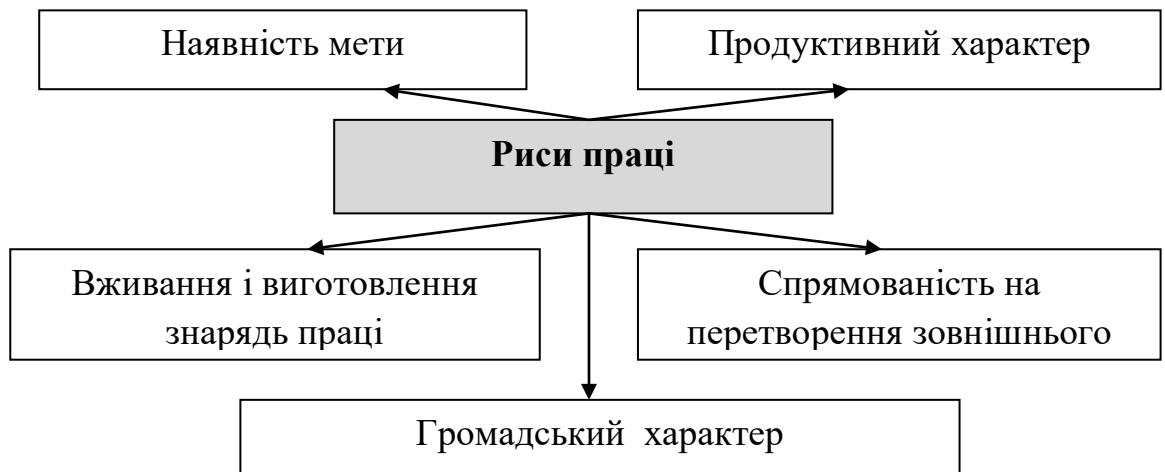
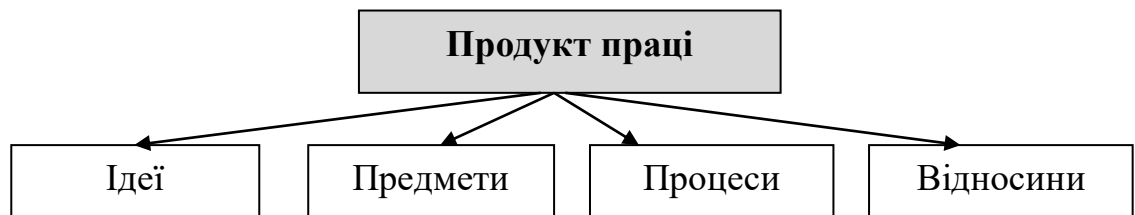
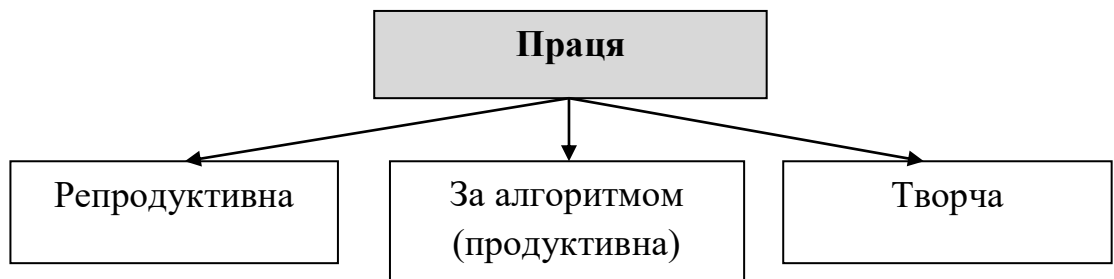
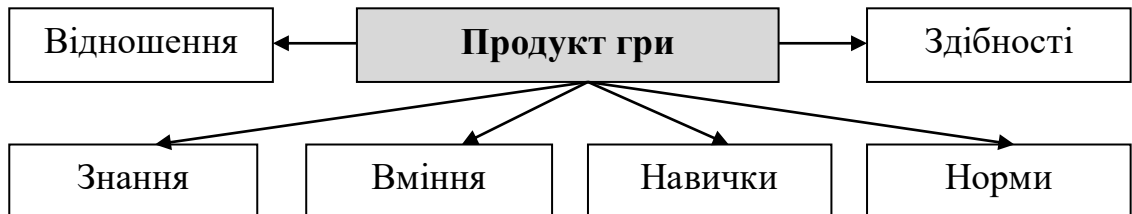
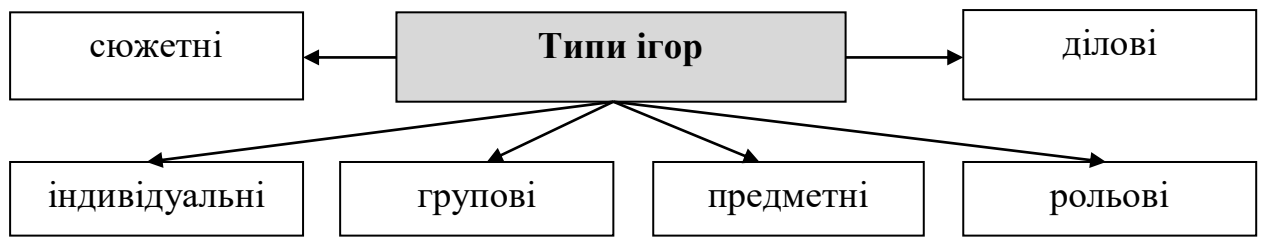
План

1. Поняття про діяльність.
2. Зміст і структура діяльності.
3. Способи діяльності, процес їх опанування. Умови формування вмінь і навичок.
4. Основні види діяльності.

Опорні схеми для вивчення теми

Діяльність	- специфічно людська форма ставлення до навколишнього світу, змістом якої є доцільні зміни і перетворення речей і явищ залежно від людських потреб;
	- необхідна умова існування суспільства.

Запитання для самоконтролю

1. Чим зумовлена активність біологічних індивідів?
2. Що характеризує поведінку тварин як специфічну форму активності?
3. Що характеризує діяльність як специфічну форму людської активності?
4. Якими є головні компоненти діяльності?
5. У чому полягає суть процесу екстеріоризації дії?
6. У чому полягає суть процесу інтеріоризації дії ?
7. Якими є характерні ознаки гри, навчання та праці як різновидів діяльності?

Завдання та проблемні ситуації

1. Персонаж повісті М.В. Гоголя «Шинель» Акакій Акакійович Башмачкін вражає читача одноманітністю і примітивністю свого побуту. Він служив у департаменті чиновником для переписування документів, і нічого, крім переписування, його більше не цікавило. Навіть удома, похапцем поївши, Акакій Акакійович виймав баночку з чорнилами і брався переписувати документ, копію якого не встиг зробити на службі. Якщо ж такої потреби не було, то він переписував для себе, для власного задоволення. Укладаючись спати, він посміхався, згадуючи про завтрашній день, що обіцяв знову подарувати очікувану насолоду. Та сталося несподіване: нову шинелю, на яку спромігся Башмачкін, заощаджуючи на найнеобхіднішому, відбирає злодій. Життя втрачає сенс. Герой шукає шинелю, проте не знаходить її і помирає. Яка таємниця життя ховається за цим сюжетом? Як її можна пояснити?

2. Відомо, що при формуванні навички письма школяр спочатку пише кожен букву повільно, зосереджено і за окремими елементами. Через деякий час ту саму букву він пише швидко і з усіма елементами, не відриваючи ручку від паперу. При цьому він може думати про щось стороннє.

Поясніть з фізіологічного погляду збільшення з часом швидкості письма, появу легкості в написанні букви та міцного зв'язку між окремими її елементами.

3. Прочитайте два уривки. *Перший уривок* « Він (Ренуар) повсякчас говорив про руки. По них можна судити про нового знайомого: «Ти бачив цього молодика... поки він розкривав пачку сигарет? Безперечно, хам... А та жінка, яка поправляла пасмо волосся рухом вказівного пальця... безперечно приємна особа».

Другий уривок. «У пекарській справі конче необхідні вмілі руки. Основними знаряддями праці при ручних операціях є спеціальні лопата і ніж. Люлька з напівфабрикатами... наближається до пекаря. Він кладе лопату на стіл, бере з люльки конвеєра деко із заготовками, спритним рухом вивертає

його над лопатою, і всі заготовки опиняються на лопаті. Швидко й точно пекар підрізає ножем майбутні вироби, бере лопату за рукоятку і повертає до печі».

У якому уривку описані рухи? У якому - дії? Дайте якісну характеристику і рухів, і дій.

4. У наведених нижче прикладах визначте, що належить до руху, а що – до дії:

А) щоб зупинити машину, водій збавляє газ, відключає зчеплення і натискає на гальма;

Б) щоб зменшити швидкість, водій так само зменшує газ і натискає на педаль зчеплення;

5. В яких прикладах ідеться про вміння, навички, звички:

А) недосвідчений кранівник послідовно переміщує вантаж, працюючи по черзі кожним важелем. Вантаж рухається ніби стрибками і по ламаній лінії, зупиняючись і змінюючи напрямок руху;

Б) людина, що опанувала грамоту, швидко, не втрачаючи часу на визначення типу речення, безпомилково ставить розділові знаки;

В) переходячи дорогу із світлофором, людина кидає погляд на нього навіть тоді, коли рух транспорту відсутній.

6. Який зв'язок психіки та діяльності виявляється в описаній нижче ситуації?

Вивчення людей похилого віку та довгожителів показує, що активний зв'язок з навколишнім життям, посильна праця сприяють збереженню життєвого тону особистості в процесі багатьох років. Якщо людина з тих чи інших причин припиняє професійну і громадську діяльність, звільняється від будь – яких обов'язків і виконання пов'язаних із цим функцій, то це призводить до занепаду сил, прискорює старіння і спричинює глибинні зміни в структурі особистості.

Тематика рефератів та доповідей

1. Дослідження причин успіху та невдач у процесі менеджерської діяльності.

2. Мораль та освітянська діяльність. Етичні вимоги до викладача та їх обґрунтування.

3. У чому виявляються і чим характеризуються втома та перевтома? Як їм можна запобігти або зменшити їх?

Тести для самоперевірки

ІНСТРУКЦІЯ. Виберіть правильні відповіді з п'яти можливих варіантів.

1. Діяльність-це:

а) людська активність;

- б) усвідомлена, цілеспрямована активність людини;
- в) фізична активність людини;
- г) психічна активність людини.

2. Навичка-це:

- а) дія, виконання якої стало потребою;
- б) автоматизована дія;
- в) дія, невиконання якої викликає в людини відчуття дискомфорту;
- г) застосування знань у практичній діяльності.

3. Елементом структури діяльності є:

- а) поведінка;
- б) активність;
- в) дія;
- г) мета.

4. Інтеріоризація - це:

- а) перехід від сприймання об'єктів до їхнього розуміння;
- б) осмислення й вербалізація дії;
- в) перехід від внутрішньої дії до зовнішньої;
- г) перехід від зовнішньої дії до внутрішньої.

5. Провідна діяльність - це:

- а) практична діяльність;
- б) фізична й розумова діяльність;
- в) специфічна для кожного віку діяльність людини;
- г) визначає найбільші успіхи в розвитку пізнавальних процесів дитини.

6. Гра - це:

- а) відтворення дій дорослих і стосунків між ними;
- б) вид дитячої активності;
- в) застосування знань у практичній діяльності;
- г) раціональне використання вільного часу дитиною.

7. Інтерференція - це:

- а) негативний вплив старих навичок на засвоєння нових;
- б) здійснення звичної дії;
- в) багаторазове повторення дії;
- г) позитивний вплив раніше засвоєної навички на опанування нової дії.

Література
[10, 15, 22, 24].

Тема 17. Спілкування

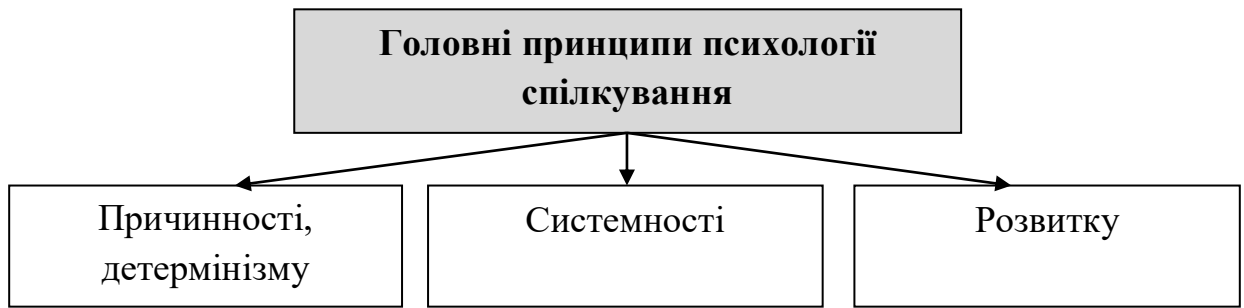
План

1. Психологічна характеристика спілкування. Діяльність і спілкування. Функції та структура спілкування.
2. Комунікативний, інтерактивний та перцептивний аспекти спілкування.
3. Різновиди спілкування.
4. Засоби спілкування: вербальна комунікація (усне та писемне мовлення), невербальна комунікація.
5. Бар'єри на шляху до ефективного спілкування та їх подолання. Умови успішного ділового спілкування.

Опорні схеми для вивчення теми

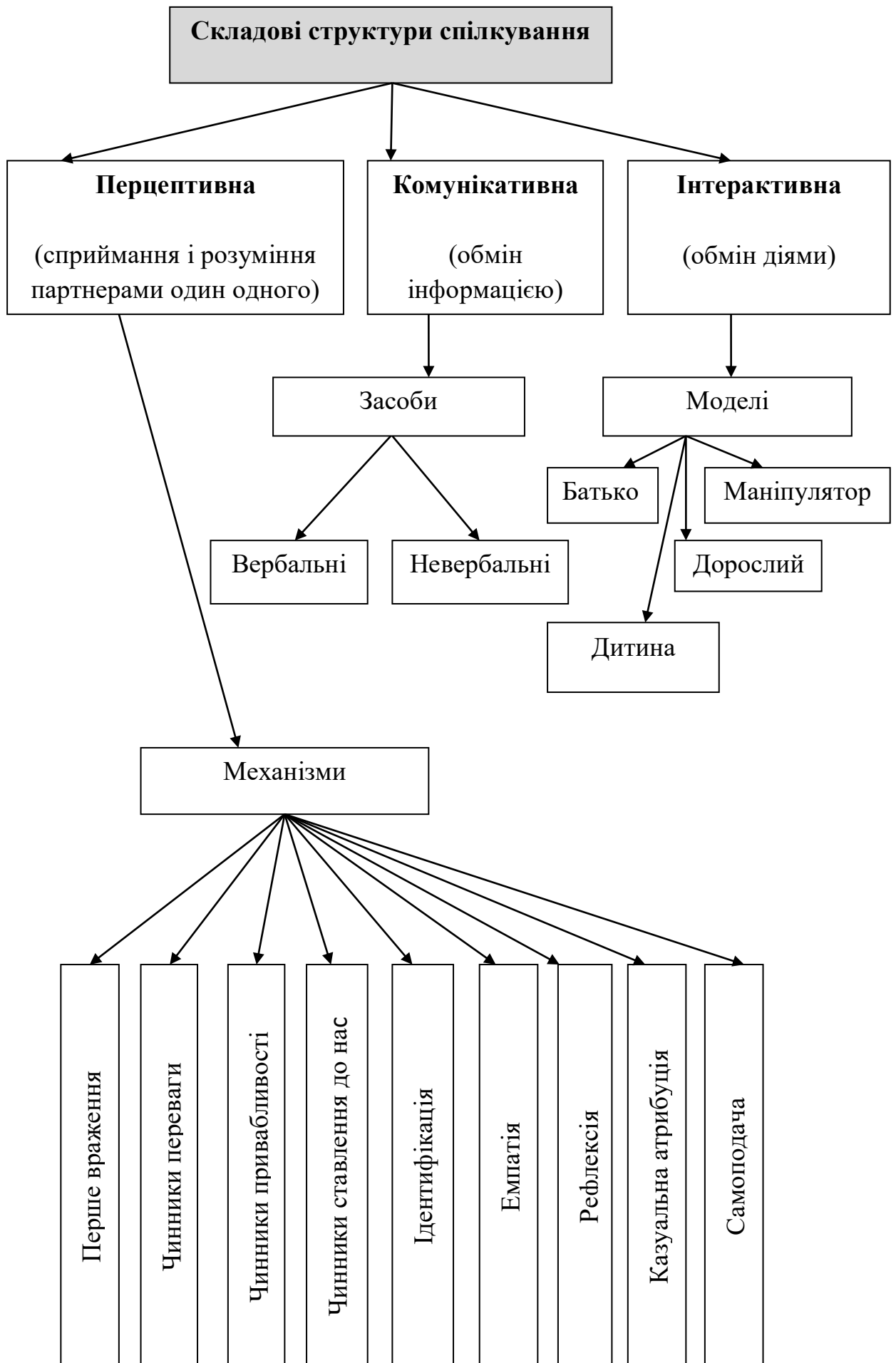
Спілкування	- процес передачі й прийом повідомлень за допомогою вербальних і невербальних засобів, що охоплює обмін інформацією між учасниками спілкування, її сприйняття й пізнання, а також їх вплив один на одного і взаємодією щодо досягнення змін у діяльності
--------------------	--

Види спілкування	
За результативністю спільної взаємодії та досягнутим ефектом	- необхідне, - бажане, - нейтральне, - небажане
За безпосередністю контактів	- міжособистісне, - масове
За типом зв'язків між учасниками взаємодії	- монологічне, - діалогічне

Етапи спілкування

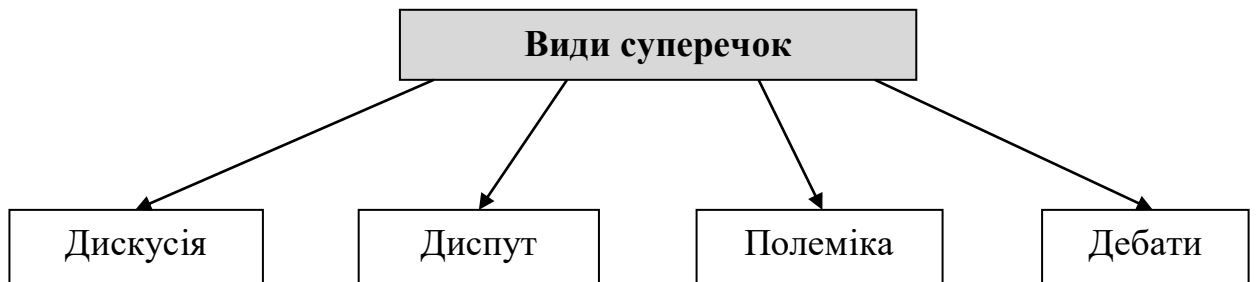
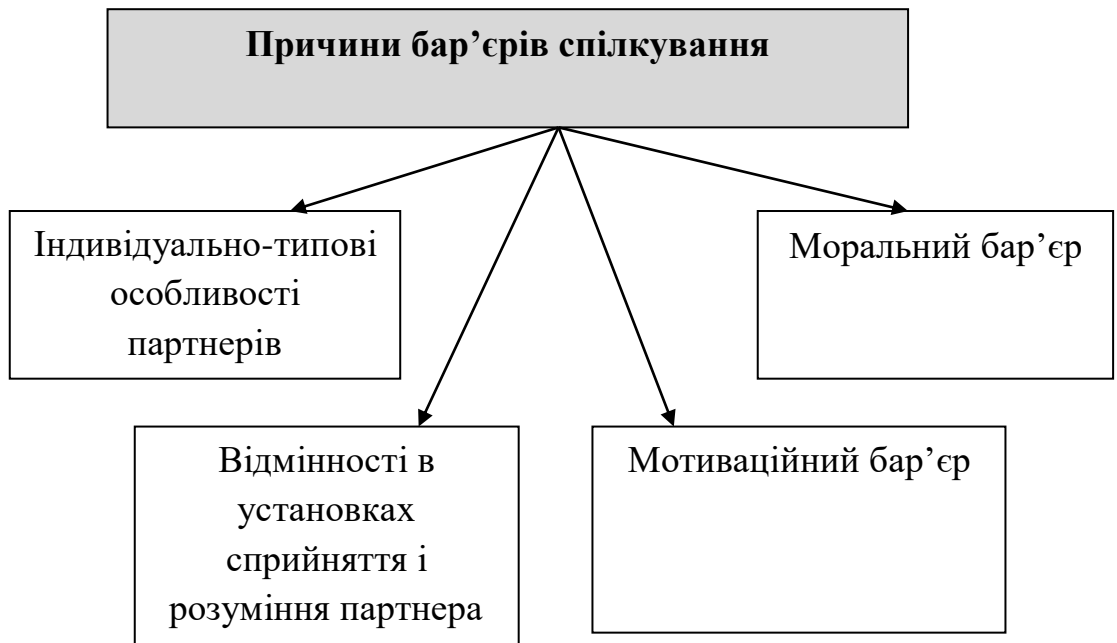
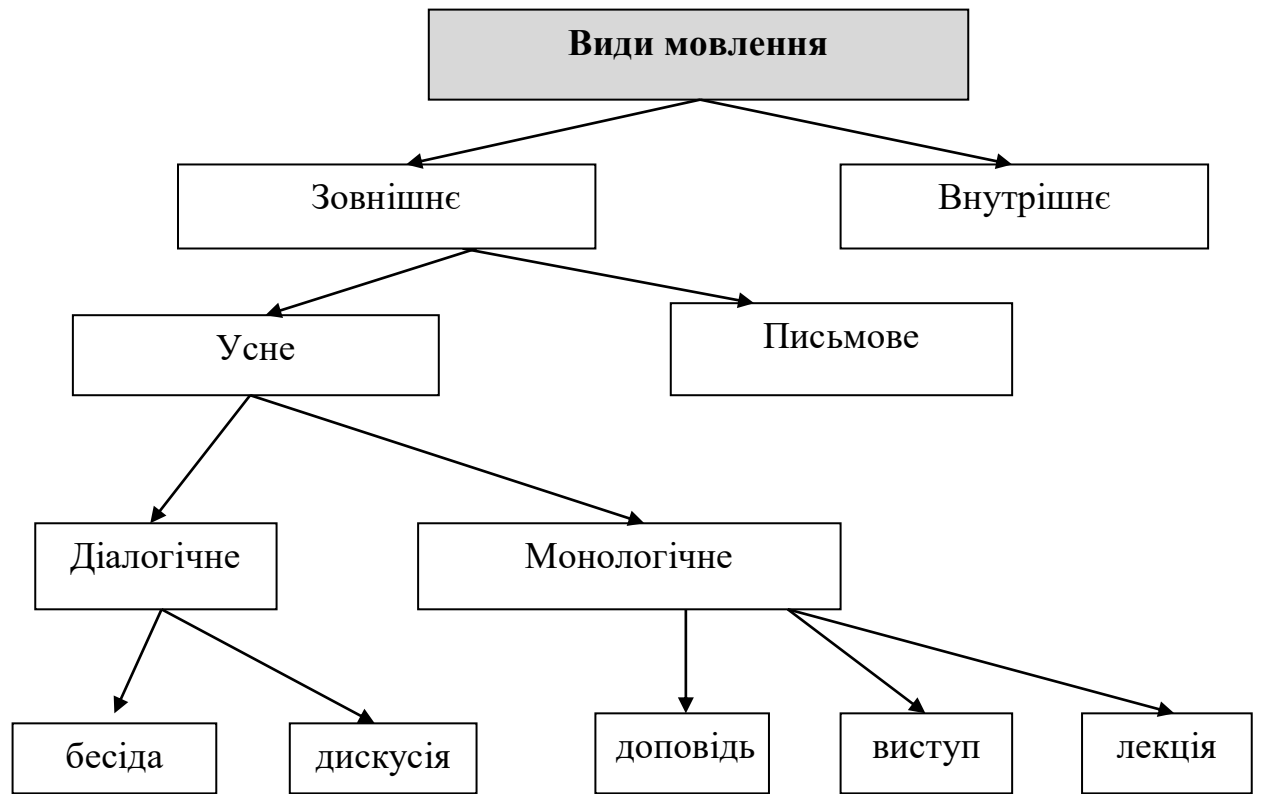

Засоби спілкування

Класифікація невербальних засобів спілкування

1. Акустична			
Екстралінгвістика		Просодика	
паузи; кашель; зітхання; сміх; плач; подих		темп мовлення; тон; тембр; висота гучності; манера мовлення; спосіб артикуляції (окання, акання, шепелявлення, «картаве «Р»») тощо	
2. Оптична			
Кінесика	Проксеміка	Графеміка	Зовнішній вигляд
міміка; постави; жести; хода; контакт очима	відстань між мовцями; дистанція; вплив території; просторове розміщення співрозмовників	почерк; специфіка підстрічних і надстрічних знаків; специфіка розміщення розділових знаків; символіка скорочення	фізіономіка; тип і виміри тіла (ріст, форми черепа тощо); одяг, його стиль; прикраси; зачіска;- косметика;- предмети особистого вжитку
3. Тактильнокінестезична(такесика)			
рукостискання; поцілунки; дотики; погладжування; поплескування			
4. Ольфакторна (запахи)			
запах тіла; запах косметики			
5. Темпоральна (хронеміка)			
час очікування початку спілкування; час, проведений разом у спілкуванні; час, протягом якого триває повідомлення мовця; час хезитації			

Запитання до самоконтролю

1. Чи можна використовувати внутрішнє мовлення для спілкування з іншими людьми? Поясніть свою думку.
2. Як пов'язані між собою діяльність і спілкування?
3. Які ви знаєте механізми сприймання і розуміння людини людиною?
4. Поясніть, яку роль відіграють паузи у мовленнєвому спілкуванні.
5. Чому люди з різних культур відчувають труднощі у виборі засобів невербального спілкування?
6. Чому люди при зустрічі потискають один одному руки?
7. У чому виявляється культура невербального спілкування?
8. Чим зумовлена потреба в спілкуванні між людьми?
9. У чому полягає суть інтерактивного боку спілкування?
10. Як перемогти страх перед публічним виступом?
11. Охарактеризуйте зони й дистанції в міжособистісному спілкуванні.
12. У чому полягають бар'єри взаєморозуміння?
13. Що можна дізнатися про людину у процесі спілкування, використовуючи візуальну психодіагностику?
14. Яку роль відіграє спілкування в житті людини?

Завдання та проблемні ситуації

1. Про що може свідчити експеримент, проведений К. Левіном зі щуренятами? Двом групам щуренят було забезпечено однакові умови. Єдина відмінність полягала в тому, що перші вирости більшими, міцними, активнішими, ніж ті, які були позбавлені емоційного комфорту.
2. Спілкуючись між собою, співрозмовники іноді не можуть дійти спільної думки щодо предмета спілкування. Визначіть імовірні причини, які можуть ускладнювати взаєморозуміння.
3. Обґрунтуйте, чи може людина існувати без спілкування? Доведіть, проаналізуйте, якщо спілкування є одним із основних чинників розвитку людини, то чому тоді ченці віддають перевагу самотійності?
4. Проаналізуйте з власного досвіду, що таке психологічна сумісність-несумісність? Яке значення їх у процесі спілкування?
5. Учениця, яка сидить за однією із перших парт, зустрічає вчительку захопленим поглядом і не зводить очей з її нової сукні. З вуст дівчинки готовий зірватися вигук: «Яка чудова сукня! Як вона вам личить!» Дівчинка «ловить» погляд учительки й не вгамовується допоки не прочитає в ньому вдячності. Про який рівень спілкування йдеться в наведеному прикладі?
6. Якось на одному із семінарів студентка виступала з доповіддю. Слід наголосити, що слухачами її були теж студенти, але не психологи. Доповідь

була цікавою й професійною. Викладач слухав її із задоволенням. Проте в якийсь момент із подивом помітив шум і неухважність аудиторії. У чому ж справа, адже аудиторія на початку була дуже зацікавлена темою доповіді? Тепер уже він прислухався до викладу доповіді ніби з боку, не заглиблюючись у її зміст, але звертаючи увагу на форму. Доповідь рясніла психологічними термінами, багато фраз були схожі на цитати з наукової доповіді на академічній конференції. Якої помилки припустилася студентка?

7. Ніна Сергіївна, завуч школи, йдучи коридором, помітила на підлозі бруд, папірці і зневажливим тоном покликала до себе чергового хлопчика:

- Чому навколо бруд, а ти стоїш руки в боки? Зараз же прибери. Хлопчик відповів: - А чому я? Я ж не смітив?

- Ще чого, не я ж буду прибирати.

Ніна Сергіївна почала кричати, сварити його, що він не підтримує порядок у школі, і таки примусила його підібрати й винести сміття.

У чому полягає комунікативна помилка педагога?

Теми доповідей та рефератів

1. Підготовка до публічного виступу, його початок та закінчення.
2. Суперечка як вид спілкування.
3. Підготовка до переговорів та їх етапи.
4. Сприймання та розуміння людьми один одного.

Тести для самоперевірки

ІНСТРУКЦІЯ. Виберіть правильні відповіді з п'яти можливих варіантів.

1. Спілкування-це:

- а) розмова двох або більше людей;
- б) обмін між людьми інформацією будь-якого характеру;
- в) усвідомлена психічна діяльність;
- г) процес розвитку контактів між людьми, спричинений потребами спільної діяльності.

2. Яку категорію характеризує визначення «Причини пояснення вчинків партнера шляхом «приписування» йому почуттів, намірів і мотивів поведінки»?

- а) Атракція.
- б) Афіліація.
- в) Стереотипізація.
- г) Рефлексія.
- д) Каузальна атрибуція.

3. Конвенціональний рівень - це:

- а) спілкування, яке ґрунтується на певних стандартах;
- б) спілкування, яке будується на рівноправних стосунках;
- в) спілкування, засноване на інтересі до особистості співрозмовника;
- г) спілкування, у межах якого партнер викликає інтерес як учасник колективної діяльності.

4. Спілкування як обмін інформацією - це:

- а) діяльність;
- б) комунікація;
- в) інтеракція;
- г) перцепція.

5. Перцептивна сторона спілкування - це:

- а) наслідування;
- б) фасилітація;
- в) комунікація;
- г) атракція.

6. Інтерактивна сторона спілкування - це:

- а) сприймання людини людиною;
- б) розуміння людини людиною;
- в) взаємодія людей у процесі спілкування;
- г) обмін інформацією між людьми під час спілкування.

7. Способи взаємодії - це:

- а) інгібіція;
- б) комунікація;
- в) переконання;
- в) емпатія.

Література

[5, 7, 13].

Тема 18. Психологія соціальних спільнот

План

1. Поняття про групи.
2. Рівні соціально – психологічного розвитку групи.
3. Розвиток групи в колектив. Основи згуртованості колективу.
4. Міжособистісні відносини в групах.

5. Лідерство в групах (колективах). Теорії лідерства. Лідерство і керівництво.

Опорні схеми для вивчення теми

Соціальна група	- сукупність людей, які виділяються із соціуму завдяки наявності певних ознак (спільна професія, уподобання, погляди).
Соціально-психологічний клімат	- характер взаємин між людьми, переважний тон суспільного настрою в колективі, пов'язаний із задоволенням умовами життєдіяльності, стилем і рівнем управління, іншими факторами.
Лідер	- (від англ. leader – провідний, керівник) – особистість, що користується визнанням та авторитетом групи і за якою група визнає право приймати рішення про дії у важливих ситуаціях, бути організатором діяльності групи і регулювати відносини у групі.

Класифікації груп	
За статусом	- формальні - неформальні
За характером взаємодії	- контактні; - умовні
За рівнем розвитку	- дифузні - корпорації - асоціації - колективи
За величиною	- малі групи - великі
У залежності від умов формування	- природні групи - лабораторні групи
За сприйняттям групи її членами	- нереферентні - референтні
Групові процеси	
- підвищення згуртованості та єдності;	
- формування групових форм поведінки та стосунків;	
- ототожнення себе з колективом;	
- орієнтація на визнані групою досягнення, норми поведінки та спілкування;	
- співробітництво;	
- партнерство;	

- конфлікт;
- конфронтація

Типи лідерства	
За способом організації діяльності	за змісту - лідер-програміст; - лідер-виконавець; - універсальний лідер
За часом	- лідер стабільний; - лідер ситуативний
За стилем керівництва	- авторитарний (директивний, вольовий); - демократичний; - ліберальний (номінальний); - лідер, у якого наявні якості різних типів керівника
За характером діяльності	- організаційний лідер; - діловий лідер; - інтелектуальний лідер; - емоційний лідер
Функції лідера	
Інтеграційна	- об'єднання і узгодження різних інтересів на основі групових цінностей і ідеалів
Аналітична	- всебічний аналіз факторів і реалій
Орієнтаційна	- визначення мети, відображення тенденцій і потреб групи
Інструментальна	- визначення способів і методів вирішення поставлених завдань
Мобілізаційна	- ініціація необхідних дій за допомогою стимул-реакцій
Координаційна	- узгодження діяльності членів групи
Комунікативна	- забезпечення тісних контактів в групі та з різними організаціями, групами тощо
Легітимізацій	- гарантування справедливості, законності і порядку

Запитання для самоконтролю

1. За якими ознаками виділяються групи?
2. Яка група може виступати для особистості як референтна?
3. Якими є істотні ознаки колективу?
4. Якими ознаками характеризуються групи різної організації?
5. У чому полягає істотна відмінність між офіційним та неофіційним лідером групи?

6. Чим визначається статус особистості в колективі?

7. У чому полягає суть методу соціометрії і в чому обмеженість його у варіанті, запропонованому Дж.Морено?

Завдання та проблемні ситуації

1. Поясніть, чому не можна описати психологічний портрет лідера, характеризуючи властивості його темпераменту, характеру, здібностей.

2. Яке явище групової психології виявилось у студентів Р. і Л. у наведеному нижче прикладі? За якими ознаками можна це встановити?

На факультетських зборах обговорюється питання про організацію будівельних загонів на літній семестр. Студенти одностайно схвалюють цю пропозицію. Студенти Р. і Л. так само висловлюються за неї. Потім питання обговорюється в групі, щоб виділити найбільш підготовлених студентів для роботи в будівельних загонах. Студент Р. висловлюється проти поїздки, а студент Л. активно підтримує й обґрунтовує рішення факультетських зборів про організацію літнього трудового семестру.

3. Яку соціальну групу характеризує кожний приклад? За якими ознаками це встановлюється?

А. Коли кілька пасажирів, які досі не знали один одного, зустрілися в купе поїзда, почалося звичайне дорожнє життя... . Знайшлась людина, яка взяла на себе функції лідера. Молодий чоловік став ініціатором якоїсь розваги. Інший пасажир взяв на себе роль оповідача цікавих пригод, третій - став об'єктом осуду четвертого, а цього четвертого всі мовчки засуджували за галасливість.

Б. Галина Костянтинівна ображається на дочку за те, що не вона, а її подруги Надійка й Оксанка, є для неї авторитетом. Маму дивує, що Оленка товаришує з багатьма однокласницями, любить і дуже поважає Надійку і Оксанку.

В. Восьмикласниця читає ті книжки, які їй пропонують її улюблені подружки. Коли мама запрошує доньку подивитись якийсь кінофільм, то чує в відповідь: «Не хочу. Надя говорить, що він зовсім нецікавий».

Г. У сьомому класі Оленка мріяла стати лікарем, але тепер заявляє, що хоче працювати вчителем, як її подруги.

4. Якими психологічними причинами пояснюється описана ситуація? Як називається це явище групової психології?

Екіпаж транспортного літака складався з чотирьох осіб (двох пілотів (один з них був командиром) штурмана й радиста). Під час виконання найвідповідальніших і найважчих операцій часто виникала неузгодженість дій штурмана та командира корабля. На цьому ґрунті виникали передумови

для льотних пригод (неточний вихід літака на траєкторію посадки, помилки під час викидання парашутів тощо). Професіональна діяльність екіпажу відбувалася в підвищеному емоційному напруженні, а між командиром і штурманом виникали конфлікти, які спричинили особисту неприязнь. Унаслідок цього в штурмана розвинулась неврастенія, і його на деякий час відсторонили від льотної роботи, а в командира екіпажу було виявлено виразку дванадцятипалої кишки. Після лікування, потрапивши до складу інших екіпажів, обидва успішно продовжували льотну діяльність.

Тематика рефератів та доповідей

1. Обґрунтуйте тезу «Де згода, там перемога».
2. Аналіз впливу стилю керівництва на діяльність колективу.

Творче індивідуальне завдання

1. Дайте п'ять відповідей на запитання «Що я роблю як лідер?»
2. Дайте п'ять відповідей на запитання «Чого я очікую від лідера?»
3. Порівняйте свої дії із своїми очікуваннями. В чому їх схожість та відмінності?

Тести для самоперевірки

ІНСТРУКЦІЯ. Виберіть правильні відповіді з п'яти можливих варіантів.

1. Колектив - це:

- а) група людей, об'єднана спільними інтересами;
- б) група людей, об'єднана спільною діяльністю, підпорядкованою цілям суспільства;
- в) група, норми та цінності якої є взірцем для особистості;
- г) група людей, об'єднана спільною метою.

2. Референтна група – це:

- а) певна кількість людей, які об'єднані однаковими інтересами;
- б) сукупність людей, які взаємодіють одне з одним;
- в) група, норми і правила якої є для особистості зразком;
- г) добровільне об'єднання людей на основі схожості інтересів.

3. Статус - це:

- а) реалізована поведінка, очікувана від індивіда;
- б) становище індивіда або групи щодо інших індивідів або груп;
- в) міра визнання групою заслуг особистості;
- г) система вимог до особистості.

4. Конформізм - це:

- а) зіткнення протилежних інтересів;
- б) груповий тиск;

- в) протиставлення себе іншим членам групи;
- г) пристосування до вимог групи, авторитету.

5. Дифузна група - це:

- а) добровільне тимчасове об'єднання людей на основі схожості інтересів;
- б) взаємини, які опосередковуються тільки особистісна значущими цілями;
- в) об'єднана тільки внутрішніми цілями;
- г) стійка в часі організаційна група взаємодіючих людей.

6. Найвищий рівень співробітництва в групі (за Л.І. Уманським та ін.):

- а) номінальна група;
- б) кооперація;
- в) корпорація;
- г) асоціація.

7. Психологічний клімат групи - це:

- а) психологічна сумісність;
- б) синхронність розумових реакцій;
- в) змінний настрій колективу;
- г) переважаючий і відносно стійкий настрій колективу.

Література
[5, 7, 12, 13, 14, 19].

Тема 19. Основи конфліктології

План

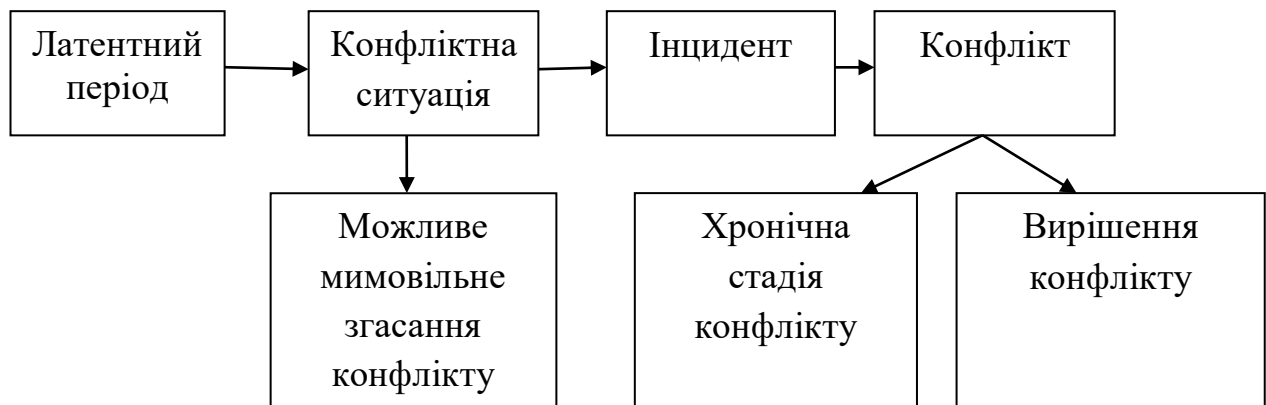
1. Психологічна сутність конфлікту, його структура. Розвиток і динаміка конфлікту.
2. Види конфліктів.

3. Причини виникнення конфліктних ситуацій і конфліктів.
4. Стратегія поведінки в конфліктній ситуації.
5. Засоби попередження і урегулювання конфліктів.

Опорні схеми для вивчення теми

Конфлікт	- (лат. <i>conflictus</i> – “зіткнення”) у вузькому розумінні означає протистояння між окремими індивідами або групами людей, які захищають свої інтереси, відстоюють свої погляди та звички в поведінці, доводять свою правоту, намагаються самоствердитися.
	- у широкому розумінні конфлікт передбачає будь-які протиріччя, зокрема й особистісні (наприклад, протиріччя між бажаннями і прагненнями та можливостями особи, напругу у процесі вибору особистістю певних рішень з декількох можливих, перебування особистості в екстремальних або кризових умовах).

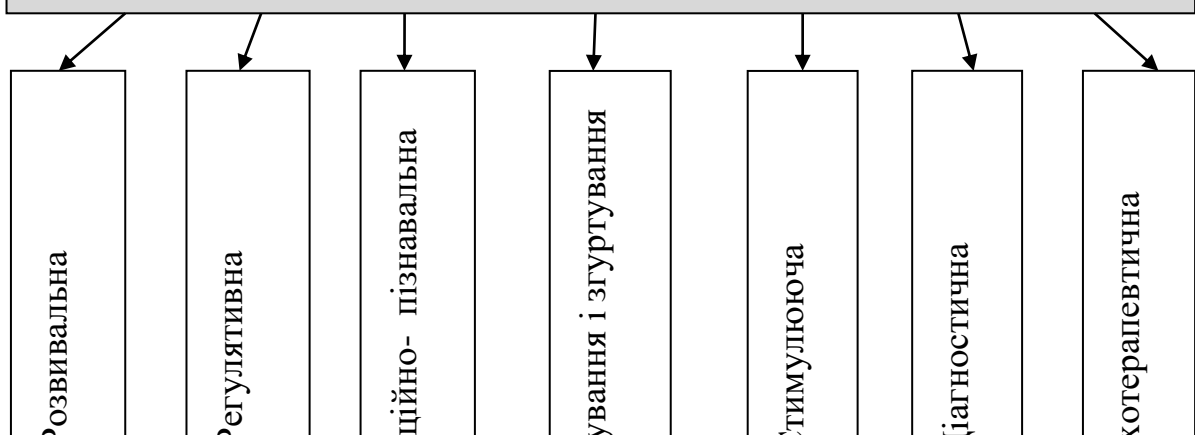
Динаміка розвитку конфлікту

Формула конфлікту

КОНФЛІКТ = учасники + об'єкт + конфліктна ситуація + інцидент

Основні позитивні функції конфлікту

Основні негативні прояви конфлікту

Погіршення психологічного клімату

Зниження привабливості праці

Неадекватність у сприйманні

Послаблення співпраці і партнерства

Руйнація форм самореалізації

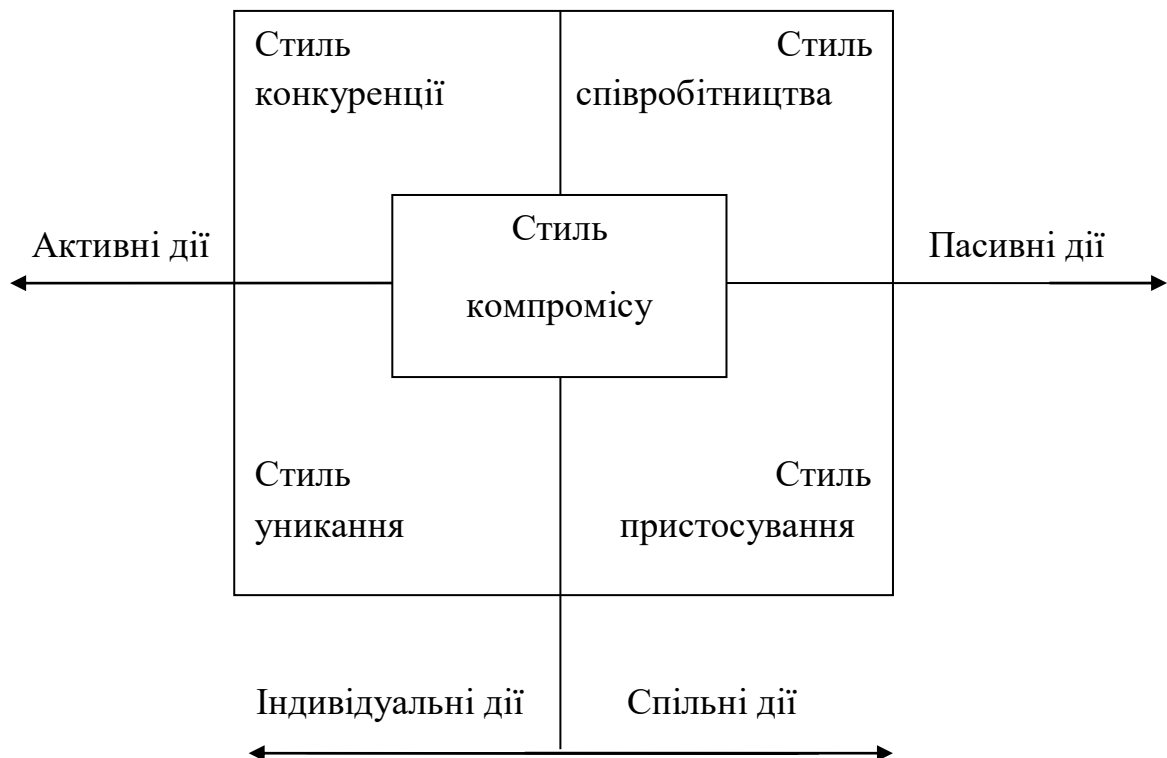
Неадекватний психологічний захист

Конфронтаційні прояви

Моральні та матеріальні збитки

Загальні причини конфліктів	Причини виникнення конфліктів в організаціях	
	...внутрішньо-особистісного конфлікту	...міжособистісного, внутрішньогрупового та міжгрупового конфліктів
Конфлікт ролей	Очікування від людини неадекватних рольових дій (з боку суспільства, конкретної організації, управлінського персоналу)	Неадекватне виконання соціальних ролей учасниками спільної діяльності (різне ставлення до діяльності, різні цілі діяльності)
Конфлікт бажань	Зіткнення різних бажань (потреб, інтересів тощо) у свідомості однієї людини, які можуть мати особистісний характер або бути пов'язаними з діяльністю організації	Зіткнення свідомостей різних людей (груп) щодо якогось бажання, особистого або пов'язаного з цілями організації (розподіл обмежених ресурсів, конкурентна боротьба)
Конфлікт норм поведінки	Зіткнення цінностей, норм поведінки, життєвого досвіду у свідомості однієї людини	Зіткнення цінностей, норм поведінки, життєвого досвіду людей (груп) у процесі та соціальної взаємодії

Сітка Томаса – Кілменна

Основні моделі розвитку конфліктів			
Параметри ситуацій	«Ділова суперечка»	«Формалізація відносин»	«Психологічний антагонізм»
Обсяг неузгодженості	Розбіжності з окремого питання	Розбіжності з ряду питань	Зона неузгодженості невизначена, з суб'єктивною тенденцією до розширення
Відношення до можливості змінити ситуацію, дійти згоди	Впевненість у можливості порозумітися	Відсутність впевненості у можливості порозумітися	Відсутність бажання шукати згоди
Сприйняття партнера	Психологічно доброзичливе	Психологічно дистантне	Психологічно неприязне
Обсяг спілкування	Великий	Обмежений	Мінімальний
Наявність особистого, неофіційного компонента у спілкуванні	Позитивне	Негативне	Нульове
Характер впливу на опонента	Аргументація, спроби переконати	Вплив у межах формально приписаних відносин	«Психологічна війна»
Тип взаємодії	Співпраця	Формальна взаємодія	Фактична відмова від взаємодії
Ймовірний результат ситуації	Велика ймовірність конструктивного результату	Можливий перехід в інші варіанти, результат не визначений	Велика ймовірність деструктивного результату

Запитання для самоконтролю

1. Що таке конфлікт?
2. Які бувають типи конфліктів?
3. Які основні причини виникнення конфліктів в організаціях?
4. Які функції конфліктів?
5. Які існують способи поведінки в конфліктній ситуації?
6. Які основні стадії розвитку конфлікту?

7. Чи може конфлікт одного типу трансформуватися в конфлікт іншого типу?
8. Які форми розв'язання конфліктів існують?
9. Чи завжди конфлікт відіграє лише негативну роль?

Завдання та проблемні ситуації

1. Аргументуйте свою думку відносно вислову Цицерона «Кожній людині властиво помилятися, але нікому окрім дурня не притаманно уперто відстоювати помилку».
2. Проаналізуйте конфліктну ситуацію, яку Ви спостерігали в студентській групі чи в процесі виробничої практики. Запропонуйте шляхи її вирішення.
3. Проаналізуйте основні джерела групових конфліктів.
4. Прокоментуйте рекомендації Д. Огілві: «Якщо ви граєте жорстко, ви помрете від виразки. Якщо ви граєте з безтурботною радістю, ви переживаєте такі невдачі, не втративши сну. Грайте, щоб виграти, але насолоджуйтеся самою грою». (Огілви Д. Откровения рекламного агента. – М.: Финстатинформ, 1994. – С.26.)

Творче індивідуальне завдання

1. Відомі приказки, які характеризують кожний тип поведінки у конфліктній ситуації.
«ВТЕЧА» - «Не чипай лихо, поки тихо».
«ПОСТУПЛИВІСТЬ» - «Дурень не поступиться».
«БОРОТЬБА» - «Якщо ворог не здається, його знищують».
«КОМПРОМІС» - «Краще синиця в руках, ніж журавель у небі».
«КОЛАБОРАЦЯ» (Співробітництво) - «Одна голова добре, а дві краще».
Доберіть приклади приказок, прислів'їв та притч для кожного типу поведінки.
2. Яка стратегія управління конфліктами для вас є оптимальною? Чи завжди це буде приводити до його вирішення? Чому?

Тематика рефератів та доповідей

1. Умови та причини виникнення конфліктів.
2. Позитивні та негативні наслідки конфліктів.
3. Стратегії управління конфліктом
4. Технології управління конфліктами.

Тести для самоперевірки

ІНСТРУКЦІЯ. Виберіть правильні відповіді з п'яти можливих варіантів.

1. Який метод розв'язання конфлікту дає змогу частково задовольнити потреби кожної сторони?

- а) Конструктивний.
- б) Деструктивний.
- в) Механічний.
- г) Компроміс.

2. Яким ознакам відповідає конфлікт між начальником відділу та економістом з приводу різних поглядів на сучасну естраду?

- а) «Горизонтальний», діловий, загальний.
- б) «Вертикальний», особистий.
- в) «Вертикальний», деструктивний, загальний.
- г) «Горизонтальний», локальний, конструктивний.

3. Яким ознакам відповідає конфлікт між керівником комерційного відділу та головним бухгалтером цього відділу з приводу черговості залучення товарознавців до складу інвентаризаційних комісій?

- а) «Горизонтальний», діловий.
- б) «Вертикальний», діловий.
- в) «Горизонтальний», на особистій основі, локальний.
- г) «Горизонтальний», на діловій основі, загальний.

4. В психології розрізняють такі види конфліктів:

- а) внутрішньоособистісні;
- б) міжособистісні;
- в) міжгрупові;
- г) фізичні;
- д) соціальні.

5. Які наслідки зумовлюють функціональні конфлікти?

- а) Підвищення ефективності діяльності організації.
- б) Ослаблення співробітництва між працівниками.
- в) Появу додаткових ідей та нових альтернатив.
- г) Збільшення ворожості між суб'єктами конфлікту.
- д) Поліпшення морального клімату у колективі.

6. Який стиль поведінки у конфліктній ситуації дозволяє повністю задовольнити інтереси обох сторін:

- а) компроміс;
- б) уникнення;
- в) змагання;

- г) пристосування;
- д) співробітництво.

7. Конфлікт, який викликаний об'єктивними протиріччями і їх вирішення веде до закріплення нової ідеї, прогресивних змін, називається:

- а) деструктивним;
- б) демократичним;
- в) конструктивним;
- г) діловим;
- д) відкритим.

Література

[5, 7, 13, 14, 19].

Рекомендована література

1. Бандурка О. Основи психології і педагогіки. – Харків: Нац.ун-т внутр. справ, 2003.-336 с.
2. Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М. Словарь – справочник по психологической диагностике. – К., 1989
3. Варій М.Й. Загальна психологія: Підручник.- К.: Центр учбової літератури, 2007.
4. Великий В.М. Конфліктологія: навч.посібник. – Херсон: ХЮІ ХНУВС, 2006. – 340 с.
5. Гоцуляк В.П. Основи психології та педагогіки. – К.: НАУ, 2001.-164с.
6. Данченко О.В., Швалб Ю.М. Практична психологія в економіці та бізнесі/ Данченко О.В., Швалб Ю.М. – К.:Лібра , 1998. – 270 с.
7. Жуков С.М. Історія психології: навч. посіб.: реком. МОН України для студентів ВНЗ/ С.М.Жуков, Т.В.Жукова . – 2009. -232 с.
8. Загальна психологія: підручник: затв. МОН України для студентів ВНЗ/ О.В.Скрипниченко [та ін.]: Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К.: Каравела, 2011. – 464 с.
9. Загальна психологія: Підручник для студентів вищ. навч. закладів / С.Д.Максименко, В.О. Зайчук, В.В. Клименко, В.О. Соловієнко /За заг.ред.акад. С.Д. Максименка.- К.: Форум, 2000.-543 с.
10. Ільїна Н.М. Загальна психологія в екзаменаційних питаннях і відповідях: навчальний посібник / Н.М. Ільїна. - Суми: ВТД «Університетська книга», 2009.-239 с.
11. Ліфарєва Н.В. Психологія особистості: навчальний посібник. - Київ: Центр навчальної літератури, 2003.-240 с.
12. Лозниця В.С. Психологія менеджменту: навч. посіб.затв. МОН України для студентів ВНЗ/ В.С.Лозниця. -К.: «ЕксОб», 2000. -512 с.
13. Максименко С.Д. Загальна психологія: навч.посіб.рек. МОН України для студентів ВНЗ/ – Вид. 3-ге, перероблене та доповнене. – Київ: «Центр навчальної літератури», 2008.- 272 с.
14. М'ясоїд П.А. Курс загальної психології: підручник затв. МОН України для студентів ВНЗ/ П.А.М'ясоїд. – К.: Альперта, 2011. – 496с.
15. Основи психології: Підручник // За ред. О. В. Киричука, В.А. Роменця. - К.: Либідь, 2006. - 632 с.
16. Палеха ЮЛ., Герасимчук В.І., Шиян О.М. Основи психології та педагогіки: Навч. – метод, посібник. – 2-е видання, доп. – К.: Вид-во. Європ. ун-ту, 2001.
17. Психологія: Підручник: /В.В.Рибалка, П.А.Гончарук, Ю.Л.Трофимов та ін// За ред. Ю.Л. Трофимова – 55-е вид. – К.: Либідь, 2005. – 560 с.

18. Психологія: Навч. посіб. / О.В. Винославська, О.А. Брусенко-Кузнєцов, В.Л.Зливков та ін.; За наук. ред. О.В. Винославської. – Київ: Фірма «ІНКОС», 2005. - 352 с.
19. Степанов О.М., Фіцула М.М. Основи психології і педагогіки: Посібник. – К.: Академвидав, 2003. – 504 с.
20. Сисоєва С.О., Поясок Т.Б. Психологія та педагогіка. – К.: Міленіум, 2005. – 520 с.
21. Туркот Т.І., Виноградова Т.І. Психологія трудових відносин: Навч. посібн. – 2-е вид. доп. – Херсон: «Айлант», 2007. – 368 с.
22. Цимбалюк І.М. Психологія: навч. посіб./ І.М.Цимбалюк – К, ВД «Професіонал», 2008. – 576 с.
23. Шапарь В.Б. Словарь практического психолога. – М.: Форсинг, 2004. – 734 с.

Джерела для поглибленого вивчення предмету

1. Айзенк Дж. Коэффициент интеллекта. – К.: Аверс, 1999. – 111 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості. - К.: Либідь, 2003. - 342 с.
3. Коломенський Н. Л. Психологія менеджменту в освіті. - К.: МАУП, 2000. – 286 с.
4. Крайников Є. В. Психологія розвитку. - К.: Арістей, 2004. – 260 с.
5. Крушельницька Я. В. Фізіологія і психологія праці. - К. КНЕУ, 2000. - 232с.
6. Ложкин Г. В. Практическая психология конфликта. - К., МАУП, 2000. – 256 с.
7. Лозниця В.С. Психологія менеджменту.-К.:Еке Об, 2000. – 564 с.
8. Майерс Д. Социальная психология: Пер. с англ. – СПб.: Питер – Пресс, 1997. – 685 с.
9. Орбан-Лембрик Л. Е. Психологія управління. - К.: Ака-демвидав, 2003. - 568 с.
10. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія. - К.: Академ-видав, 2003. – 448 с.
11. Практическая психология./ Сост. Ю.В.Давыдова. – Харьков: Клуб семейного досуга, 2008. - 320 с.
12. Психологія діяльності та навчальний менеджмент / За ред. В.А. Козакова. -К.:КНЕУ, 2003. - 829 с.
13. Психологія праці та професійної підготовки особистості. - Хмельницький: ТУП, 2001.- 330 с.
14. Рибалка В. В. Методологічні питання наукової психології: Навч.-метод. Посібник.-К.: Ніка-Центр, 2003.-204 с.

15. Рибалка В. В. Психологія розвитку особистості. - К.: Вища школа, 1996. - 297с.
 16. Романець В. А. Історія психології ХХ століття. - К.: Либідь, 1998. - 992с.
 17. Романець В. А. Психологія творчості. - К.: Либідь, 2001. - 288.
 18. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. - СПб: Питер, 2002. - 720с.
 19. Скотт Дж. Г. Конфликты, пути их преодоления. – К.: Внешторгиздат, 1991.
 20. Управление конфликтами, изменениями и стрессами / М.Х. Мескон, М. Альберд, Ф.Хедоури. Основы менеджмента / Пер.с.англ. – М.: Дело, 1992.
 21. Фишер Р., Юри У. Путь к согласию или Переговоры без поражения / Пер. с англ. – М. Наука, 1992.
 22. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. – СПб.: Питер, 2005.
- Щекин Г. Практическая психология менеджмента. Как делать карьеру. Как строить организацию: научно-практическое пособие. – К «Украина», 1999. – 399 с.